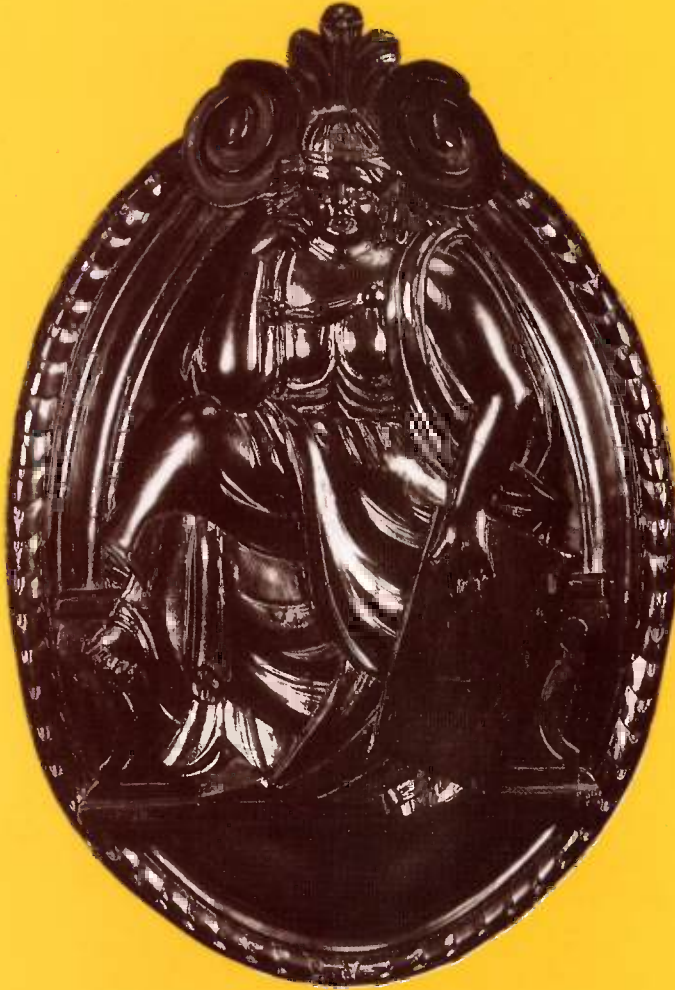

Horváth László

A GYÖNGYÖSI ZSIDÓSÁG TÖRTÉNETE

GYÖNGYÖS, 1999

A GYÖNGYÖSI ZSIDÓSÁG TÖRTÉNETE

MÁTRAI TANULMÁNYOK 1999

MÁTRA MÚZEUM TANULMÁNYKÖTETE

HORVÁTH LÁSZLÓ

**A GYÖNGYÖSI ZSIDÓSÁG
TÖRTÉNETE**

GYÖNGYÖS
1999

A kötetet kiadja a MÁTRA MÚZEUM
Gyöngyös Város Önkormányzata,
a Mátra Múzeum Baráti Köre,
a MAZSÖK,
a Heves Megyei Múzeumi Szervezet
támogatásával

Szerkesztő–Redakteur
Horváth László

Idegen nyelvi lektor
Nagy Gergely

Második kiadás

ISSN 1219-1906

Felelős kiadó: Fűkőh Levente
Készült a *mondAi Kft.* nyomdájában
Felelős vezető: Nagy László
Telefon: 06-30-944-9332

A GYÖNGYÖSI ZSIDÓSÁG TÖRTÉNETE

Horváth László

A könyv közel egy évtizednyi kutatómunka eredménye. A munkában ötvöződik az itthoni közgyűjtemények anyaga (elsősorban a Mátra Múzeum, a Gyöngyösi Izraelita Hitközség Irattára és a Heves Megyei Levéltár), az izraeli kutatóintézetek (Yad Vasém /Jeruzsálem/, Magyar Nyelvterről Származó Zsidóság Emlékmúzeuma /C'fát/) forrásai, az általános szakirodalom, a kollektív emlékezet és számtalan család, magánszemély emlékei. Nem minden előtanulmány nélkül vállalkoztam az önálló kiadvány megírására. A kutatás egyes részeredményei már a korábbi években napvilágot láttak. 1995-ben az **Adatok a gyöngyösi zsidóság újkori történetéhez**¹ című munkám jelent meg, melyet követett a helyi izraelita temető állapotfelvétele **Adatok a gyöngyösi temetők kultúrhistóriájához** címmel.² A gyöngyösi Holocaustot dolgozta föl **A gyöngyösi zsidóság története a XX. században a vészkorszakig**³ tanulmány, míg a kerek 150. évfordulót köszöntötte a Múlt és Jövő jubileumi számában a **Gyöngyösi zsidóság 1848-ban** megemlékezésem⁴. Akutatók során fölgyűlt jelentős illusztrációs anyagból pedig építkeztem a várostörténeti képesalbumban (**Gyöngyös ... Egy kisváros a Monarchia utolsó évtizedeiben**)⁵, míg a kutatás által a helyi zsidó kulturális emlékeket önálló fejezet és fotósorozat mutatja be a **Gyöngyös ... Örökölt múlt**⁶ színes fotóalbumban. Ezen előtanulmányok anyagára jelen munka szervesen támaszkodik.

A gyöngyösi zsidóság hajdan nagy létszámú, a város kereskedelmében, kultúrájában, arculatában jelentős szerepet betöltő csoport volt. Az „intézményesített gyűlölet” elpusztította zömüket 1944-ben. Ezeknek a polgártársainknak tartozunk annyival, hogy legalább az emléküket megőrizzük. Nem volt szerencsés, hogy e kutatás megindultáig egyetlen bővebb forrásból lehet itteni létüket rekonstruálni, a nyíltan antiszemita **A zsidóság térfoglalása Gyöngyösön 1919-ig**, valamint **A zsidóság térfoglalása Gyöngyösön 1919-től napjainkig** című Dezséri Bachó László könyvekből. Bachó László 1941-ben és 1942-ben – egyébként meglehetősen alapos levéltári kutatások után –, írta meg két kötetét, előzetes preconcepciótól hajtva. A feltett és nyíltan vallott szándéka az volt, hogy a „...város elzsidósodását...” leplezze le. Már maga a szándék

1 HORVÁTH László 1995.

2 HORVÁTH László 1995–1996. 187–217.

3 HORVÁTH László 1997/a. 261–300.

4 HORVÁTH László 1998/a. 46–52.

5 B. GÁL Edit–FÜKÖH Levente–HORVÁTH László /szerk./ 1997.

6 FÜKÖH Levente–HORVÁTH László 1998.

jól előrevetíti a művet. Történeti kézikönyv helyett napi politikai eszközt kovácsolt, amolyan helyi antiszemita példatárat. Tette ezt akkor, mikor a szomszédját, a volt osztálytársait, annak gyerekeit és szüleit már a vészorszak árnyéka lengte körül.

Hosszú oldalakat kitenne, ha megpróbálnék mindenkit felsorolni, aki munkámat segítette. A kötet terjedelmi korlátai sem adnak erre lehetőséget. Nem tehetem azonban meg, hogy külön is ne említsem a Magyar Zsidó Örökség Közalapítvány (MAZSÖK) és a DUNAHOLDING Alapítvány anyagi segítségét, mely lehetővé tette számomra a témára vonatkozó külföldi anyaggyűjtést. Külön köszönöm Nagy László úrnak, a Mondat Kft. vezetőjének, hogy a nyomdaköltségek mérséklésével elősegítette a könyv elkészültét. Másrészt hálásan köszönöm munkáltatóm, a Heves Megyei Múzeumi Szervezet és Mátra Múzeum hozzáállását, mellyel nemcsak elvisele, de serkentették is kutatásom továbbvitelét.

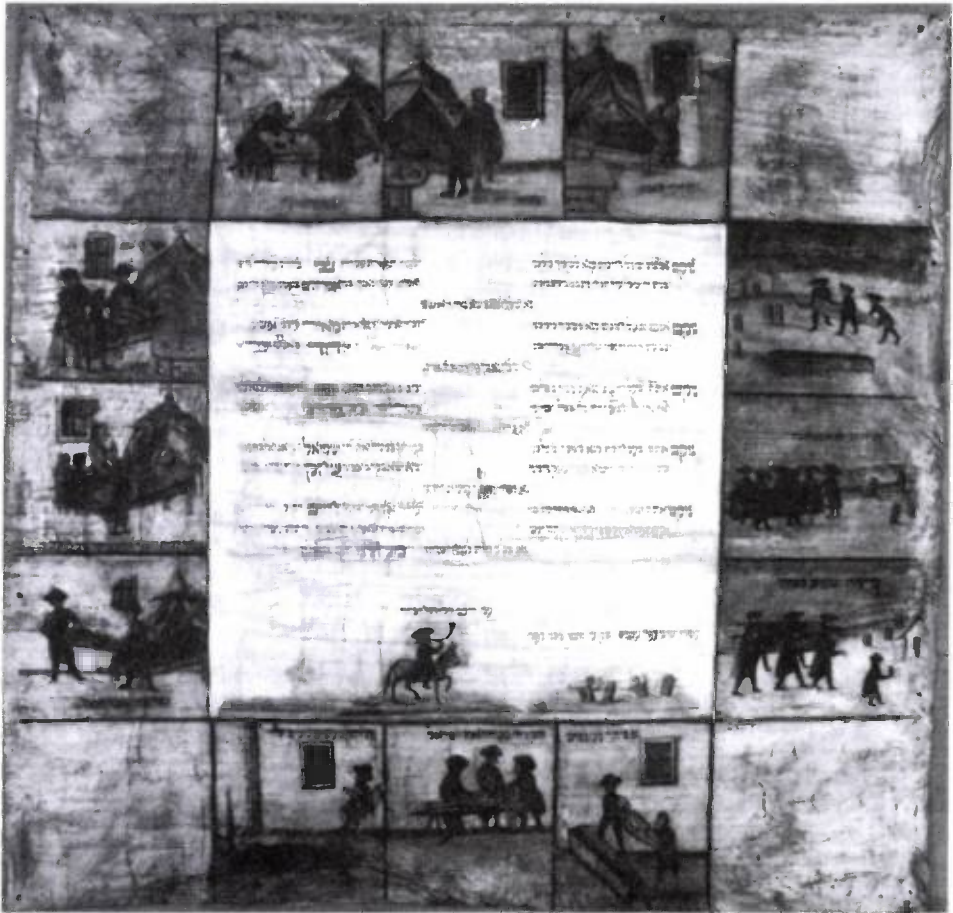
A kötet szerves részét képezi a könyv végén található függelék. Olyan szemelvényeket, forrásokat közlök, melyek teljesebbé teszik a kötet anyagát. A források leginkább a Holocaust időszakának rémségeit villantják föl, közlöm a hírhedt zsidótörvényeket csakúgy, mint a gyöngyösi áldozatok névsorát.

Egy évtizedes munkámmal, jelen könyvemmel választ arra keresek, ki volt és honnan jött a Csapó utcai Kohn bácsi, Ábrám szatócs a felvégről, Drózsák a Pannonia Szállodából vagy a díszmagyarba öltözött, kackiás bajuszú Rosenfeld tűzoltóparancsnok. És a többiek mind, az arcnélküli, de korántsem névtelen tömeg. Mert mindenkinek volt neve. Gyerek volt, apa, testvér és rokon. Hogy hova lettek, azt ugye mindannyian tudjuk!

A gyöngyösi zsidóság előtörténete – vélhetőleg mint minden előtörténet –, a história kódébavész. A középkor végi Magyarországon harmincnyolc helységben említenek a források zsidókat. Életükről keveset tudunk. Bár az oklevelek számos imaházról és temetőről tudósítanak, ismerni csak néhányat ismerünk. A régészek Sopronban és Budán tártak fel középkori zsinagógát.

Gyöngyös említése kifejezetten korai, a XV. század közepén már szerepel zsidó írásos anyagban. 1456 és 1480 között keletkezett az a tanúvallomás, melyet Brúna Izrael regensburgi rabbihoz küldtek, melyben első ízben zsidók kapcsán Gyöngyös várost is megemlítik. A forrás egy Vác mellett meggyilkolt izraelita ügye: „*Hárman ültünk együtt törvényszéket képezvén, midőn Nehórai, Mózesnek fia, előttünk megjelenvén, e következő tanúvallomást tette: Gyöngyös városában voltam, hol egy Vác városából való keresztény is volt kinek neve Mátyás...*”⁷ A tanúvallomás a továbbiakban nem emlíkezik meg többet a városról. A forrás mégis azt a feltételezést engedi meg nekünk, hogy a kereskedelméről – földrajzi fekvése okán már a XV. században – ismert városban nemcsak megfordultak időnként zsidó vándor kereskedők, de le is telepedtek.

7 KOHN Sámuel 1881. 60. A héber eredeti egyébként a város nevét *Gondjes* alakban írja.

1. kép A gyöngyösi Szentegylet (Chevra) emléklapja 1800-ból. Fotó Lónyai Györgyné

Sós Endre kutatásai alapján, Gyöngyösön élő zsidók tehetőségére utal 1465. április 11-én kelt azon végrendelet, melyben a husziták pusztításai során elszegényedett Csetneki András egri várnagy zálogügyletére történik utalás. 1460 táján az egri várnagy ugyanis Josa zsidónál elzálogosította drágakövét és aranygyűrűjét.⁸

A mohácsi vészt követően a zsidókat általában kiűzték a magyar városokból. A háromrésze szakadt ország területein helyzetük korántsem volt egyforma. Ebből a szempontból minket leginkább érdeklő török hódoltsági részeken volt a zsidók helyzete a legkedvezőbb. Nemcsak vallási türelmet élveztek, de jórészt kézbe is vették a pénzügyeket és a kereskedelmet. Szerepüket megőrizték Gyöngyösön, erre ékes bi-

8 SÓS Endre 1944. 125.

zonyíték, hogy 1657-ben Szimcha ben Gerson ha-Kóhen nándorfehérvári rabbi a város nevét szerepelteti abban a településnév-felsorolásban, ahol rituális válóleveleket állítottak, állíthattak ki. A jegyzék a századforduló körüli állapotokra utal, mert leírja, hogy nagyapja Szimcha bár Chájim budai rabbisága idejére vonatkozik a felsorolás. Gyöngyös szerepeltetése a „Nevék Könyvében” azt valószínűsíti, hogy az 1600-as években Gyöngyösön is kellett zsidó hitközségnek működni.⁹

A kereskedelemben betöltött szerepük jelentős. A zsidók és a görögök – Gyöngyösön az ún. „arnótok” (albánok) – nemcsak boltokat tartottak fönt, hanem ők voltak a terménykereskedelem lebonyolítói is. Még a királyi Magyarországon lakó földesurak is szívesen látták őket, mert csak az ő közvetítésükkel tudták értékesíteni terményeiket. Egy szolgáltatási úr, egy igény volt az a lehetőség, amit kihasználtak. Több tájegység, a háromrésze szakadt ország áruai az ő közreműködésükkel cserélhetett csak gazdát. Vállalkozásuk bár jelentős hasznot hozott, de a haszonnal egyenes arányban állt a kockázat is.

Egy-egy kistermelő kevéske gabonájától, borától könnyebben megszabadulhatott. Erre elegendő volt a hetivásárok, pláne az országos vásárok forgotaga. De a vidék közép- és nagybirtokainak termékeit nehezebb volt értékesíteni. Itt volt jelentős a vándorló zsidó kereskedők szerepe, akik Gyöngyösről kiindulva, otthonosan mozogtak a Mátraalján. „*Ha a batyus zsidó kereskedés végett a falukba kószál, leveretik, kiraboltatik s valamely katona által megöletik, ez bebizonyul s ismert leszen, hogy a zsidó megöletése után pénzétől és javadalmától megfosztatott s elhurcoltatott, vajjon mondhatja-e az örökös: én a gyilkost nem ismerem, azért én kártalanítást követelek azon föld lakosaitól, melyen a gyilkosság megtörtént...*”¹⁰ A hatvani török bíróság kérdezte ezt, s a korban nem akadémikus kérdésfelvetés a „megölt batyus zsidó” esete. Ez a csoport teremtette meg az élő kereskedelmi, gazdasági kapcsolatot a háromrésze szakadt ország területei között. Különböző mezőgazdasági és ipari cikket, valamint török árukat (kelme, kávé, szattyánbőr, dohány stb.) szállítottak nyugatra. Onnan pedig ipari termékek, ércek stb. gazdagították az itteni kínálatot. A jelek azt mutatják, a török uralom alatt élő zsidók mindvégig eleven kapcsolatban maradtak a királyi és erdélyi Magyarország zsidóságával.

1668-ban IV. Mehmed fermája a hatvani kádihoz arról szól, hogy tilos a budai árusoknak és „sidok”-nak, kik gyöngyösi „zimmiknek” hitelre holmit eladtak, pénzüket már a határidő letelte előtt behajtani. Az ehhez hasonló utalások is a zsidóság – ezen belül is nyilván a budai zsidók –, igen élénk kereskedelmi kapcsolatait igazolják a térségben.¹¹

9 KOHN Sámuel 1881. 115–116. A település neve itt *Gondis* alakban bukkan fel. A Nevek Könyvében szereplő 15 településből ezt a régiót Gyöngyös mellett csak Pásztó képviseli.

10 SEBŐK László, Ethei 1880. 160. XVI. századi török okmány fordítása. Az eredeti török oklevél Sebők korában az Egri Egyházmegyei Könyvtár tulajdona volt.

11 FEKETE Lajos 1934. 62.

Heves megye műemléki monográfiája a gyöngyösi zsidó temetőben 1680-as évekből származó zsidó sírköveket említi. Ezt a szerzőnek a többszöri helyszíni kutatás után sem sikerült igazolnia. Vélhetőleg nyomdahiba okozta az elírást, mely azért veszélyes, mert több kiadvány is átvette.¹²

A törökök 1686-os legyőzése után Budán lemészárolták az ott élő zsidók jelentős részét. Ez a budai hitközség pedig az egész török birodalom legjelentősebb zsidó gyülekezete volt. Erre a félre nem érthető jelre a török hódoltsági terület valamilyeni városából eltűntek a zsidók. Így egy jó évtizedre Gyöngyösön is megritkultak a források. Mégis feltételezhető, hogy a városban egyfajta túlélést, megmaradást lehet kimutatni, hisz a harci cselekmények után pár évvel már szólnak a híradások gyöngyösi zsidókról. Sőt a jelek szerint tehető diaszpórával kell számolni. Ennek oka az lehet, hogy a hódoltsági időkben a zsidók megtelepedése – lévén kedvelt céltáblái a magyar végvári katonaság pénzszerző vállalkozásainak –, a legtöbb helyen a török várórség védőszárnyai alatt történt. Ilyen településeken aztán nyilvánvalóan a zsidóknak is távozni kellett a törökök menekülésekor. A gyöngyösi zsidóság viszont nem kötődött – távollétük okán nem is kötődhetett –, ilyen szorosan a megszállók világához. A források szerint épp ez volt a szerencsésük. Ezzel természetesen nem akarom kétségbevonni azt a nyilvánvaló tényt, hogy a későbbi helyi zsidóság döntő része nem a törökkort is megélt izraeliták leszármazottjai.

Amikor II. Rákóczi Ferenc béketárgyalásra érkezett a városba 1704-ben, akkor a hűségüket nyilvánító zsidóknak oltalomlevelet adott ki. De „*N: Meltosagos Groff Bottyani Adam Arvai jószágában levő Sidok*” nem Gyöngyös területén éltek, pusztán csak itt sikerült az oltalomlevelet a fejedelemtől kieszközölni. Ez tehát csak csúsztatással utalás a gyöngyösi zsidókra.¹³

A következő forrás azonban már egyúttal a Gyöngyösön élt zsidó kereskedők kedvező anyagi körülményeire is példát szolgáltat. Amikor a pásztói apátság istállókat akart építeni 1715-ben, Nezorin Flórián apát az adminisztrátorát arra hatalmazta fel, hogy gyöngyösi zsidó tőkepénzesekhez forduljon kölcsönért. Dávid Ábrahám gyöngyösi zsidó hat részletben 2300 rh. forintot kölcsönzött. Ő egyébként gyakorlatilag az első a helybéli zsidók közül, akinek ismereteim szerint a nevét is följegyezték.¹⁴ Nem tudni, hogy a XVIII. század elején a gyöngyösi zsidó hitközséghez hányan tartoztak. Összeírásukkal többször is kísérleteztek ugyan, de egyszer sem sikerrel. Az az állítás viszont egészen biztosan téves, hogy 1724-ben már zsinagógával rendelkeztek a városban. Ezt adattal Bachó sem tudta igazolni, egyszerűen csak szerepelteti, mint tényt könyvében.¹⁵ A szórványosan felbukkanó adatok egymásnak ellent-

12 DERCSÉNYI Dezső–VOIT Pál 1978. 190.

13 BACHÓ László, Dezséri 1941. 11. Mint gyöngyösi „jobbágy-zsidókat” érintő rendelkezésről emlékezik meg az oltalomlevélről SÓS Endre 1944. 126.

14 BÉKEFI Remig 1902. 77–78. Az 1460 körül élt Josa zsidóról nem egyértelmű a gyöngyösi illetősége.

15 BACHÓ László, Dezséri 1941. 12.

2. kép A beteg bűnvallomása 1800. Lónyai Györgyné felvétele

mondóak. Hol azt találjuk, hogy Heves vármegyében élő összes zsidó száma 20 fő (1735), máshol az szerepel, hogy 1736-ban csak Gyöngyösön 21 zsidó élt. A forrásokból egy dolog egyértelmű, a zsidóság tartós, állandó ittléte, és kereskedelmi tevékenységének folyamatos bővülése. A terménykereskedelem mellett már szerepelt a korcsmabérlet, kiskereskedelem, sőt pálinkafőzés is.¹⁶ 1732-ben egy Márkus nevű zsidó – második a név szerint ismertek sorában –, pálinka- és aquavita- mérési engedélyt szerez.¹⁷

Fel kell figyelniük gazdasági szerepük módosulására. Az idézett példa is alátámasztja, hogy kereskedelmi tevékenységük egyre bővült. A XVIII. század elején az Orczy család telepíti, hívja, bátorítja őket. A kezdeti években meghúzódtak a nagybirtok árnyékában, az Orczy gazdaság terményeinek, termékeinek felvétele, értékesítése volt pusztán a szerepük.¹⁸ Bár az Orczy család járt élen az izraeliták gyöngyösi letelepítésében, említésre méltó még az Eszterházy, Grassalkovich, Forgács, Wimpfen, Károlyi, Brudern családok ilyen irányú meglehetősen korai tevékenysége.¹⁹

16 ACSÁDY Ignác 1896. 36.; 285., illetve BACHÓ László, Dezséri 1941. 13.

17 HML. V-101/a/4. Gyöngyös Város Prothocolluma 1731-1748. – mikrofilmen – 66.

18 LÓRINCZ Melinda 1994. 136.

19 VENETIANER Lajos 1986. 110.

Intézték a nagybirtokok terményeinek felvásárlását, bizományba vételét és forgalmazását. Mivel élvezték a főnemes szolgálonépének kijáró kedvezményeket, s mert nem keresztezték mások törekvéseit, a XVIII. század első felében békés egymás mellett élés volt a jellemző Gyöngyösön a helyi városlakókkal. Csakhogy létszámuk növekedésével, vagyonosodásukkal kereskedelmi tevékenységük kezdett túlnyúlni a nagybirtok keretein. A nemesi birtok számára nyújtott hitelekkel lassan kiterjedt bérletekbe jutottak. Például az Orczy család 1820. évi jövedelmeinek meghatározó tételi az alábbiak: „A gyöngyösi jövedelem közel felét a Három Rózsa fogadótól beszédett évi 500 frt, a Reinbrecht Antal, Stadermann Mihály, Grünwald József, Lázár Salamon és Grajner Lajos boltosoktól befolyó 1392 frt, és Braun Ignácztól az alsó serházból befizetett 450 frt tette ki.”²⁰ A számadáskönyv tanúsága szerint az Orczy család gyöngyösi egzisztenciája, jövedelme jórészt a zsidók kezelésébe adott földesúri privilégiumokból származott.

A zsidóság egy újfajta, a feudális kereteken és formákon túllépő kereskedelmi láncolatot hozott létre, mely a házalókon, korcsmárosokon, boltosokon keresztül felvásárlóként és eladóként az egész várost, sőt vidéket bevonta tevékenységi körébe. A polgárság számára hamarosan világossá vált, hogy a zsidó kereskedők előbb-utóbb és egyre teljesebben át fogják venni a kézműárúk, iparcikkek eladását is, mégpedig a hagyományos kereskedelem elosztó helyzetének teljes kikapcsolásával. Ugyanilyen félelem élt a céhes-iparosban, akinek termékeivel szemben a zsidók által kiépített hálózat a külföld olcsó manufaktúra áruit fogja a fogyasztókhöz eljuttatni. Osztrák–Morva kereskedelmi (s talán rokoni) kapcsolataik révén nyugati termékeket hoznak a piacra, nyilván a helyi ipar céhes kereteit figyelmen kívül hagyva. Ezek az egyre erősödő gazdasági hadállások fokozatosan a város nagy részét ellenük fordította. A kereskedésből élőknek konkurencia volt, a céhesnek versenytárs, az adósnak elátkozott hitelező, a vásárlónak eladó. Megannyi olyan szerep, mely népszerűtlen, ellenszenves.

Nem a zsidó volt a célpont, hanem a vetélytárs. A kereskedők és iparosok, kik a fogyasztó közönségből éltek, érdekeik védelmében mindent elkövettek bármilyen külső konkurenciával szemben. A vetélytárs pedig a zsidó volt. Első látásra könnyű ellenfél, a teljes jognélküliségük korában, és a katolikus vallásos elfogultság idején, egyszerűen lehetetlenné tenni, kitiltani igyekeztek őket a városból. Majdnem a XIX. század második harmadáig településünkön csak a földesúri birtokokon találtak otthont. A földesurak ugyanis nem nélkülözheték szolgálataikat. A legélesebb helyzetben is – nem humanitárius, hanem gazdasági okokból –, a zsidók pártját fogták a várossal szemben.²¹

Minden később részletezendő küzdelem és nehézség ellenére, városunkban viszonylagos tűrhető állapotok uralkodtak a zsidósággal kapcsolatosan. Másutt csak a

20 B. GÁL Edit 1992. 231. Az adatok forrása A báró Orczy család birtokainak számadáskönyve 1820-ból MM. Tört. Dok. Gyűjt. 91. 128. 1.

21 HML. IV–1/d/3/156. Eszterházy herceg gyöngyösi fundusán élő zsidók taksával kapcsolatos panasza.

3. kép Sírbatétel a régi gyöngyösi zsidó temetőben 1800.

városokkal szomszédos falvakban húzódhattak meg a zsidók, honnét ideiglenes tartózkodásra, vásárokra mehettek be a városba. A „kassai” zsidók például Rozgonyban laktak, a „jászberényiek” Hevesen, az „egriek” pedig többek között Verpeléten.²²

A megye másik számottevő települése, Eger ugyanis 1840-ig nem engedett falai közé zsidókat. Eger városának jogállását egy 1694. évi királyi, majd államtanácsi rendelet határozta meg. Ez megfosztotta a települést – a csak néhány évig birtokolt – szabad királyi városi rangjától, s visszahelyezte a püspöki városok sorába. Az akkori püspök – Fenessy György –, a város vezetőivel egy olyan szerződést kötött, amely Eger polgárait újlag jobbágyi sorba taszította. A 12 pontos egyezmény utolsó szakasza a város és a zsidóság viszonyát 1840-ig meghatározta, mert kimondta, hogy az „...eretnekek (protestánsok) és zsidók nem települhetnek le a városban.”²³ Ad absurdum, még éjszakára sem szállhattak meg Egerben. Ez hosszú távon két következménnyel járt. Egyszer a várost „zsidólakta falvak” gyűrűje vette körül, másodszer pedig Gyöngyös lett hosszú távon is a Heves megyei zsidóság egyházi, gazdasági, kulturális stb. központja.

22 VENETIANER Lajos 1986. 64.

23 SZÁNTÓ Imre 1954. 21.

Közel 100 éven keresztül a források Gyöngyösön arról az ádáz küzdelemről tanúskodnak, mely voltaképpen gazdasági okokból folyt, de az érvek és ellenérvek legkevésbé a gazdaság teréről származtak. 1739-ben azért próbálták a zsidókat – szervezetten az első ízben –, a városból kiűzni, mert a pestisjárvány terjedését az ő vándor-kereskedésüknek tudták be. Ekkor a kiűzést csak az állította meg, hogy Orczy báró védelmébe fogadta őket, minek következtében a város is a rendelet visszavonására kényszerült. A források egyébként ennél az esetnél azt is elárulják, hogy mindössze 8 zsidó család élt ekkor a városban.²⁴ A tömeges betelepedésük csak a XVIII. század végén indult meg.

Az újkori magyar zsidóság túlnyomó része tehát nem a megelőző korszak zsidóságának leszármazottjaiból állt. Az ország egyesítését követően évszázadokon át folyt a betelepedés, három fő irányból és három nagyobb hullámban. Legkorábban a XVIII. század legelején az osztrák–német területekről érkeztek zsidók az országba, majd a XVIII. század közepétől a cseh–morva irányú bevándorlás volt a döntő tényező. Végül az utolsó – tömegében és jelentőségében is leglátványosabb – beköltözés említendő. Lengyelországból, annak felosztása után, főleg a galíciai területekről végig a XIX. század folyamán érkeztek csoportok. Ennek a migrációnak a tetőzése a reformkorra tehető, de egészen az első világháborúig nyomon követhető.

4. kép A zsidó Messiás megérkezése, ahogy Gyöngyösön 1800-ban elképzelték

24 SZEDERKÉNYI Nándor 1893. 206.

Míg 1700 körül 4071 főre teszik az ország zsidóságának létszámát, addig 1739-ben 11 621, 1789-ben 80 775, 1805-ben 126 620, 1840-ben pedig 244 000 zsidó szerepelt a forrásokban.²⁵ Néességük gyors növekedése okaként csak részint – főleg a kezdeti időben – fogadható el a migráció, későbbiekben az igen magas népszaporulat az a fontos tényező, mely a magyarságának 3-4-szeresét is elérte. Ezt a gyors feljutást a „francia háborúk” nagymértékben elősegítették. A nagy gazdasági konjunktúra, a mezőgazdasági ártermelés bővülése által teremtődött új hitelezői, forgalmazói feladat kihívásának kellett megfelelni. Az ártermelésre lassan megnyíló nemesi mezőgazdaság nekilendítéséhez hihetetlen mértékben megnőtt az igény a mobil tőke iránt. Ezzel nemcsak a nemesség nem rendelkezett Magyarországon, de gyakorlatilag senki, aki a feudális hierarchia tagja. A XIX. században ezért az a kétségbeesett érdeklődés a hitel iránt. A várakozásnak megfelelni pedig csak a zsidóság tudott. Ennek a csoportnak Magyarországon egyebe sem volt, csak mozgatókéje, hisz éppen a nemesek törvényei tiltották az ingatlanulajdonok megszerzését.

II. József császár uralkodásának tíz éve döntő jelentőségű változásokat hozott ezen a téren is. A nevezetes *Tűrelmi rendeletének* kihirdetésekor (1781.) már a zsidókra vonatkozó rendelettervezete is készen állt. A „*Systematica Gentis Judaica Regulatio*”-t azonban – a magyar kancellária és a megyék késlekedése miatt – csak 1783-ban tette közzé a Helytartótanács. Ez a szabályozás a bányavárosok kivételével teljesen liberalizálta a szabad költözködés jogát, állami felügyelet alatt álló zsidó iskolák fölállítását rendelte el, földet bérelhettek, járhattak volna elméletileg egyetemre is. Még az öltözködésben is eltörölte a megalázó kötelező jeleket, sőt nagy buzgalmában az uralkodó

5. kép A legrégebbi Gyöngyösön fennmaradt izraelita síremlékek. Horváth László felvétele 1994.

25 BRAHAM, Rudolph L. 1988. I. 26.

a szakáll levágását is elrendelte.²⁶ II. József a halála előtt ugyan ezt a rendeletét is visszavonta, de az eltelt egy évtizedes felpezsdülést már nem lehetett semmissé tenni.

Szerepük és létszámuk Gyöngyösön is megnőtt az 1790-es években. 1790-től szakadatlanul kérték, hogy zsinagógát építhessenek és rabbit tarthassanak. Ez már biztos jele volt nagyfokú megerősödésüknek. „Imádságos házaik” eddig is voltak, s egy ez évi kimutatásból az is kiderült, hogy rabbijuk is volt már, bizonyos Daniel Jakob. 1795. december 17-én megalakult a Chevra Kadischa Egylet is. (Meglepő módon, így sch-val írták következetesen.)²⁷ Ez az egylet valósággal korjelző szereppel bír, mert mindenhol a tartós megtelepedési időszak első jelentős közösségi szerveződése. Feladata egyébként nem más, mint a halottak eltemetése a hagyományos szokások szerint, de a hitköziségnek amolyan előzményét is látnunk kell benne. A Magyar Zsidó Múzeum a kiállításában is szerepeltet egy Chevra emléklapot, mely Gyöngyösön készült 1800-ban. A színes kép a szentegylet munkájának 16 pillanatát eleveníti meg az elhalálozástól, a rituális sírbatételig.²⁸

Az egri püspök 1797. augusztus 11-én elutasította a gyöngyösi zsidók zsinagóga-állítási kérelmét.²⁹ Rá pontosan egy héttel a város szintén határozatban utasítja el a kérelmet.³⁰ Ugyanebben az évben rendelkezett Gyöngyös a betelepült zsidók összeírása tárgyában. Ez az 1797. évi adatsor azért páratlan, mert segítségével megközelítően pontos képet kaphatunk a betelepülők számáról és származási helyéről. Sőt, más jellegű információval is szolgált az összeírás. A letelepedni vágyók – az ingatlanszerzési tilalom miatt –, meg kellett hogy elégedjenek kezdetben az „albérlettel”. A legtöbbjüknél feltüntették azt is, hogy kinek a házában lakik.³¹

„A Tettes Nemes Gjudős Warasaban lakos Zsidoságnak” összeírásában 25 családfele szerepelt. Családi állapot nem volt feltüntetve, a zsidó összlakosságra így csak következtethetünk. A „nős” jelző e tárgykörben sokszor félrevezető. Az a gyakori ugyanis, hogy a letelepedő egyenlőre családját hátrahagyva kért és kapott letelepedési engedélyt. Mindezzel együtt megállapítható, hogy Gyöngyös legkorábbi ismert zsidó betelepülőinek többsége – születési helyüket tekintve –, elsősorban a szomszédos megyékből származott. Legtöbben magából Heves vármegyéből költöztek be (28%)³², Nógrádból 24%, a szintén szomszédos Pest és Borsod megyéből 12% és 8%. Az ismeretlen területről érkezőkkel együtt – 3 fő –, ez már a betelepültek 84%-a. Felmerül a valószínűsége annak, hogy a közvetlen „szomszédból” ideköltöztek jelentős hányada már korábban is állt gazdasági kapcsolatban a várossal.

26 GONDA László, 1992., 314.

27 SÓS Endre 1944. 126., illetve ÚJVÁRI Péter 1929. 331.

28 A gyöngyösi Chevra emléklap (1800) fényképét közlöm FÜKÖH Levente–HORVÁTH László /szerk./ 1997., illetve SCHEIBER Sándor 1984. 427.

29 HML. GYVL. V-101/b/47. LIII-73. Zsinagógát eltöltő püspöki levél.

30 HML. GYVL. V-101/b/47. LIII-74. Zsinagógát eltöltő tanácsi határozat.

31 HML. GYVL. V-101/b/46. LIII-52. Zsidók kimutatása (1797).

32 Születésüket nézve 3 fő pásztói, 1-1 fő atkári, andornaki, domoszlói, szücsi.

A betelepülők foglalkozása sajnos nem volt részletezve. De az első tisztségviselők mégis megjelentek. A már említett Daniel rabbiról tsabai (véltetőleg Hejőcsaba) származás derül ki, míg Lazar Jelbinek sakter Szerincset (Szerencs) tudja szülőhelyének. Kísérlet történt a városon belüli lakóhelyük azonosítására, egyelőre sikertelenül. Nagyon sokan akár több zsidó családnak is szállást adnak. Így legalább két családfő lakik Szóts Joseph, Tsilok Ferencz, Borosi Joseph és Antony Slosser portáján, de laknak még a „barom áláson” is többen.

A növekvő feszültség a XVIII. század utolsó éveiben a forrásokban szinte kézzelfoghatóan kitűnt. A város 1799-ben hozta meg a zsidókra vonatkozó rendszabályait, melyeket még 1810-ben is változatlanul megerősítettek.³³ Maga a tény, hogy ilyen rendszabályalkotásra sor került, utal a kérdés súlyára, a zsidó népesség számbeli gyarapodására. De a szöveg arra is rámutat, hogy a zsidók is kezdik megszervezni önmagukat. Az eddigi ösztönös önvédelmen túl, a forrás egyre erőteljesebb gazdasági és vallási érdekérvényesítést körvonalaz. „...láttuk, hogy a` Zsidók naponkint nagyobb`s nagyobb rendetlenségeket követnének el, sőt már egy némellyek alattomban titkos gyűléseket tartanának, mint ezekre nézve, hogy a` Zsidókról köelve Kegyelmes Rendelések szeníül meg tartassanak, mind pedig hogy a Publicumnak naponkint több több bajlakodások vélek ne legyenek, el itiltük:

I. Zsidó elöljárót kell állítaniuk (akit minden évben újra kell választani), Hersly

Abrahám személyében, akinek feladata

Először: Minden itt lakó zsidót évente összeírni

Másodsor: „Tsavargó, idegen” zsidókat azonnal jelenteni

Harmadsor: Lopások, tolvajlások bejelentése

Negyedsor: Adók rendszeres beszedése

Ötödsor: Hívásra a zsidóság összetoborozása, „Város Házához” rendelése

Hatodsor: „Bor és Hús mérés” valamint Imádkozó Házak” felügyelése

II. Az összes zsidóra vonatkozó rendelkezések

1. Minden zsidó engedelmességgel és „betsüléssel” (sic!) tartozik az elöljárónak.
2. „Minden zsidó az hozzá szállni szokott zsidókat maga Elöl=Járójának nem tsak áristom, hanem pálcza béli=büntetés alatt is tartozik bejelenteni.”
3. A tolvajt és az orgazdát, valamint cinkosaikat nemcsak „testi büntetéssel” sújtják, hanem a városból is ki fogják tiltani.
4. Minden zsidó a városháza vagy elöljárója hívására köteles megjelenni.
5. Aki az elöljárónak nem engedelmeskedik vagy „valamelly bestelenséggel illeti”, keményen megbüntetendő.

33 HML. GYVL. V-101/b/47. LIII-75. Zsidókra vonatkozó városi rendszabályok (1799).

Ha ezeket a rendelkezéseket nem tartják meg, a város el fog járni „...*hogy a` Zsidók magok el szenvedhetetlen viseletik végett és a` Közjóra való nézve igen tsalárdságos tetteikért másoknak másoknak nyilvánóságos kárára ne legyenek...a` Mlgos Közönséges Földes Uraságoknál...*”

6. kép A legrégebbi gyöngyösi síremlék 1824-ből Boskovitz Feivl rabbi nevével.
Horváth László felvétele 1995.

Az írott rendszabályok jelentős része egy újonnan, a város által kreált tisztség, a zsidó előljáró szerepét körvonalazta, rögzítette. A választott jelző nem azt jelenti, hogy az izraeliták választhatták, hanem hogy a város vezetése. A poszt létrehozása bizonyítja a kaotikus viszonyokat. A rabbi és egyéb egyházi tisztség hivatalos el nem ismerése miatt kellett egy személy aki utasítható, felelőssé tehető és közvetítő volt. Nem véletlen, hogy ez a tisztség a forrásokból idővel nyomtalanul eltűnik. Hogy a rendeleteket be is tartották, bizonyítja az „...*azon Holmikk öszve írása, mellyek azon Tsavargo Zsidoktól meg maradott ... és ell adatott ugy mint 21 napján November holnapnak 1811dik esztendőben.*”³⁴ Az egy évvel korábban megújított rendszabályok szigorú végrehajtása következtében 11 tétel szerepelt a szegényes árverésen. A két ló,

34 HML. GYVL. V-101/b/47. LIII-76. Zsidóktól elárverezett tárgyak jegyzéke (1811).

a három nyereg és egy „Kotsi ell rontván” mellett szegényes relikviák sorakoztak: 4 rossz zsák, sarkantyú, rossz tarisznya, rossz szerszámok. Az értékesítés érdekessége, hogy több tételt zsidók vásároltak meg (vagy váltottak vissza?).

A forrásokban leginkább „zsidóbíróként” aposztrofált előjáró gyakorolta a zsidók felett a közigazgatási hatalmat. Hatalma kiterjedt nemcsak a városi zsidóságra, de hatáskörébe tartozott délen Szolnokig, északon Pétervásáráig, nyugaton Gödöllőig, keleten pedig egész Miskolcig a vidék zsidósága is. Rábízták azt a kényes feladatot is, hogy elvégezze a Gyöngyösre érkező zsidók megrostálását. A jövevények eredetét, magaviseletét, vagyoni helyzetét és előéletét a zsidóbírónak kellett megállapítani. Maguk a gyöngyösi zsidó „öslakók” is tiltakoztak az esetleg megbízhatatlan és erkölcstelen hittestvérek beözönlése ellen. 1808-ban például beadvánnyal fordultak e tárgyban a város tanácsához, mely megállapította, hogy kérésük közérdek. Az ekkor kiadott rendelkezés szerint az ellenőrizetlen bevándorlót befogadó nemest 24 forint pénzbírsággal, nem nemest pedig 24 pálcaütéssel kell sújtani. De ugyanez a büntetés várt a kötelességéről megfeledezett zsidóbíróra is.³⁵

1800-ban megtörtént az első kitérésű eset is. Hirsli Lázár (aki később a Nagy nevet vette föl) bejelentette Ladányi Imre tanácsosnak áttérési szándékát, s a római katolikus vallást vette föl.³⁶

A helyi zsidóság első ismert és azonosítható temetőjét 1803-ban jelölték ki. A tanácsülési jegyzőkönyv bejegyzése szerint: „...*Jelentést tett árrúl szinten Ordinarius Biró Ur, hogy a fent nevezett Deputatus Urakkal kint lévén a Mérges mellett egy gödrös helyen in figura quadrata 274 quadrát ölet az Zsidöknek temetőnek; mellyet hogy ök minden el halasztás nélkül árkoltassanak, nékiek imponáltatott.*”³⁷ Ez a temető azonban – a zsidó közösség létszámának látványos növekedése okán –, már az 1830-as évekre megtelt. Ennek az igen kis alapterületű, ún. régi zsidó temetőnek a helye jól látható a XIX. század közepén készült térképen is. Helyileg ez a parcella a „Felsővárosi temető” mai főbejárata és a ravatalozó közé esik, mely területen még az 1950-es években is szép számmal található volt zsidó sírjel. A zsúfoltságon túl a sírkert másik nagy hibája az volt, hogy patakparti fekvése okán az árvizek időnként az elhunytak csontjait is kimosta, felszínre hozta. A későbbi ‘új’ temetőben egy szarkofág alakú síremlék talapzatának felirata jelzi is, hogy itt nyugszanak a régi temető azon halottjai, kiknek maradványait át kényszerültek telepíteni.³⁸ E síremlék közvetlen szomszédságában található a város által legrégebbinek ismert zsidó sírköve, 1824-ből, melyet nyilván szintén át kellett szállítani. Az ok, ami miatt ehhez a síremlékhez feltétlen ragaszkodtak, az az elhunyt személye. **Boskovitz Feivl** híres rabbi volt, a Tóra Koronájának méltó birtokosa.³⁹

35 SÓS Endre 1944. 127.

36 SÓS Endre 1944. 127.

37 HML. GYVL. V-101/a/8. 379.

38 A felirat: *Hitközségünk alapítóinak drága maradványai az ősrégi temetőből áthozva e halom alatt nyertek örök nyugalmat.*

7. kép A „rég”i” temető halottainak áthozott maradványait jelölő szarkofág. A szerző felvétele 1993.

Kicsit előre szaladva az időben, egy 1837-ben kelt szerződés a város és a helyi zsidó hitközség között az új zsidó temető helyét a település nyugati határában jelölte ki. Ez megfelel a jelenlegi temető helyének, a gyöngyöstarjáni út déli oldalán.⁴⁰ „...*Mi Tekintetes Nemes Heves Vármegyében fekvő Kiváltságos Nemes Gyöngyös Várossa Bírája, és Tanátza minék utánna a kebelünkbeli Izraelita községnek...sír kertje kicsinysége miatt annyira be tölt, hogy oda továbbá temetkezni nem lehetne, azon helyen pedig meg nagyobbítani tellyes lehetetlen volna, a Tekintetes Nemes Heves Vármegyének érdemben a folyó év aug Iőén költ kegyes határozata következésében alkalmaztatván magunkat, a sírkertnek ki jelelése, s abban építeni szokott halottas kamrák is legfelsőbb Helyről költ K. Rendelethez a Gyöngyösi Izraelita községnek megkivántató sírkertet a Nemes Város Napnyúgotti részén a városi lakházaktól kevéssé távolabb helyen a Városból Tekintetes Ns Nógrád Vármegyébe vezető Országút mellett a Ns Város jogaihoz tartozandó Osztiály szántó földekből szélességében negyven, hosszában pedig negyven ött ölekből, öszvessen 1640 négyszegű ölben jeöltük, s mértük ki... Minekutánna az Izraelita község az ezennel kijelölt új sírkertnek*

39 Jakobovics Ben-ziyon rabbi kutatásai alapján az 1824-ben gyöngyösi rabbiként eltemetett Boskovitz Feivl rabbi az 1799-ben Prágában elhunyt legendás és hírneves Boskovitz rabbi leszármazottja. Ez a tény jól illusztrálja a gyöngyösi hitközség jelentőségét és tehetőségét. A gyöngyösi zsidó temetőről bővebben már egy másik tanulmányban szóltam. HORVÁTH László 1995.

40 HML. GYVL. V-101/b/23. Zsidó temetőről szóló szerződés (1837).

használatába jutván, abba temetkezést is elkezdette volna, a régi sírkertet a Ns Város mint tulajdonos oly formán vette azonnal használatába, hogy a mennyiben Normális rendeletekkel egybe nem ütközik, a Normális esztendőök alatt is a Ns Város használni, a Normális esztendőök elteltével pedig a hová a Ns Város szüksége kívánandja fordítani fogja...” Ez a temető egyébként Magyarország talán legnagyobb vidéki izraelita sírkertje jelenleg.⁴¹

1808/09-ben a városnak 1619 adófizetője volt. Ebből 21 fő zsidó vallású, s 11 személy görög kereskedőként szerepelt.⁴² Ez az időszak nemcsak a nemesség látványos gazdagodásának időszaka, a napóleoni konjunktúrájának hasonló nyertesei a kereskedelmet részint levezénylő zsidók voltak. Jelentős haszonra tettek szert az európai háborúk idején, de szolgálatukkal le is kötelezték a vagyonosodó földbirtokosokat. Az ekkori érdemek hálójaként tekinti a szerző azokat a gesztusokat, melyeket a földesurak – akár a város ellenében is – tettek ez időben irányukban. A bécsi békével egy időben lehetőséget kaptak Gyöngyösön zsinagógaépítésre, rabbitartásra, városi ingatlanyszerzésre. Ez olyan fokú javulása városi hadállásaiknak, mely magára vonhatta a polgárok rosszindulatát és irigységét. Ez a zsidóellenes hangulat pedig tetőpontjára nem véletlenül a konjunkturális időszakot törvényszerűen követő dekonjunktúra idején jutott. De ekkorra a zsidóság jogi és gazdasági jelenléte kikezdehetetlen. 1838/39-es adófizetési listán a 3218 adófizetőből már 136 zsidó. Sőt, ők már leginkább a város közepét szállották meg, sokszor volt nemesi ingatlanokban találtak otthont.

Az 1810-es években a zsidóellenes hangulat a tetőpontra jutott. Az izraeliták létszáma jelentősen megnőtt, gazdasági jelenlétük kézzelfoghatóvá vált. Viszont a két évtizedes konjunktúrát egy látványos dekonjunktúra, pénzdevalváció követte. Ez az a gazdasági és lélektani helyzet, amikor a zsidóellenes hangulat szinte törvényszerűen a felszínre jutott. A városi tanács most már a földesurnaknál is appellált. Tudták, hogy minden „zsidó beszivárgás” elleni intézkedés eredménytelen, ha a földesúri védelem továbbra is megbénítja a rendelet végrehajtását. 1812-ben nemcsak a tanács kereste a jogorvoslatot, hanem a zsidók is. Bízva eddigi támogatóik jóindulatában, azt kérték, hogy mentse föl őket a vásári helypénz fizetése alól, „...hisz ők a M. Földes Uraságoknak a Boltoktól és házaktól nagyobb summákat fizetnek...”⁴³ Ez a város érzékeny pontjára tapintott. Egy ilyen döntéssel voltaképpen a tanács azt ismerte volna el, hogy a zsidók ugyanolyan polgárai a városnak – a városi lakosoknak volt mentessége a helypénz alól –, csak vallásukban különböznek.

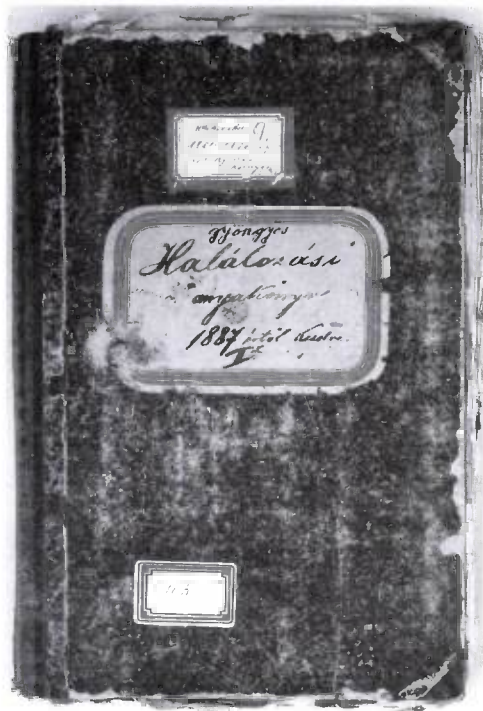
1815-ben a gyöngyösi zsidók egyenesen Heves vármegye közgyűléséhez fordultak, „...hogy nékiek egy közönséges imádságos háznak, úgy nevezetett Synagógának felépítése és Rabinust tartása engedtetnik meg...”⁴⁴ Legfőbb indokuk közt szerepelt,

41 HORVÁTH László 1995–1996.

42 BACHÓ László, Dezséri 1941. 45.

43 HML. GYVL. V–101/b/47. LIII–77. Zsidó beszivárgás elleni intézkedések (1812).

44 HML. GYVL. V–101/b/47. LIII–78. Zsidók elleni intézkedések (1815).

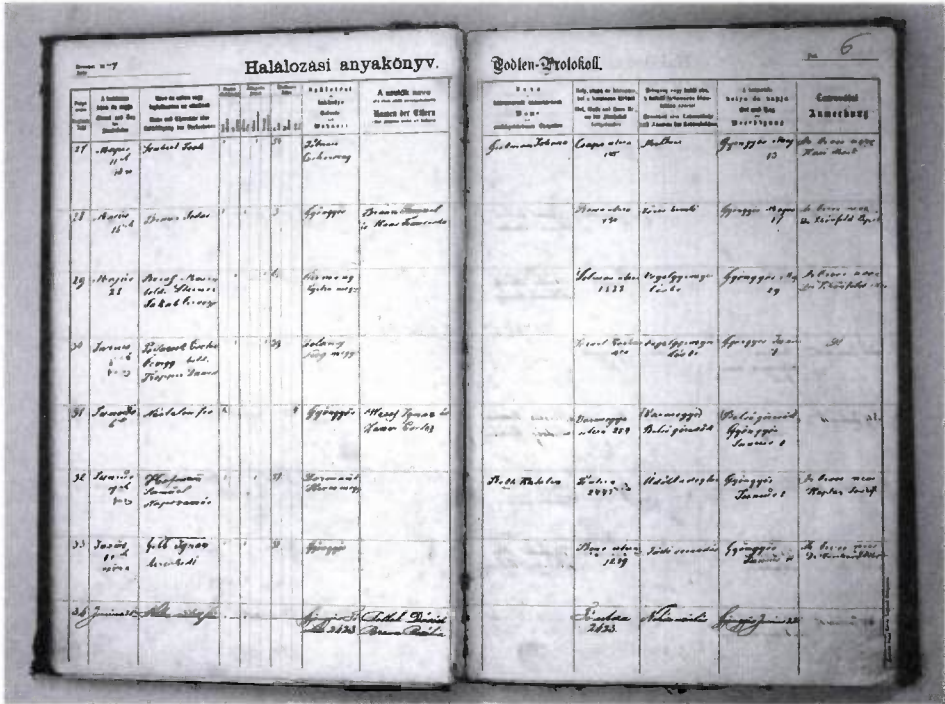
8. kép Gyöngyösi izraelita halotti anyakönyv a XIX. századból

hogy a legutolsó elutasítás óta (1797.) lélekszámuk a városban jócskán megnőtt, valamint hogy a megyében Pásztón, Hevesen, Tiszafüreden már a törvényhatóság engedélyezte zsinagógaállítást.

A városi tanács mindent megmozgatott az engedélyezés ellen. Azt kívánták leszögezni válaszukban, hogy Gyöngyösre a zsidók a földesurak hívására jöttek, és mind a mai napig (1815.) a város tudtával és beleegyezésével itt még egy zsidó sem vett házat. Most is a városi tanács veszített. 1816-ban épült fel Rabl Károly neves helybéli építőmester tervei alapján a város első ismert zsinagógája (Városi Televízió épülete). A szájhagyomány alapján sokan azt is tudni vélték, hogy az építkezéshez szükséges téglát a gróf Károlyi-uradalom adta ingyen.⁴⁵ Az épület külső nézete 12,60x 28,30 m, párkányának magassága kb. 8,50 m. A régi zsinagóga helyének a kiválasztása enyhén szólva figyelemreméltó. Ősi előírás ugyanis, hogy a zsinagóga vízparton, ún. „tisztá helyen” álljon, az adott terület legmagasabb pontján. A szétszórátás idején ennek az előírásnak nem mindig tudtak eleget tenni. Gyöngyösön ez viszont már 1816-ban

45 SÓS Endre 1944. 127. Török Kálmán apát-plébánosra, a város volt országgyűlési képviselőjére hivatkozik.

sikerült. Ez vélhetően szintén az Orczyak jóindulatának köszönhető. Az ő Főtéri házuk telkétől a XIX. század elején a zsinagóga területét csak egy gyalogút választotta el (a mai Vármegeház utca).⁴⁶

9. kép Az asszimiláció biztos jele, a kiegyezés utáni anyakönyveket már leginkább magyarul vezették.

Az alaprajzi rekonstrukció szerint nyitott, árkados előtér mögött a két női karzat lépcsőháza fogta közre az előcsarnokot, amelyen keresztül a zsinagógai térbe lehetett jutni. Az eredeti padlószint a mainál mélyebben lehetett. A női karzat a nyugati oldalon, az előcsarnok és a két lépcsőház közötti területet fogta közre és kb. 2 méterrel a belső térbe is benyúlt. Jó ízlésű, háromtengelyes klasszicista architektúra, a homlokzaton fejezetes lizéniával összefogva. Az épületet már 1826-ban bővítették. Sajnos belső terét 1960-ban szinte teljesen átépítették. A régi felvételek őrzik csak az eredeti négyoszlopos boltozatrendszerét.⁴⁷ (A szerző az épület padlásán is megtalálta eredeti boltozatrendszer-maradványait.)

46 BACHÓ László szerint az ún régi zsinagóga telkét a báró Brudern család ajándékozta az izraelitáknak. A forrást azonban nem jelöli meg.

47 GAZDA Anikó 1989. 153.

E régi, klasszicista zsinagóga felépülte előtt a források több „imádságos házról” említést tesznek. Ezek magánházak voltak, ahol zsinagóga hiányában, azt pótlandó, gyűltek össze a városban letelepült zsidók. Egy ilyen háznak a helyét hozzávetőlegesen ismerjük. A Barátok utcájában béreltek egy lakást imaház céljaira közvetlen 1816 előtt.⁴⁸

A zsinagóga elhelyezkedésének évszázadokra kiterjedő hatása volt. A gyöngyösi szórványbeszivárgást, birtokszerzést követő tömeges beáramlás már tudatosan terelve volt ezáltal. Voltaképpen egy többlépcsős területi koncentráció indult el a zsinagóga megépítésével. Az első betelepültek nemigen válogathattak a lakóházakban. Ahol a földesúr szállást adott, ott laktak. Később azonban akár bérlet, akár vásárlás útján lehetőségük volt a szűkebb lakhelyet megválasztani, és ez már az átköltözések időszaka. A gyöngyösi zsidók tudatosan törekedtek a XIX. század folyamán a zsinagóga környéki területek megszerzésére. Ez egyfajta védelmet is jelentett számukra, de a koncentráció a vallási hagyományokhoz való erős kötődés jele is volt. Nem véletlen, hogy az asszimilálódott zsidó nagypolgárok azok, kik ezt a térséget elhagyva – főleg a XX. században már –, a város távolabbi pontjain építették föl villáikat.

Az 1815-ben elért legfontosabb vívmány mégsem a zsinagóga előkészítése, hanem a városi ingatlanszerzés kiharcolása volt. „...Az izraeliták ingatlan vagyont 1815 évtől kezdve a mai napig birtokolnak – jelenti a polgármester 1854-ben, mikor a zsidók kórház céljára volt nemesi telket és ingatlant akartak vásárolni. Gyöngyös városában a fentebb említett időtől kezdve folytonosan mind nemesi mind polgári vagyont megszerzés nélkül szereztek, és birtokoltak. Hirsch Lipót a 12 szám alatti házat 1830 évtől, Bekker Ábrahám 1820 évtől... és még többen nemesi szabad ingatlan vagyont birtokolnak; – továbbá Veizberger József 1830 évtől, Brack Áron 1847 évtől ... és még többi itt meg nem nevezettek polgári ingatlan vagyont birtokolnak... A nemesi ingatlanok pedig előbbi időkben is hivatalosan átíratott (ti. a telekkönyvben) s bíróilag nékiek átadattak...”⁴⁹

1816-tól megközelítően pontos adatok állnak rendelkezésünkre a gyöngyösi zsidóság létszámának alakulásáról. A forrás maga első pillanatra meglepő, az Egri Érseki Egyházmegye Schematizmusai. Az érsekség az 1810-es évektől évente adta ki ezeket a név- és címtárakat, melyek az egyházi személyek felsorolásán túl, az egyházmegyéhez tartozó helységek katolikus lakosságának létszámát is jelöli. 1816-os év az első, ahol más vallásfelekezetűek népességadatait is megtalálhatjuk.

A schematizmus adatainak forrásértékéről a szakma többször is vitatkozott. Többen fölfigyeltek arra, hogy Fényes Elek is innen merítette a népességre vonatkozó számszerű adatait. Kisebb pontatlanságok egész biztosan előfordulnak benne, esetleg nyomdahiba is gyarapíthatja a tévedések számát. Véleményem azonban az, hogy ha abszolút számokban található is időnként vitatható adat, magát a trendet és a

48 HORNER István 1863. 80.

49 HML. GYVL. V-101/b/24. XXXI/72. Zsidó kórház számára házvásárlás (1854).

nagyságrendet, a végbemenő demográfiai változásokat jól tükrözi. A másik megállapítás a schematizmussal kapcsolatosan, hogy a közölt adatoktól a gyöngyösi zsidóság valós létszáma csak magasabb lehetett, hisz a nagyszámú illegális „beszivárgók” semmilyen hivatalos összeírásban nem szerepeltek, nem szerepelhettek.

10. kép A „Gyöngyösi Izraelita Kultúregylet” német nyelvű pecsétnyomója a XIX. század közepéről. MM. Pol.-Közig. Gyűjt. 91. 21. 1.

A gyöngyösi zsidóság létszámának alakulása az egyházi schematizmusok adatainak tükrében, 1816–1869⁵⁰

ÉV	ÖSSZLAKOSSÁG	ZSIDÓ	LAKOSSÁG %-ÁBAN
1816	11 103	236	2,13
1819	11 816	240	2,03
1825	12 812	308	2,40
1830	14 870	385	2,59
1831	14 938	417	2,79
1832	14 364	370	2,58
1835	13 737	429	3,12
1840	14 849	604	4,07
1844	14 891	648	4,35
1851	15 445	1 003	6,49
1854	15 418	1 052	6,82
1855	15 470	1 085	7,01
1861	16 142	1 102	6,83
1865	16 766	1 533	9,14
1867	16 722	1 551	9,28
1869	17 278	1 634	9,46

50 Körülbelül ötéves metszeteket adok meg. 1816. az első év, mely a zsidó felekezetű lakosságról is adatot szolgáltat. A vizsgálódás a schematizmusok alapján azért indokolt 1869-ig, mert 1870-ben hajtották végre Magyarországon az első modern értelemben vett népszámlálást, így ettől az évtől már megbízható egyéb források is állnak tízévenként rendelkezésünkre. A schematizmus adatainak forrása HML. IV–417/46. Letétek, 2438. Heves és Külső-Szolnok vármegye zsidó lakosságának megoszlása.

1830-tól kezdve rendszeresen vezetett hitközségi jegyzőkönyvek tanúsították, hogy abban az időben milyen virágzó vallási élet folyt a városban.⁵¹ Az irattár jelentős része elkallódott, megsemmisült 1944-ben. Azt azonban rekonstruálni lehet, hogy az 1830-as évektől 21 tagú, évente választott testület ügyelte a hitközség békés fejlődését. 1839-ben megnyílt a zsidó elemi iskola⁵², mely 1859-ben, néhai Brack Áron alapítványából kiegészült egy Talmud Tóra iskolával.⁵³ Ezek a felekezeti iskolák évtizedes igényt elégítettek ki. Már a XIX. század első éveitől a gyöngyösi normaiskolában kimutatható a 6–10 éves zsidó fiúgyerekek jelenléte. Arányuk a normaiskolában évről évre emelkedett.⁵⁴ A nagyszámú zsidó betelepedésnek a város adminisztratív intézkedések mellett, gazdasági rendelkezésekkel is elejét próbálta venni. A tanács elrendelte 1838-ban, hogy minden zsidó, aki Gyöngyösön akar lakást vásárolni, 5 ezüst forintot fizessen be a város kasszájába.⁵⁵

A város történetének egyik kevésbé köztudott, de igen fényes pillanata 1838-ban a közkórház létrehozása. Alig van hazai társa, mely ennyire minden gazdasági háttér és alap nélkül létrejöve, pusztán a támogatók, mecénások pénzéből, magánadományokból tartatott fenn. A volt fabrika épületet az Orczy család engedte át, de az induláskor legtöbbet adakozók között már ilyen nevekkal találkozunk, mint „...*Hermann Hirschl kereskedő úr 100 forint... Schönfeld Moyses kereskedő úr 150 forint... Birnbaum Leopold úr 6 forint...*”⁵⁶ A gyöngyösi zsidóság megmaradt egyébként azután is a közkórház jelentős támogatójának, miután 1854-ben létrehozta saját zsidó kórházát, a patakpart zsinagógával szemközti oldalán.⁵⁷

Szórványadatok segítségével megkíséreltem a gyöngyösi rabbik névsorát összeállítani. 1797-ben Hejőcsabáról idekerült Daniel rabbi az első név szerint ismert. Illegális helyzetben, magánháznaknál kialakított imateremben folyt az egyházi élet 1816-ig, a zsinagóga, illetve rabbitartás engedélyezéséig. Ezen időszakot fémjelezhetette az említett Boskovitz rabbi tevékenysége, majd utódja a híres Stein rabbi lehetett, akinek országos hírnevét a szakirodalom is igazolja. (Magyar Zsidó Szemle 1890. évi kötet 470–475. oldal.) Miután őt a dunaszerdahelyi állás betöltésére fölkérték, Gyöngyösre egy bizonyos Nathan került a rabbiszékbe. Őt követte Wolf (Farkas) Lippe az egyház élén, ki az 1848–49. évi események gyöngyösi szemtanuja, megörökítője. A forradalmi korszak után, 1853-tól Fürst Lázár rabbi neve fémjelzi a

51 Sajnos, amennyire ismert a zsidóság világi vezetőinek névsora, annyira bizonytalan a rabbik adatsora. Jelen kötet lapjain szórványadatokból ennek összeállítására is kísérletet teszek.

52 HORNER István 1863. 91. Az iskola a zsinagógával szemközt üzemelt (ma park van azon a helyen).

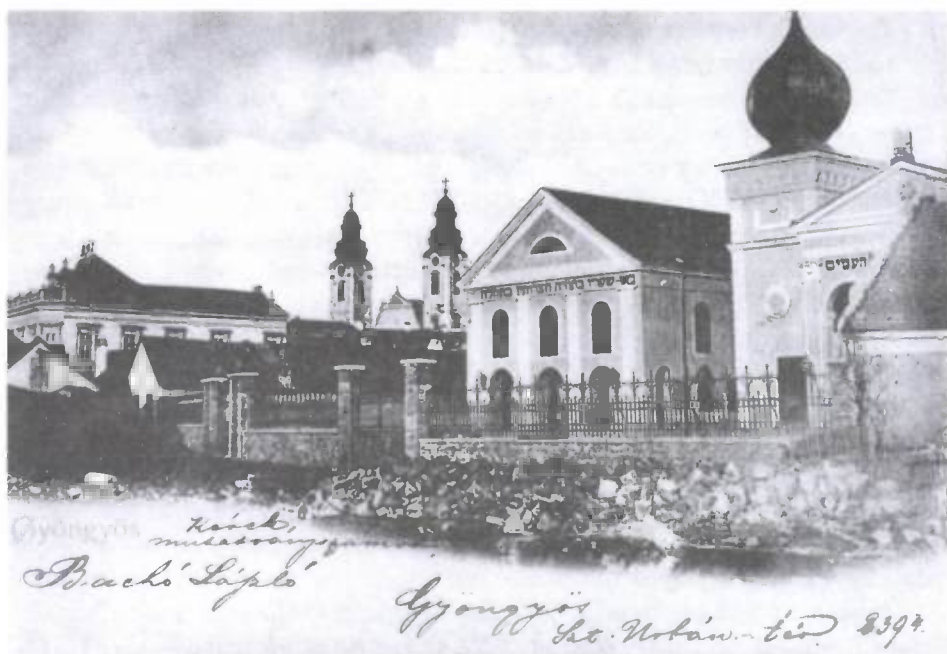
53 UJVÁRI Péter 1929. 331. Az iskolát 1888-ban veszi át a város.

54 SOÓS Imre 1992. 40.

55 HML. GYVL. V–101/a/13. 281. Prothocollum, A zsidók letelepedési díjáról. Ennek a rendelkezésnek köszönhető, hogy épp ez évtől a város vezetése akár herceg Eszterházyval is szembeszáll a zsidók védelmében. A cél, hogy a város szedjen tőlük adót, ne a földesurak.

56 Névsora 1840. 4–5.

57 JAKAB Jenő 1943. 5.

11. kép Zsinagógák a patakparton

helyi hitéletet, ki az 1871. évi egyházszakadáskor a Status quo Hitközség élén maradt 42 éven keresztül. Róla készült festmény mindmáig fennmaradt és a visszaemlékezők azt is megőrizték, hogy a Stein rabbi veje volt, neki köszönhette a gyöngyösi állását. A különvált Orthodox Hitközség alapító rabbija Spiegler Dávid volt, majd a XX. században legtovább Jungreis Antal rabbi töltötte be az orthodox rabbi állását, egészen 1942-ben bekövetkezett haláláig. Elhunytát követően Jungreis Jenő anyakönyvvezető rabbi, valamint veje, Neufeld Jenő rabbik töltötték be a hivatalt. Mindkettejüket 1944. június 8-án a városból elhurcolták. A Status quo Hitközség élére 1897-ben egy adai fiatalember került a Rabbiképző ajánlatára. Ő volt Feigl Lajos Hermann, közismert nevén Feigl L. H. Nevéhez fűződik a tűz utáni helyreállítás, a nagyzsinagóga megépítése, számtalan irodalmi és teológiai munka. 1937-ben díszes külsőségek között az egész város köszöntötte és ünnepelte 40 éves papi munkássága alkalmából, majd később a mozgásképtelen, idős beteg embert szekéren, földön vonszolva rángatták el az Auschwitzba induló vagonhoz. A Holocaustot megelőző években a hajlott korú Feigl L. H. anyakönyvvezető rabbist a Status quo Ante hitközségnél Jakab Jenő rabbi segítette.

Városi helyzetük és jogállásuk megerősödésével párhuzamosan távolodni igyekeztek az izraeliták a földesúri gyámkodás fölöttébb költséges kötelékéből. 1838-ban az Eszterházy herceg gyöngyösi fundusán élő zsidóknak botrányos helyzete irányította

a kérdésre a figyelmet. A herceg a „gyöngyösi védencz zsidóktól a házbéren és a rendes taksán felül oltalom taksa pénzt is, 6 vf. szedetni szokott”. Ennek az összege rohamosan emelkedett, behajtása pedig egyre szigorodott. 1838-ban az uradalmi hajdú elmaradt befizetések okán nyilvánosság előtt megverte Smidlinger Rozáliát és Deus Bernátnét. Védtelen zsidó asszonyok megalázása még az eddig ellenséges városi és megyei hivatalokat is a helyzet kivizsgálására indította. Végül Földváry György gyöngyösi főszolgabíró indítványára 1838. június 16-án tartott megyegyűlésen a vádlott hajdút vétkesnek találták, valamint eltöltötték az uradalmat a házbér és a rendes taksa fizetésén felül további oltalom taksa szedésétől.⁵⁸ Az már inkább a korabeli jogrend fintora, hogy ennek ellenére a Tettes Nemes Vármegyével az Eszterházy Hercegség közölte: A saját fundusán olyan adót szed és olyan összegben, ahogy neki tetszik. Így a zsidók oltalom taksa pénzét is – míg ezt kifejezett törvény nem tiltja –, szedetni fogja. Másrészt a Hercegség büntető törvényhatósági joggal bír – ennek tényét a Tettes Ns Vgye 1781ik esztendőben is megerősítette –, így a megyei hajdút „... még azon esetben is, ha netalán vétkesnek találtatna, ki nem adja, hanem a panaszkodókat ... nyerendő elégtétel végett Uradalmához utasíttatni kívánja.”⁵⁹

A kutatás aránylag kevés figyelmet szentel a helyenként megtalálható adóösszeírásoknak. I. Lipót még 1698-ban vezette be a „taxa tolerantialist”, vagyis az ún. türelmi adót. Ez az adó a középkori német jogelvre épült: a zsidó, amiért megtűrték a birodalomban, külön adót fizetett a kincstár részére. Mária Terézia uralkodása alatt az új adó jellege megváltozott. Az örökösödési háború terheinek fedezésére, szinte évente emelkedő összeggel, egyfajta hadisegély jelleget kapott. Innen származik a zsidók által használt neve, a *Malkah-Geld* (királynő pénze). A legtöbb megye rendszeresen tiltakozott ellene, de voltaképpen ez az adónem egészen 1846-ig fennmaradt. Még II. József sem tudott lemondani erről a bevételről, a reformgondolkodása itt abban merült ki, hogy a nevét „kamarai adóra” módosította.⁶⁰

Gyöngyös esetében ez a türelmiadó-összeírás több katonai évből is feltalálható. Az 1841/42-es esztendőben 144 adózó családfőt írtak össze a városban. A kivetett türelmi adó igen jelentős összeg, 2194,89 forint. Az összeírás más következtetések levonására is alkalmas. Előrehaladt a zsidóság ingatlanszerzése a városban. A 144 főből 28 már „tulajdon házában” lakik. A földesúri ingatlanok még jelentős szálláslehetőséggel bírnak a családok számára (Orczy-ház 2; Grassalkovich-ház 4 családnak biztosít szállást, s igen nagy támogató a zsinagógát építő Rabl familia is 4 családdal). De már feltűnt a gazdag zsidók telkén meghúzódó hitsorsos is a forrásban.

58 HML. IV-1/d/3/156.

59 HML. IV-1/d/3/156. Eszterházy Hrcg gyöngyösi fundusán élő zsidók taksával kapcsolatos panasza. Jól illusztrálja az eset a korabeli földesúri úriszék objektivitását, maga a vádlott fog – nyilván független tárgyilagossággal – ítélni az ellene felhozott vádakban. Az iratcsomó bejegyzései, kísérfő iratai alapján ez már a kortársak szemében is abszurdnak számított.

60 HML. IV-417/46. Letétek, 2438.

12. kép A gyöngyösi ortodox zsinagóga épülete.
Memorial Museum of Hungarian Speaking Jewry (Izrael) anyagából

Gutmann Ábrahám 5 család, Krompergerék pedig 4 család szállását biztosítják.⁶¹ A felekezet javuló vagyoni helyzetét mutatta, hogy az összeírt 144 adózó a családtagok mellett foglalkoztat 109 cselédet, 39 szolgát és 32 szolgát is.

1842/43-ban készült adózók összeírása már 159 családfőt tartalmaz, s már 34 család tulajdon házában lakik.⁶² A városi tanács egyébként törvénytelenül felszórította a zsidók türelmi adóját. A városnál már 1841-ben tiltakoztak az izraeliták, de ott meghallgatásra nem találtak. „...kik adójukat fizetni vonakodtak több rendbéli exequált holmikát hordatván el, mellyet ...15 napok alatt ki nem váltandja, többet ígérési árverés útján léssen eladandó leendő köz híri tétéle elhatározatott.”⁶³ Ezt követően már a Helytartótanácsnál tiltakoztak, hogy „...szer felette adóbeli terheltetésekrül felmentessenek...” Az ügy kivizsgálására bizottság is érkezett Gyöngyös város bírójához, Csiba Antalhoz.⁶⁴ Ezen kivizsgálás jóteknony hatásának tudható be, hogy a következő évi adóalap-összeírásakor előre bocsátatik az a mondat: „Az 1841/2 és a 1842/3ik Évi adó ki vetés hibázik” Az 1843/44. évi felmérésnek a hatóköre máris

61 HML. GYVL. V-101/b/47. LIII-79. Zsidók összeírása 1841/42.

62 HML. GYVL. V-101/b/47. LIII-80. Zsidók összeírása 1842/43.

63 HML. GYVL. V-101/a/14. 39. A hadiadó fizetését megtagadó zsidók javainak árveréséről rendelet (1841).

64 HML. GYVL. V-101/b/400. CCCCXLII/11. Zsidók adóterhei (1843).

csak 92 családfőre csökken.⁶⁵ Az egyébként ekkor már rég halódó adónem utolsó kivetési esztendejében – 1846-ban –, pedig már csak 675 forint hajtatott be a gyöngyösi zsidókon türelmi adó címén.⁶⁶ Ez azért jelentős eltérést mutat az alig három évvel korábbi 2194,89 forinthez képest.

A küzdelem a város vezetése és a betelepült zsidók között szakadatlanul folyt. A város Prothocollumaiban nyomon követhető, hogy valóságos rituáléja alakult ki a piacon való árusítás problémakörének. 1800-tól évente többször is szorgalmazták a keresztény árusok, hogy a zsidók piacon való árusítását tegyék lehetetlenné. 1800 nyarán például elrendeltetett, hogy „...más városoknál bé vett szokáshoz ragaszkodván el végeztetett, hogy ezentúl nékiek meg ne engedessen (ti. piacon sátorból árusítani), hanem ha portékájokat árulni kívánják, az Felséges rendelések szerént országos vásárjaink kivül tsak házrúl házra járván árulhattyk...”⁶⁷ Időnként maguk a zsidók is szorgalmazták, hogy idegen zsidókat árusítani a városba csak országos vásárnapokon engedjenek.⁶⁸ 1812-ben a sikertelen kísérlet, a zsidók vásári épület állítási jogának megvonásáról (Orczyak ellenállásán bukott meg), de a tímárok régi vágya teljesült. A zsidók mindenféle bőrkereskedésétől jó időre eltiltatnak Gyöngyösön.⁶⁹ 1817-ben, majd 1819-ben szinte már megszokásból tiltotta a város a zsidóknak a vásári sátrak állítását.

A reformkorban végre rendeződni látszott a piac-ügy. 1827-ben lényeges előrelépés az a rendelet, mely a zsidók helypénzfizetését szabályozta. „...A` kiknek Házaik vannak (ti. Gyöngyösön), azok fizetni nem köteleztetnek...”⁷⁰ Vagyis a gyöngyösi lakos zsidók mentesültek – a többi gyöngyösi polgárral egyetemben –, a helypénzfizetési kötelezettség alól, ha vagyonosak és házuk van. A többi helybéli zsidó is ezután már szabadon árulhat, de nekik ún. taksát kellett ezért fizetni. A vita az 1830-as években már nem a piaci árusítás engedélyezéséről folyt, hanem arról, hogy a zsidó kereskedőknek hol legyen kijelölve a piaci helye. Kérésük visszatérő módon az, hogy mint helybéli kereskedők, legyenek kedvezőbb helyen mint az idegenek, az országos vásárok alkalmával. Ez idővel rendeződik is, de nem méltányossági, hanem gazdasági alapon. 25 váltó forintot fizettek egyénenként például 1841-ben négyen, hogy a sátraik „a` szent Bertalan anya Templom mellett a` gombkötők sátora után...”⁷¹ állhasson. Piaci pozíciójuk biztosítása után ők is elementáris erővel kezdték el kiszorítani a konkurenciát. Ők szorgalmazták leginkább Gyöngyösön például a gyolcsos tótok árusításának felszámolását.⁷²

65 HML. GYVL. V–101/b/29. XXXVII/15. Zsidók adóalapjának összeírása (1844).

66 UJVÁRI Péter 1929. 331.

67 HML. GYVL. V–101/a/8. 201.

68 HML. GYVL. V–101/a/8. 522., vagy a zsidók kérésére született rendelet a „Jövevény és tsavargó Zsidók ellenőrzéséről” (1808.) V–101/a/9. 28–29.

69 HML. GYVL. V–101/a/9. 337. A zsidók bőrkereskedési tilalmáról (1812).

70 HML. GYVL. V–101/a/11. 258.

71 HML. GYVL. V–101/a/14. 90.

72 HML. GYVL. V–101/a/13. 450. A Gyalogos Tótok kitiltása (1839).

13. kép Fürst Lázár rabbi festménye. Lónyai Györgyné felvétele

A hitközség intézményi hálózata is egyre bővült. 1845-ben a régi óhaj, a rituális vágóhíd is megvalósult. A városi előjáróság előzékeny, csak azt kötötte ki, hogy egy városi tanácsos rendszeresen felügyeletet fog gyakorolni a vágoda fölött.⁷³

A kereskedelem terén évtizedes viszálykodás éppen lassan lecsendesedett, amikor a város iparosai, mesteremberei próbálták jogukat megvédeni. A bőrkereskedelemmel amúgy is rendszeresen foglalkozó zsidók egyik vezetőjét, Braun Mózeset vette három céh is osztály alá 1847-ben (a közelről érintett szíjártó, csizmadia és tímár céhek). Végül a kiküldött városi vizsgálóbizottság a tilalom ellenére kontárkodó Braun házánál 50 ökörbőrt, 50 tehénbőrt, 300 metszett borjúbőrt, a boltjában és a padlásán 400, csaknem teljesen elkészült vegyes bőrt, a patakban beáztatva 25 ökörbőrt, a kádban cserzés alatt 55 ökörbőrt olvasott össze. A nagy tömegben felhalmozott juh- és ló bőrt pedig meg sem tudták számolni. A jelenség azért figyelemre méltó, mert a forrás bár „kontárnak” definiálja Braun Mózeset, voltaképpen a bőrkikészítéshez egyáltalán nem ért. Ő a tőkepenészes vállalkozó prototípusa. Pénzt fektet a bőrös szakmába, s a korábban tönkrement tímárokat, csizmadiákat stb. dolgoztatta napszámban telepén.⁷⁴

73 Gyöngyös Város Jegyzőkönyve XVI. kötet 461., idézi BACHÓ László, Dezséri 1941. 47.

74 ML. GYVL. V-101/a. Városi jegyzőkönyvek XVII. 266.

Az 1848. március 15-i pesti forradalom kitörésekor úgy tűnt, országosan is eljött az emancipáció régóta várt pillanata. A „12 pont” negyedike ugyanis polgári és vallási tekintetben is a törvény előtti teljes egyenlőséget követeli. Amikor viszont Pozsonyban az országgyűlés megszavazta az új törvényt, amely valláskülönbség nélkül adott választójogot a polgároknak, a diéta városában föltámadt a középkor. Március 19-én a főként iparosokból álló tömeg megtámadta a pozsonyi zsidóházakat. Az országgyűlés követői annyira megrémültek a zavargásoktól, hogy a már elfogadott törvényt a diéta megváltoztatta. Csak a „törvényesen bevett vallásúak körére” szűkítették le.⁷⁵ Ez a hirtelen támadt és új tápot kapott zsidóellenesség megyénkben is jelentkezett. Egerben a tömeg egyszerűen ki akarta kergetni a városból a zsidókat. Itt egy ügyvéd tüzelte a polgárságot, arra szólítva fel a háziurakat, hogy házaikban zsidót semmilyen körülmények között meg ne tűrjenek. Egerben azonban alig 7 éve laktak zsidók, nem alakult ki még az együttélés legtöbb szabálya és gyakorlata. Tudatos hangulatkeltéssel a forradalmi lelkesedésnek, tettvágynak ellenük hangolása nem volt nehéz feladat.⁷⁶

14. kép Rosenfeld Edéné, az Izraelita Nőegylet vezetőjének festménye

75 GONDA László 1992. 83.

76 Nemzeti Újság 1848. ápr. 16. 4.

Azonban Gyöngyösön a hangulat ezekben a napokban leginkább közömbösnek volt mondható. 1848. januárjában itt már összezsaptak az érdekelt felek a szokásos piac-ügy kapcsán. A vádak repertoárja ismét bővült. Ekkor a fő bűn az volt, hogy a zsidó kereskedők a vasárnapi munkaszünetet nem tartják meg.⁷⁷ Ezzel mintha el is lőtték volna a puskaport, mert zsidó források szerint a város mintapéldája volt a forradalmi időszak felekezeti békéjének. Egy pesti német nyelvű zsidó lapban 1848 májusában a gyöngyösi rabbi lelkenedve számolt be a helyi eseményekről. „Mialatt országszerte a spanyol inkvizícióra emlékeztető zsidóüldözések folynak, addig Gyöngyösön valóban helyesen értelmezik a szabadság, egyenlőség, testvériség jelszavait. Az egész Gyöngyös keresztény lakossága válllvetve iparkodik ledönteni azokat a válaszfalakat, amelyeket az előítélet állított a haza fiai közé, s ezért minden nemesen gondolkozó ember dicséretét megérdemli a gyöngyösi nép példás viselkedése... Gyöngyösön általában nagy a rokonszenv a zsidók iránt, csak a bevándorolt polgárság mutat ellen-szenvet irántuk...”⁷⁸

Amikor április 30-án a városban hála-istentiszteletet tartottak, több előkelő gyöngyösi polgár a zsidókat is felszólította, hogy ugyanezt tegyék meg a zsinagógában is. A pompásan feldíszített imaházban a kórus énekelt, Wolf (Farkas) Lippe rabbi lelkesítő beszédet mondott, melyet sok nem zsidó is könnyezve hallgatott végig.⁷⁹

A lelkesedés a városban akkora, hogy bár eredetileg nem szándékoztak a nemzetőrség soraiba zsidókat bevenni, végül mégis beengedik őket a szervezetbe. Sajnos, az 1848. április–május hónapokban készülő „A Gyöngyösi városi Nemzeti őrseregnek össze írása”⁸⁰ épp az egyenlőség jegyében nem tünteti föl a felekezethez tartozást. Így csak a nevek ismeretében annyi bizonyos, jó pár izraelita lépett be a gyöngyösi nemzetőrségbe.⁸¹

Amikor aztán az országgyűlés 1848. augusztus 26-án az ország védelmére megajánlotta a 200 000 újoncot, s Gyöngyösnek ténylegesen honvédeket kellett állítani, a valósággal katonai szolgálatra vállalkozó gyöngyösi önkéntesek száma már csak 141 fő volt.⁸² Ezen csapat jegyzékén sem egyértelmű a felekezethez tartozás. Legkevesebb 11 izraelita azonban ténylegesen kimegy ekkor a csatátérre, mely körülbelül arányos a városban betöltött szerepükkel.⁸³

A honvédseregben hírnevet az alábbi gyöngyösi zsidók szereztek: Veisz Antal főhadnagy, őrmesteri rendfokozattal Bogdán Jónás szeszgyáros, Gutman Sándor tanító és Klein Ferenc házaló. Közhonvédként Pick Herman és Trepper Mór házalók, va-

77 HML. GYVL. V–101/b/24. XXXI/49. Vásárbíró jelentése (1848).

78 Der Ungarische Israelit 1848. május 20. 4. W. Lippe gyöngyösi rabbi beszámolója.

79 BACHÓ László, Dezséri 1939. 9.

80 MM. TA. 1237.90. A HML-ban őrzött eredeti másolata.

81 HORVÁTH László 1998/a. 48.

82 HORVÁTH László 1999. 18. Ezek önkéntessége is erősen megkérdőjelezhető. A felhívásra 25 fő jelentkezett, a többieket helyettes állítással, illetve sorshúzással jelölték ki.

83 HORVÁTH László 1998/a. 48. hivatkozva SZABÓ László, Bártfai 1913. 66–69.

lamint Deutsch József későbbi fényképész.⁸⁴ Bona Gábor utóbbi évekbeli kutatásai alapján Pserhofer Dávid (Mór) főhadnagy⁸⁵, Schönberger Sándor, Svarcz Móricz, Jelenik Ferenc, Deutsch Mózes honvédek, Neufeld József huszár, Kohn Károly, Holczer János, Netter Tevel, Netter Sándor (Izsák), Grünwald Samu, Halbweisz András, Deutsch Ignácz tüzérek.⁸⁶

A kereskedők is jó szolgálatot tettek. Weiser Leopold gyöngyösi izraelita szállította a honvédség részére a zabot, egy Schwarzkopf nevű vállalkozó pedig Pest és Gyöngyös között szervezett futárszolgálatot.⁸⁷ A nemzeti ügynek számtalan mára már névtelen kereskedő és utazó tett jó szolgálatot azzal, hogy a hadseregszállítás mellett hírszerzéssel is foglalkozott. Windischgrätz a zsidóság hírszerző tevékenységét egy kiáltványban ítélte el, s sokan Gyöngyösön is életük és vagyonuk kockáztatásával szállították továbbra is a híreket az ekkor defenzívában lévő magyar erőknek.⁸⁸

15. kép A felújított és kibővített Status quo zsinagóga felavatása 1897-ben

84 BACHÓ László, Dezséri 1941. 51.

85 BONA Gábor 1996. 179.

86 HORVÁTH László 1998/a. 50.

87 BACHÓ László, Dezséri 1939. 9. Az izraeli források szerint közel 20 000 zsidó vett részt a szabadságharcban a magyarok oldalán. MM. TA. 1557. 95.

88 HORVÁTH László 1998/a. 50.

1848-ban Gyöngyös elrendelte a város zsidóságának minden korábinál teljesebb összeírását. A mögöttes szándék az volt, hogy a talán már évtizedekkel korábban beszivárgottak jelenlétét is föltárják, pontos képet kapjanak az összlétszámról. Az eddig illegálisan itt tartózkodóknak pedig a kedvező légkörben lehetősége nyílt gyöngyösi tartózkodásuk legalizálására. A türelmiadó-összeírások vázolta képnél az 1848. évi felmérés már azért is teljesebb, mert ez nemcsak a családfők körére terjedt ki, hanem az összes férfira. Feltüntette a jegyzék a születési helyet és a foglalkozást is.

„A Szabad Gyöngyös Városában létező Izraelitaságnak összeírási Jegyzéke 28 Maj 1848”⁸⁹ 224 zsidó háztartást tárt föl. A 224 családban 541 férfi élt, ebből 252 fő 16 év alatti fiú gyermek. Ezek az adatok legalább egy 1000–1100 fős városi zsidó népességet igazolnak 1848-ban.

A születési helyek vizsgálatánál csak a családfők származását kutattam. Ennek az volt az oka, hogy a nagyszámú kisgyermek javarésze már nyilván Gyöngyösön született, tehát az ő adataik torzították volna a képet. A 224 családfőből 93 Heves megyében született (42%, ezenbelül is született gyöngyösi 77 fő, azaz 34%). A régióból Pásztó emelkedik még ki 6 fővel (3%). A szomszédos megyékkel együtt még mindig közel 70 százaléka a zsidóságnak környékről való. Pest megyében 30 fő született (13%), Nógrádban 16 fő (7%) és Borsodban 12 (5%). Külföldi születésű mindössze 18 fő találtatott. Hatan Morvaországban születtek, 4-en Lengyelországban. A Dezséri által oly sokat emlegetett galíciai beszivárgást 2 fő képviselte, de ugyanennyien jöttek Cseh- és Erdélyországból. Horvátország és Németország 1–1 családfőnek volt szülőhelye.

A felnőtt férfiak foglalkozását vizsgálva kimutatható, hogy a kereskedő foglalkozás a legnépszerűbb. 110 család megélhetési forrása ez. Kiemelkedik a „boltbeli kereskedő” 21 fővel, a bőrkereskedő 18, házaló 16. De találunk soraik között vászonkereskedőt kilencet, gyapjúkereskedőt hetet, vegyeskereskedőt és ‘hajhász’⁹⁰ négyet, lókereskedőt, pálinkakereskedőt, pántlikást, divatáru-kereskedőt kettőt-kettőt. A sort az egy-egy hal-, liszt-, ócskavas-kereskedő zárta. A kereskedelemről élők közé soroltam a kis-, közép- és nagykereskedőt, csakúgy mint a házalót, szatócsot, alkuszokat. A forrásokban a legritkább esetben lehet egyértelműen elkülöníteni őket. Míg a német nyelv, a német nyelvű források különbséget tesznek *kaufmann* (nagykereskedő), *handelsman* (kereskedő ember = közép) és *hausierer* (házaló) között, addig a magyar nyelvű források ezt az elkülönítést sajnos nem teszik lehetővé.

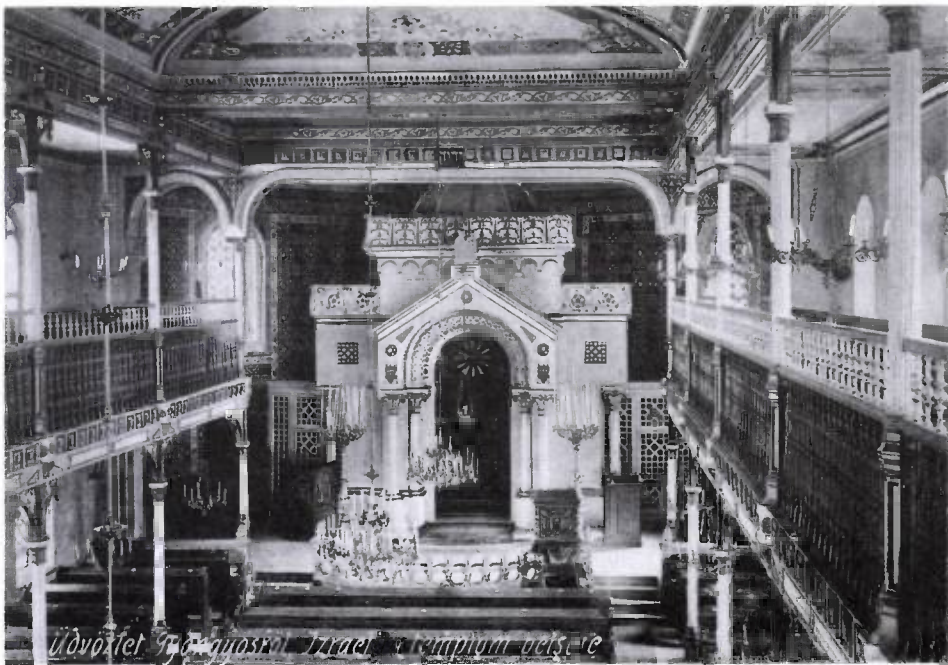
Az iparosok tábora szűkebb, összesen 50 fő. Pálinkafőzés 11 embert foglalkoztat, szabó 8, sapkacsináló 6, tajtékpipa-faragó és pipacsiszoló 5. 4–4 suszter, üveges és mésszáros, 3–3 tímár és szobafestő, 2–2 szappanos, „vata tsináló”, bádogos, „etzet gyártó”, gombkötő. A ritkább mesterségeket pedig egy-egy fővel a serfőző, órasmester, ötvös,

89 HML. GYVL. V-101/b/47. LIII-82. Zsidók összeírása (1848).

90 Hajhász = ügynökök, uzsorások. A XIX. század közepén a magyar társadalom valósággal a zsidó egyéniség megtestesülését látta bennük. A hajhászok tőkéket szereztek maguknak és azzal uzsoráskodtak.

„virslicsináló”, „gyufa csináló” képviseli. (A legtöbb külföldi születésű egyébként az ő körükben találtak.) A hitközség eltartotta 5 szegény család mellett, az egyház még másoknak is biztosította a jövedelmet. A zsidó oktatás súlyát jelzi, hogy már 1848-ban 7 tanítót tartottak. A hitközség alkalmazásában még további 9 ember állott. 4 egyházi, 2 sakter, 2 kántor, és egy „fő rabbinus” (Lippe Farkas, kinek nevét németesen Wolf Lippének is írták a források). A sort teljessé 3 vendéglős, 6 korcsmáros, két sebész és két orvos teszi. Figyelemre méltó, hogy megjelentek a zsidó napszámosok ekkorra, 5 fővel. A hadsereg pedig már alkalmaz katonaként izraelitákat, mert egy katona is szerepel az összeírásban. Egyetlenegy személy jövedelemforrása ekkor még csak a háza utáni árenda.

A „megjegyzések” is fontos részleteket árulnak el a zsidóság felemelkedéséről. 6 tanácsos és 3 előljáró található a zsidók körében. Egy bőrkereskedő fiát már ekkor Bécsben járatta orvosi egyetemre, egy másik bőrös pedig Pesten mérnöki tanulmányokra taníttatja a fiát. Az egyházi szervezeteket komolyan vették, gazdag és tekintélyes emberek voltak a templom gondnokai (vendéglősök), vagy például a halotti társaság gondnoka is.

16. kép Az izraelita templom belseje a századfordulón

Az összeírás igazán régi szabálytalanságokat is feltárt. A megjegyzés rovatban szinte minden második-harmadik családfő mellett megtalálhatjuk annak a bejegyzését, hogy évekig engedély nélkül tevékenykedett, lakott a városban. Minden bizonynyal az ekkor feltárt visszaélések csúcstartói: Svajtzer Lázár, aki „52 év óta lakik engedelem nélkül Gyöngyösön”, valamint Vaizer Károly, aki „50 év által lakik Gyöngyösön engedelem nélkül”. Épp az ilyen évtizedek óta fennálló állapotok felderítettsége sugallja, hogy egy aránylag precíz és naprakész nyilvántartás készülhetett el 1848 májusában. Ez a statisztika egy röpké belepillantást engedélyez egy csonka társadalomba. Mutatja, hogy ez az etnikai-vallási csoport már a jogi emancipáció előtt kivívta, megtalálta a helyét a feudális gyöngyösi társadalomban. Nem minden súrlódás nélkül persze, de voltaképpen a kereskedelemben és a kézműiparban is leginkább a helyi társadalom szerkezetében lévő üres helyeket töltötték be. A másik tanulság, hogy egyszerűen nem találtam azoknak a betelepült tudatlan és primitív keleti zsidóknak a tömegeit, akikkel Dezséri Bachó László – és mások – riogatták a lakosságot.⁹¹ A nem Magyarországon születettek aránya elenyésző. Ráadásul zömük olyan keresett és ritka mesterség képviselője, mely eladdig hiányzott a város életéből. Hogy Gyöngyösre milyen kis számban juthatott a keleti hagyományos ruházattú, feudális hátterű, galíciai zsidóból, arra későbbiekben a legékezebb bizonyítékot nyújtja majd a zsidók országos kongresszusa 1868-ban, ahol Gyöngyöst a haladóbb irányzat képviselőjeként könyvelték el, szemben az ortodox településekkel.

Dezséri és mások egyszerűen hangulatot igyekeztek kelteni a zsidók ellen. Olyan fantomtömeget kreáltak Gyöngyösön, mely teljesen idegen etnikumú, szokású, viseletű, s nem rendelkezik a magyarsággal való legkisebb együttélési tapasztalattal sem. Ezzel szemben viszont nemcsak az idézett 1848. évi összeírás adatai állnak. A szerző átvizsgálta az Israelita Halotti Anyakönyveket. Egy generációval később 1872-ben 63 elhunytból 3 volt külföldi születésű. (2 fő Galícia, 1 fő Graz). 1873-ban 119 halottból 3 külföldi (2 fő Galícia, 1 Neustadt), míg 1874-ben a 84 halottból 4 külföldi (ebből csak 1 galíciai). 1876-ban 44 elhunytból 1 külföldi (Galícia), 1877-ben 79 halottból 1 született Csehországban (Pohau), végül az 1878-ban elhunyt 83 halottból 3 külföldi születésű volt (2 Galícia, 1 Lengyelország /Kortin/).⁹² Nem a zsidók galíciai betelepődését vonom kétségbe. Azt tagadom, hogy Gyöngyöst egy teljesen műveletlen, kulturálatlan, szegény horda lepte volna el. A zsidóságnál nagyon komoly tényező a belső emigráció. Az országhatáron túlról betelepülve először a határvidéken „akklimatizálódtak”, és az észak-északkeleti megyékből már a részben

91 Dezséri könyvének egy fejezete a **Keleti zsidók rohama Gyöngyös meghódítására** címet viseli, melyben a „...gallicziai gettóból az országra szabadított, ősi ősrőneikben félelmetes, mohó zsidókról...” szól. A 40. oldalon: „...1844-ben és 1845-ben egyik lengyel zsidó raj a másik után érkezett...” szözege le forrásmegjelölés nélkül, hogy aztán az 57. oldalon kijelenthesse: „...Az ötvenes és hatvanas években a gyöngyösi főtér már a galíciai városokra emlékeztet, a város központját annyira körülölelték a zsidó kereskedők...”

92 MM. TA. Izraelita hitközség anyakönyvei 1846–1895. (mikrofilmen).

vagy egészen asszimilálódott szórványok érték el területünket. A születési anyakönyvek nagy tanulsága az, hogy a XIX. században a zsidóság lélekszám-növekedését jóval inkább a nagy népszaporulatnak, aránylag alacsony halálozási rátának köszönhette – lásd 2–2 orvos és sebész! –, mintsem valamiféle benyomulásnak.⁹³

Az 1848/49. évi lelkesedés Gyöngyösön mintha egy csapásra elsöpörte volna az ellentéteket. Előbb a lelkesedés az, ami összetart, aztán pedig az elnyomatás. A délvidéken harcoló gyöngyösi nemzetőrök soraiban ott menetel néhány zsidó.⁹⁴ A trónfosztás hírére, 1849. május 17-én a zsinagógában is megtartották a „függetlenségi ünnepélyt”.⁹⁵ Megkésve ugyan, de 1849. július 28-án az akkor már Szegedre menekült magyar országgyűlés kimondta a zsidók teljes egyenjogúsítását. Elismerése volt ez annak a lelkes szolgálatnak, melyet a zsidóság a csatamezőn tett a közös ügyért. A törvény gyakorlati jelentősége ugyan csekély volt, annál fontosabb az az üzenet, melyet hordozott.⁹⁶

A fegyverletételt követő megtorlás zsidót, magyart egyként sújtott. Az osztrák elnyomószervek a magyarországi zsidókat, mint a forradalom híveit, példásan megbüntette. 1849 októberében Haynau táborszernagy a pesti zsidókat 2 300 000 forint hadisarcral sújtotta, mert mint hadseregszállítók szolgálatot tettek a honvédseregnek. Később ezt a sarcot – a pesti zsidóság nem tudta kifizetni a rárótt terheket –, az egész magyarországi zsidóságra kiterjesztették. A gyöngyösi zsidók 3375 forintot adtak. A tekintélyes összeget még a gyűjtés előtt Weizer Jeremiás, a Chevra Kadisa akkori elnöke a sajátjából megelőlegezte. 1-2 nap múlva már vissza is kapta.⁹⁷ A zsidóság később Ferenc Józseftől visszakapta a hadisarc összegét, majdan ebből létesül Pesten a Rabbiképző Intézet.⁹⁸

Az anyagi terheken túl, a zsidóság intézményeit is a felszámolás veszélye fenyegette. A Bach-korszak alatt a hitközség autonómiáját felfüggesztették, a cs. és kir. kormánybiztos nevezte ki az előjárókat. 1851-ben a zsidó iskolát is veszély fenyegette. Végül Kanyó Gábor kormánybiztos és megyefőnök utasította a polgármestert, hogy a gimnázium (a mai Zeneiskola) egyik részében biztosítson helyet időlegesen az iskola számára. Ezt Dezséri úgy tolmácsolta, hogy a levert szabadságharc után a zsidók nem állnak a nemzet kárára terjeszkedni.⁹⁹ Kihhasználják az alkalmat, s a közélet

93 Az izraelita anyakönyvezést Magyarországon sajnos csak a XIX. század közepén kezdték meg. A gyöngyösi anyakönyvek szórványosan már 1846-tól rendelkezésre állnak.

94 BACHÓ László, Dezséri 1939. 11.

95 BACHÓ László, Dezséri 1939. 92.

96 HORVÁTH László 1998/a. 50.

97 HML. GYVL. V–101/b/46. LIII/32. Zsidók adója. (1850) A cs. és kir. Rendelet a gyöngyösi zsidók esetén arra is kitér, hogy „a Magyar Honi Zsidók türelmi összeg kifizetésére csak a Pesti zsidókat kötelezték”, és a gyöngyösi zsidók ha erre hivatkozva bármilyen fizetéssel elmaradnának, indokként ezt ne fogadják el tőlük. Más forrás BACHÓ László, Dezséri 1941. 53.

98 MM. TA. 1557. 95.

99 BACHÓ László, Dezséri 1941. 62.

17. kép A város Fő tere a múlt század végén, előtérben az egyemeletes Bruckner Szálló

minden terén előtörnek. De 1849-től a volt gimnázium nem tanítási, hanem kórházi és laktanya célokat szolgált. Nem gimnáziumi osztályokat, hanem császári katonákat váltottak föl átmenetileg a zsidóiskolával az épület egy részében 1851-ben.¹⁰⁰

Ennek az időszaknak jogtörténeti érdekessége az ún. zsidó eskü. A hatóság elé idézett zsidó tanúk a Bibliára nem tehettek esküt. Egy külön szöveget rendszeresítettek a részükre, melyet a volt városi levéltár napjainkig megőrzött:¹⁰¹

„Én N. N. zsidó esküszöm az élő istenre, a szent istenre, a mindenható istenre, a ki teremtetete az eget, és a földet, tengert, és mindeneket, hogy azon dologban, melly iránt kérdendő leszek, mindeneket, a miket láttam, hallottam, a vagy tapasztaltam, igaz lelkem ismerete szerint megvallok, semmit el nem tagadok, és semmit hozzá nem adok. Ha pedig ellenkezői cselekednék, a föld nyeljen el, mely Dátánt és Abiront elnyelte, a guta szele és bélpoklosság szálljon meg, melly Elizeus könyörgésére Syrai Námánt elhagyta, és Elizeus szolgáját megszállotta; nyavalya törés, vérfolyás, és a hirtelen guta érjen meg; a véletlen halál ragadjon el, veszszen el lelkestül és minden vagyonostul, Ábrahám kebelébe sohase jussak, Moyzesnek a Sinai hegyen adatott Törvény törüljön el, és minden írás, melly Moyzesnek öt könyvében írva vagyon, kárhoztasson el, és ha ezen esküvésem nem igaz, Törüljön el Adonai és az ő Istenségének hathatósága!”

100 HORVÁTH László 1999. 23.

101 HML. GYVL. V-101/b/93. CIV/63. Zsidók eskümintája (1850).

A zsidó vallás írott és íratlan törvényei a betegek ápolását egyaránt a legszentebb kötelességek között írja elő. Ahol vagyoni helyzetük megengedte, emberbaráti intézményeket, kórházakat, aggokházát stb. létesítettek hitsorsosaiknak. A gyöngyösi zsidó kórház épületét 1854. március 7-én vásárolták meg az izraeliták. A zsinagógával átellenben, a patakpart túloldalán megvásárolt házat és a hozzá tartozó több mint 3 hold területet korábban gróf Szapáry József és felesége, báró Orczy Anna birtokolták. A Szentegylet tulajdonában lévő kórház tőkéjét 1871-ben jelentősen megemelte Weiszberger József 1000 forint adományával, ennek ellenére az intézmény komoly anyagi gondokkal küzdött. A Szentegylet az évi tagsági díjat egy külön kórházi járulékkal megemelte, a nagy kertet pedig bérbe adni kényszerültek. A városi közkórházzal ellentétben a Gyöngyösi Izraelita Szentegylet egy egész zártkörű magánkórházat tartott fenn legendás hírvérvé orvosi karral. A kórház megnyitása idején Breuer Sámuel (később magyarosított dr Gyöngyösire) és Engelsmann Ábrahám volt a két választott orvos. 1860-ban dr. Lippe Ede egyedül a kórházi orvos, aki fizetés nélkül végezte feladatát. 1866-ra már három főre bővült az orvosi kar, dr. Gyöngyösi Sámuel kórházi orvos mellett már két segítő állt: Fischer Fülöp dr. és Schönfeld Lipót dr., majd 1871-től már dr. Schönfeld Móric is a kórház orvosi karához tartozott. A négy orvos 30–30 forintot kapott egész évben munkájukért, s maguk között osztották fel a munkát. Mivel ez a működési rend sok fennakadással járt, 1873-tól évenként sorsolással döntötték el, ki lesz az egyleti orvos. 1891-től aztán ismét két orvos kellett az intézménybe a sok feladat miatt. Mivel ekkor dr. Schönfeld Lipót már betöltötte a városi tisztiorvosi állást is, így dr. Michelstädter (Dr. Molnár) és dr. Weisz Ármin kapták meg 1891-től az állást.¹⁰² A városi közkórház mellett az 1890-es években az intézmény lassanként elveszítette az orvosi jellegét, inkább már menedékház-feladatokat látott el, a kor szóhasználatával „sinylők házává” alakult.

A zsidóság asszimilációjának legfontosabb elősegítője az iskolaügy. Első megközelítésre nagy kudarca volt a helyi izraelitáknak a zsidó iskola története. Az 1839-ben létesült első zsidó felekezeti iskola 1869-ben megszűnt. Voltaképpen az orthodox jelleg követői tehetők ezért felelőssé, mert a szétválás előtt a hitközség ezen kisebbsége már Gyöngyösön erősen mozgolódott. A kiválásról 1869-ben úgy voltak hajlandók lemondani, ha a nekik nem megfelelő szellemű zsidó iskolát megszüntetik.¹⁰³ A zsidók a saját elemi iskolájuk mellett szép számmal látogatták a város gimnáziumát is. 1840/41-es tanév 309 tanulójaiból még csak 4 volt zsidó, de 1859/60-ban már 19 fő. 1866/67-ben 71 fő, majd a folyamat csúcspontján 1873/74-ben 112 fő izraelita, vagyis az akkori gimnazisták 51%-a.¹⁰⁴

Az abszolút hatalom centralizációs politikája országosan is a zsidóság gazdasági tevékenységi körének szélesítése irányába hatott. Az ipart űzők aránya fokozatosan emelkedett a gyöngyösi zsidóság körében. Az abszolutizmus megszüntette a céhes

102 JAKAB Jenő 1943. 12.

103 JAKAB Jenő 1943. 48.

104 BACHÓ László, Dezséri 1941. 98.

korlátozások jó részét, sőt törvényileg biztosította, hogy a zsidók bármilyen ipart folytathatnak. Ezért a XIX. század második felében az idősebb és fiatalabb generáció foglalkozásszerkezete között jelentős változás állt be az iparosok javára. Ez már a zsidó iparosság emancipációjának útja, melynek nyomán az 1860-as évektől megirritultak, elcsitultak a zsidó és nem zsidó iparosok közti viták. Az utolsó rezignált kísérletet a szűcsök hajtották végre 1862-ben, mert a piactéren rovásukra terjeszkedtek „*az izraelita kis kereskedők*”.¹⁰⁵ A háttérben természetesen ott zajlott a feudális eredetű céhrendszer halódása. A harc azonban lassan már nem a kiváltságos céhes iparos és a kontár között dúlt, hanem a súlypont áttevődött a hagyományos céhes ipar és a modernebb kézműipari termelés közé.¹⁰⁶

A zsidóság történetének kutatásakor legnagyobb gondot a vagyoni viszonyok felmérése okozza. Évtizedes, évszázados kirekesztettség az ingatlanszerzésből problematikussá tette anyagi helyzetük meghatározását. Kezeiken nyilvánvalóan jelentős mobiltőke halmozódott föl, jól megtérülő vállalkozásokba, kereskedelembe fektetve, de vagyonukat felmérni a polgári korig csak becsléssel, következtetéssel lehetett.

18. kép A gyöngyösi zsinagóga az 1917-es tűzvész után

105 HML. GYVL. V-101/b/401. CCCCXLIII/38. Zsidók eltiltása a vásártérről (1862).

106 DÓKA Klára 1994. 84.

1858-ban azonban Gyöngyösön egy cs. kir. szolgabírói körrendelet kötelezte a várost a zsidó kézen lévő ingatlanok összeírására. Az összeírást kétszer is meg kellett ismételni, mert az elsőt pontatlannak találta a megyei hatóság.¹⁰⁷ Másodszorra már egy korrekt, igen nagy műgonddal elkészített felmérést állított össze a város.¹⁰⁸ 1858-ra 78 izraelita tulajdonos kezén kerekelt 100 ház volt. Leginkább az első fertályban helyezkedtek el az ingatlanok. A száz házból 5 volt hajdan nemesi „úri” birtok, a többi polgári. Nyolcat nyilvános árverésen vettek meg. A tehetősebbeknek már több városi háza is volt, de közülük is kiemelkedett Braun Mózes 7 házával. Az „észrevétel” rovat szolgáltatja a legfontosabb adalékot arra nézve, hogy milyen ütemben szerezték meg az ingatlanokat. (A forrás külön érdekessége, hogy országosan egészen 1860-ig fennállt a zsidók birtokképtelensége. Sőt, az 1853. október 2-i császári pátenst ismételt, nyomatékosan megtiltotta az ingatlanszerzésüket.¹⁰⁹)

Zsidó kézen lévő gyöngyösi ingatlanok (1858)

<i>Időszak</i>	<i>Megvásárolt ingatlanok száma</i>
1830-ig	5
1831–1840	12
1841–1847	16
1848–1849	12
1850–1858	55

A kereskedők világába enged betekintést a **Zsidók részére engedély sátrak felállításaához (1858)**, mely „...az Országos és héti vásárok alkalmával, egy öl területű sátorban...” árusítást engedélyezett a gyöngyösi piacon.¹¹⁰ Az előre kijelölt sátorhelyek közül a zsidók a 153-tól 252-ig terjedő szakaszokat kapták „...a város pénztárába évenként és pedig pünkösdkor fizetendő Négy váltóforintért.” Az itt fellelt ún. engedelemelevelek persze a zsidó kereskedők csak egy részének tevékenységi körét tárta föl. A 98 árus közül 28 „gyóccsal” kereskedett, sok volt közülük az Árva megyei illetőségű nő. Őket a „rőfös portéka és kendő” árusok követik 21 sátorhellyel, majd a szappanosok jönnek 10-en (1 kecskeméti kivételével mind szegedi). A férfiruha- és öltönyárusok 8, az áru megnevezése nélküli kereskedők 6, a szalagosok és pesti szabók 4–4 sátorhelyet bírtak. Figyelmet érdemel 2–2 „polgári festő mester”, „sapka művész”, „Nürnbergi portékák árusa”.

107 HML. GYVL. V–101/b/47. LIII/83. Zsidó kézen levő ingatlanok összeírása (1858).

108 HML. GYVL. V–101/b/46. LIII/52. Zsidó kézen levő ingatlanok (1858).

109 GONDA László 1992. 97

110 HML. GYVL. V–101/b/305. CCLXXX/81. (1857).

Az 1860-as évek már az asszimiláció időszaka. A század második felétől a felgyorsuló birtokszerzés és az egyes iparágak gyakorlásának megszűnő tilalma határkő ebben a folyamatban. Ennek következtében nemcsak a vagyonszerzés, a kereskedelemben és iparban történő térhódítás látványos, de a magyar nyelv elsajátítása is. A zsidó iskola magyar nyelvre tért át, sőt megkezdődött az izraeliták helyi szellemi életbe való bekapcsolódása is. „*Nyelvük a magyar, legtöbbször rossz kiejtéssel, de a magyar nyelvet magánköreikben még most sem használják, hanem legtöbbször az úgynevezett zsidó – vagy is elferdített német nyelvvel fejezik ki gondolataikat. Mióta törvényhozásunk az egyenjogúsítást mint méltányost, és emberit törvényeink közé fölvette és életbe léptette, azóta a fiatalabb, és műveltebb zsidók igyekeznek a magyar nyelvet sajátjuká tenni, azonban az úgynevezett orthodoxok még mindig féltik nemzetiségüket, természetesen nem tartván azt, hogy a magyar zsidó egyszersmind magyar is, és rossz német nyelvet beszélnek.*”¹¹¹ A zsidóemancipáció csúcspontja az időzetben is hivatkozott 1867. évi XVII. törvénycikk, az ún. emancipációs törvény:

„1. §. Az országnak izraelita lakosai a keresztény lakosokkal minden polgári és politikai jog gyakorlására egyenlően jogosítottak nyilvánítatnak.

2. §. Minden ezzel ellenkező törvény, szokás vagy rendelet ezennel megszüntetetik.”¹¹²

Új fejezet kezdődött ezzel az ország és persze a gyöngyösi izraeliták életében. Jogilag elhárult minden akadály az asszimiláció útjából. A társadalom egy részéről persze az előítéletek, fenntartások egy csapásra nem tűntek el. Ahogy a zsidók egy részénél is megmaradt az elzárkózás, a hagyományokhoz, valláshoz való görcsös ragaszkodás.

A törvény nyitva hagyta az izraelita felekezet belső autonómiájának kérdését. Ez pedig visszahathatott a többi felekezettel való kapcsolattartásra, leginkább az ún. viszosszágra. Hisz az emancipációs törvény csupán izraelita vallású egyéneket ismer el, nem pedig izraelita felekezetet, testületet. Voltaképpen – br. Eötvös József kultuszminiszter szándékai szerint –, e kérdés rendezésére vetődött fel egy országos zsidókongresszus megtartásának szükségessége. A kongresszus feladata lett volna a hitközségek és a felekezetek országos szintű szervezete belső felépítésének meghatározása. Ily módon a zsidóság saját ügyeiről a világi hatóságok kizárásával önmaga dönthetett volna, az állam pedig kizárólag a felekezet legfelsőbb vezető szervével érintkezett volna.¹¹³ A zsidókongresszus előkészítésére a miniszter által összehívott 5 tagú tanácsadó testület – mely a zsidóság legelismertebb vezetőit tömörítette –, egyik tagja a gyöngyösi Hirsch Salamon volt. Ez is mutatja a helyi zsidóság szerepét az országos közéletben.¹¹⁴

Az 1868. november 10. és 1869. február 23. között megtartott izraelita egyetemes gyűlés azonban kudarccal végződött. A vallási újításokat bevezető, asszimilációra inkább hajlamos és a hagyományhű zsidó csoportok ellentétei minden ország zsidó-

111 FRANTZ Alajos 1868. 230.

112 Magyar Törvénytar 1867. évi törvények 354.

113 GONDA László 1992. 319.

114 Hon c. folyóirat 1867. február.

ságában fellelhetők voltak, de csak Magyarországon jutottak el ezek a különféle irányzatok a szervezeti elkülönülésig. A kongresszus ugyanis létrehozta a neológok elképzelése szerinti országos szervezetet – ehhez állt közel a lelkes gyöngyösi hitközség is – de ez az orthodoxok nélkül alakult meg, akik már az ügyrendi viták után elhagyták a gyűlést.

1871-ben az orthodoxok is megteremtették a maguk önálló országos szervezetét, melyet ők „*autonóm hittörvényű zsidó felekezetnek*” neveztek. Ezzel végérvényesen megosztottá vált a hazai zsidóság, mely már nem is csak két részre, de legalább háromfelé bomlott. A *neológok* és *orthodoxok* mellett hamarosan Gyöngyösön is előtérbe került egy harmadik irányzat, mely az évezredes egységes zsidóság alapján állva elutasította a szakadást, és nem is csatlakozott egyik oldalhoz sem. Nevükben is utalva a kongresszus előtti állapotra, magukat ‘*status quo ante*’ zsidóknak kezdték nevezni. A gyöngyösi izraeliták meghatározó része ezt az irányzatot vallotta magáénak egészen 1944-ig. Végül meg kell említenünk a városunkban is időnként felbukkanó negyedik jelentősebb irányzatot, a *haszidokét*, akik nem csatlakoztak semelyik nagyobb csoporthoz. Gyöngyösön az ún. anyahitközség a status quo irányzat lett, míg 1871-ben formailag ebből vált ki a kisebb létszámú orthodox csoport. Ennek a hitközségnek az alapítása óriási áldozatokkal járt, hisz kiválásukkor az anyahitközség tartotta meg az épületeket, intézményeket, vagy például az anyakönyvezés jogát is.¹¹⁵

Nem tekinthető véletlennek, hogy a zsidóságon belüli évtizedek óta jelentkező elmentések, csak a végleges emancipáció megvalósulása (1867) után jutnak kifejezésre szervezeti megosztottságban. Ehhez szükség volt a mindenkori államhatalommal szembeni önvédelmi reflexek lanygulására. Az emancipáció teremtette lehetőségek ugyanis nagymértékben csökkentették a zsidó hitközségek belső kohézióját. Valamint szükség volt a gazdasági és társadalmi fejlődés útján elért biztos eredményekre, melyekre támaszkodva, még a belső viták időszakában sem veszélyeztették a magyarországi izraeliták a társadalmi munkamegosztásban hagyományosan kialakult és jól ellátott szerepét.

A kiegyezést követően Gyöngyösön is a helyi zsidóság történetének legvirágzóbb fejezete kezdődött el. A városban is a zsidók asszimilációs történetének 3. szakaszát kezdték el.¹¹⁶ A megtelepedést, majd a kettős kultúra időszakát követően a beolvadás kezdődött el. Ez lemérhető volt az öltözködésen, nyelvi magyarosodáson, társadalmi érintkezésein, névmagyarosítási hullámon, vagy akár a civil szerveződésein is. Olyan meghatározó szervezetek, egyesületek jöttek ebben az időszakban létre, mint a későbbiekben csak „zsidó kaszinónak” emlegetett Gyöngyösi Kereskedői Csarnok. A város gazdasági életét egészen 1944-ig jelentősen befolyásoló egyesület 1867-ben abból a célból alakult, hogy távol minden politizálástól, a „*társas összejöveteleken* s

115 Rabbí Ben-Ziyon Jakobovics közlése. MM. TA. 1557. 95.

116 HANÁK Péter 1984. 360.

társas élvezmények szaporítása által alkalmat nyújtand czélszerű kereskedelmi vagy iparvállalatok indítására vagy elősegítésére”.¹¹⁷ A később már csak Kereskedelmi Csarnoknak nevezett egyletnek időnként még a város polgármestere is tagja volt.

19. kép Izraelita hősi halottak I. világháborús emlékműve a gyöngyösi temetőben.
A szerző felvétele 1997

A kiegyezés éve élesen rávilágít nemcsak a gyöngyösi zsidóság vallási irányzataiban kimutatható megosztottságára, de vagyoni különbözőségeire is. A „dúsgazdag” zsidók mellett a városi szegénység tábora is nagyon sok izraelitát vonultatott föl. 1867-ben zajlott a helybeli szegényparasztság és városi szegénység legnagyobb szabású megmozdulása. A nyomorgó zsidók is több esetben fordultak a városi tanácshoz, munkát és életkörülmények javítását kérve. Mivel kérésüket a város vezetői nem teljesítették, fellázadtak. Betörték a Városháza kapuját, berohantak a hivatalos helyiségekbe és a városi (rendőr)kapitányt vakmerően megtámadták, megfenyegették és szidalmazták. Később egyébként a szervezőket és a résztvevőket a város vezetői megbüntették.¹¹⁸

117 HML. IV-4/4/3. A gyöngyösi Kereskedői Csarnok alapszabályai (1867)

118 MOLNÁR József 1984. 508.

Gyöngyösön a töretlen asszimilációs folyamatot a XIX. század utolsó évtizedében már semmi sem volt képes megállítani. Még a tiszaezslári vérvád idején is jobbára sikertelen és visszhangtalan maradt minden olyan kísérlet, mely a zsidóellenesség megteremtésére irányult.¹¹⁹

A belső felekezeti viták miatt 1869-ben megszüntetett felekezeti iskolát többször megpróbálták újra indítani. 1876-ig a status quo felekezet is tartott fenn saját iskolát, de ekkor hivatalosan is fölszámolta ez irányú tevékenységét. Az orthodox hitközség viszont minden engedély és tiltás ellenére két zugiskolát is fönntartott a városban 1885-ig, melyeket Spiegler Leopold és Dávid vezetett. A rabbi által vezetett iskola az orthodox templom mellett egy bolthelyiségben működött. Csak héber nyelvet és a Thalmudot oktatta szinte minden berendezés és felszerelés nélkül. 1886-ban 11 tanonc járt ide. A legnagyobb Vinkler Adolf volt, 10 éves, a legkisebb Braun Ferenc, 2 1/2 éves.¹²⁰ 1891-ben a Status quo Hitközség próbálkozott utoljára Gyöngyösön elemi felekezeti iskolát fölállítani. Az igencsak költséges tervet a várossal is véleményeztették, mert reményeik szerint az iskola fenntartásának költségeit közösen viselték volna. Érvelésük szerint, ha Gyöngyösön megnyílna a zsidó elemi iskola, ez a helybeli községi iskolákból mintegy 400 gyereket vonna el, mely önmagában 3000–4000 Forint megtakarítást eredményezne a városnak. A támogatástól a város és Balogh Gyula polgármester nem is zárkózott el, a terv mégsem realizálódott.¹²¹

A zsidóság Magyarországon és Gyöngyösön is történetének egyik legsikeresebb, legbékésebb korszakát élte a XIX. század utolsó harmadától. Jelzi ezt lélekszámuk ekkori állandó és jelentős növekedése. Az 1900. évi népszámlálás 1974 izraelitát regisztrált a városban¹²², 1910-ben már 2312 főt.¹²³

119 HML. GYVL. V–101/b/307. CCLXXXI/79. Zsidóellenes röpiratok eltiltása (1882)

120 HML. Gyöngyös város iratai. V–101/b/308. CCLXXXI/116. Zsidó iskola bezárása (1885)

121 HML. Gyöngyös város iratai. V–101/b/308. CCLXXXI/102. Zsidó hitközségi iskola felállítása (1891)

122 MSK. Új sorozat 1. 1902. 190–191.

123 MSK. Új sorozat 42. 1913. 188–189. Lélekszám tartós csökkenése majd a világháború után indul el. 1920-ban 2250 fő, 1930-ban 2136 fő, 1941-ben már csak 2071 fő a város izraelita lakóinak lélekszáma.

Az izraeliták létszáma Gyöngyösön 1880–1941.¹²⁴

Év	Izraelita népesség száma	Lakosság százalékában
1880	2476	14,7
1910	2330	12,0
1920	2250	11,4
1930	2136	10,0
1941 összesen	2231	9,3
1941 izraelita vallású	2071	8,6
1941 zsidónak minősített	160	0,7

A létszám növekedésével párhuzamosan a gazdasági és társadalmi súlyuk is megerősödött. A gazdasági élet minden terén előretörték. Igaz ez a mezőgazdaságra, az iparra és a bankszférára egyaránt. Az első „nagybirtokos” zsidók már a század közepétől kimutathatóak voltak, de a törvények az izraeliták ingatlanszerzésének korlátait csak 1867-ben szüntették meg.¹²⁵ Hirsch Salamon és Holzer Károly már 1871-ben megkezdte felvásárolni a volt főnemesi ingatlanokat, ebben az évben az Orczy család Fő téri házát is megvásárolták. 1893-ra Spitzer László, Grűszner Mór, Rosenfeld Ede, Engl Adolf és Lippe Mór a város legjelentősebb nagybirtokosai.¹²⁶ Az ipar terén az 1867. évi törvény mellett az 1872. évi ipartörvény szüntette meg a gyáripar fejlődése előtt álló gátakat. A céhesipar megszűntével létrejövő gyárak legjavát Gyöngyösön a zsidók létesítették. 1889-ben a Büchler testvérek nagy gőzmalmot, 1890-ben – a már korábban is létező – Barna Gábor Fiai cég Gőzfűrésztelepet alapított. A helyi „nagyipar” zömében izraeliták működtették, a Téven, Spitzer, Bogdány, Brak, Rosenfeld, Braun-Barna, Büchler családok.¹²⁷

A városban működő pénzintézetek mindegyike zsidó vezetés alatt állott, sőt a térség monokultúras jellege miatt korántsem elhanyagolható szőlészetek, telepek jó része is.¹²⁸

A gazdasági térnyerésük szinte természetes velejárója, hogy a város társadalmi életében, annak befolyásolásában is egyre meghatározóbb szerepet játszottak. Nemcsak a hagyományosan „zsidó klubként” számontartott Kereskedelmi Csarnok vezetősége került ki soraikból, de meghatározó szerepet vittek a Kaszinó Egyesület, a Mátra Egyesület, Tűzoltó és Mentő Egyesület, Korcsolyaegylet, Tudássegítő Egyesület, Vöröskereszt stb. szervezetekben is.¹²⁹ Az egyesületek alapításán túl a század-

124 KEPECS József /Szerk./ 1993. 170–171.

125 1867. évi XVII. t. cz. Az izraeliták egyenjogúságáról polgári és politikai jogok tekintetében.

126 BACHÓ László, Dezséri 1941. 85.

127 ÚJVÁRI Péter 1929. 331.

128 BACHÓ László, Dezséri 1940. 4.

129 Gyöngyösi Kalendárium 1909. 166–179. Névtár Nyilván a zsidóság gazdasági életben betöltött domináns szerepére utalhat az a tény is, hogy a város századvégi igen élénk bordélyház-alapítási lázának csaknem kizárólag izraelita szereplői voltak. HORVÁTH László 1997.

fordulón oly pezsgő helyi sajtóélet is jobbára izraelita származásúak kezén volt. Visontai Soma irányította Gyöngyösi Lapok, Dudás Adolf szerkesztette Gyöngyösi Újság, Vadász Lajos nevével fémjelzett Hevesmegyei Lapok, valamint Hochfelder Lipót által megjelentetett Egyesüljünk (később Haladás) lapokkal szemben egyetlen „keresztény” orgánus állt, a Csomor Béla szerkesztette Mátraidék 1907-től.¹³⁰

Az úgynevezett szabad értelmiségi pályák terén Bachó László végzett vizsgálatokat. Az ő adatai szerint 1893-ban a város 11 orvosából 8 fő, 18 ügyvédből pedig 5 fő izraelita, míg 1909-ben működő 15 ügyvédből 10, 9 orvosból 7, 3 gyógyszerészből 2 volt zsidó származású.¹³¹

20. kép A túsokat vörösörök kísérik és dolgoztatják 1919-ben

A gyöngyösi polgárságnak – következésképpen a polgárosodásnak is –, a helyi középosztálynak meghatározó részét a vezető zsidó családok adták. A középosztályba bekerülni nemcsak vagyoni állapot alapján lehetett, hanem műveltség és a vele járó hivatal útján is. Vagyon híján vagy ahelyett lényegében a középiskolák – a városban elsősorban a gimnázium elvégzése – nyithatott utat a hivatalok és a polgárosodás felé.¹³²

130 NAGY Józsefné 1972.

131 BACHÓ László, Dezséri 1941. 99.

132 TŐKÉCZKI László 1996. 56. A magyar középosztályt leegyszerűsítve „műveltségi osztálynak” tartja. A teljesen heterogén összetételű társaság, mely mind eredetében, hagyományaitban, vallásában, mind a mindennapos tevékenységében eltért, jobbára a középiskolák által közvetített „közös műveltség/művelődési anyag” által tartott össze.

A zsidók térnyerésének egyik kevésbé ismert oka éppen az iskoláztatás iránti nagyobb igényben, nagyobb készletésben keresendő. A táblázat adatsora jól mutatja, hogy messze létszámarányukon felül végeztek tanulmányokat s maturáltak a helyi gimnáziumban. Ezek az adatok még nem is a tényleges szerepüket mutatják, hisz a gyöngyösi gimnázium nemcsak a város, de az egész járás „középosztályát” képezte. Értelemszerűen a vidéki bejárók leginkább a keresztények arányát emelték. Tehát néhány évfolyamban a különben 10%-ot kitevő városi zsidóság közel annyi diákot járatott, mint a város 90%-át kitevő keresztények.

Az izraelita származású diákok a gyöngyösi gimnáziumban¹³³

Tanév	Diákok létszáma	Ebből izraelita
1840/41	309	4
1859/60	172	19
1866/67	272	71
1873/74	228	112
1887/88	305	96
1898/99	318	111
1905/06	352	114
1913/14	340	98
1919/20	351	153

A zsidóság vagyoni helyzetében beálló változást leginkább a virilisták (legtöbbet adózók) névjegyzékén mérhetjük le. Ez a virilista-szerepkör egyébként egyben jelentette a városvezetésbe való döntő beleszólást is, hisz a városi képviselő-testületnek is tagja volt a 80 legtöbbet adózó vagy annak képviselője. 1872-ben a legtöbb adót fizetők névsorában 5. helyen áll Braun Mojzes bérlő, 9. Schweiczer Ignátz pálinkafőző, 12. Schmidt Salamon tímár, 15. Berger Lázár kereskedő, 16. Spitzer Lipót kereskedő, 20. Vezekényi István orvos, stb. Vagyis a 30 legtöbb adót fizető közül 11 volt zsidó. Ha hozzászámolnánk azokat az intézményeket – takarékpénztárak, hitelintézetek – melyek szintén izraelita tulajdont takarnak, még markánsabb gazdasági jelenlét körvonalazódna.¹³⁴ Gazdasági szerepük csúcspontján a városi képviselő-testület 80 virilis tagja közül 62 volt zsidó, míg a 25 póttag közül 15.¹³⁵

A hitélet a XIX. század végén jelentős változáson ment keresztül Gyöngyösön is. 1868 november 10. és 1869. február 23. között ülésezett az ún. zsidókongresszus. Az itt bevezetett vallási újításokat a hagyományhű zsidó csoportok nem fogadták el. Gyöngyösön az addig egységes anyahitközség a status quo elvét követte, s belőlük vált ki a város zsidó-

133 Gimnáziumi értesítők alapján

134 HML. V-101/b/307. CCLXXXI-60. Gyöngyös város legtöbb adót fizetőinek névsora.

135 BACHÓ László, Dezséri 1940. 5.

ságának kb. 10%-a, s megalakította az ortodox közösséget 1871-ben.¹³⁶ A napi élet számtalan területén okozott ütközést a két irányzat együttes jelenléte. Feszültséget okozott az imaházak, a kórház, az iskola, az anyakönyvezés kérdése is, de néhány egylet továbbra is – kényszerűségből – „közös” maradt. (Szentegylet, jótékonyági egyesületek stb.)

Szétválás után a Status quo Hitközség megtartotta a régi zsinagógát (Jelenleg Városi TV épülete) s 1872–73-ban közvetlen mellette új díszes imaházat is építettek. A két zsinagógában a jelek szerint felváltva folytak az istentiszteletek.¹³⁷ Az új imaházat a század végén bővíteni kellett, s 1897. október 26-án felavatták a megnagyobbított zsinagógát.¹³⁸ Az ortodoxok hosszas birtokmegosztási, vagyonmegosztási viták után magánházaknál, majd átalakított lakóépületeknél gyűltek össze istentiszteletre. Akkori imaházuk a patakparton az 1908. évi tűzvészben elpusztult. Önálló ortodox imaház, hozzá tartozó rituális fürdővel meglepően későn épült. 1911-ben az akkori városháza mögötti malomárokra kifutó telken kezdtek el építkezni, s az ortodox imaházat 1913. január 22-én avatták föl.¹³⁹

A két hitközség létszáma 1909-ben az alábbiak szerint oszlott meg: a Gyöngyösi Izraelita Status quo Hitközség Rusz Jakab elnök és Feigl L. H. főrabbi irányításával 450 tagot számlált, míg az Izraelita Autonóm Orthodox Hitközség 63 tagját Berkovics Soma elnök és Jungreis Antal főrabbi vezette.¹⁴⁰

A gyöngyösi zsidóság jelentős része már a múlt században a magyarosodás útjára lépett. Ezzel a sikeres gazdasági előretörést a társadalmi érintkezés szintjén is próbálta erősíteni. Az asszimiláció érdekes kérdése, hogy a zsidó polgárság nehezen tudott magának „követendő példát” találni kialakulatlan városi polgárság híján, így Gyöngyösön is vezető rétegük leginkább a magyar dzsentrihez próbált hasonlulni, néhány igazán vagyonos család pedig a magyar arisztokráciához.¹⁴¹

Aránylag elenyésző volt a városban a más vallásra áttérő izraeliták száma. Az első világháborúig a Felsővárosi Plébánián 18, az Alsóvárosban 6, a reformátusoknál szintén 6 áttérés nyomát őrzik az anyakönyvek.¹⁴² Ezen áttérések legtöbbje is házasságkötéssel kapcsolatos. Az első világháborúig 1895-től a gyöngyösi anyakönyvekben 15 keresztény–zsidó vegyes házasságot őriznek.¹⁴³

136 HORVÁTH László 1995. 90.

137 GYIHI. Feljegyzések

138 Gyöngyösi Lapok 1897. szeptember 30. (XIX. évf. 39. sz.) 4. old. **A zsidó templom felavatása.**

139 Mátraidék 1913. január.

140 Gyöngyösi Kalendárium 1909. 173–174. Az 1910. évi népszámlálás még 2312 zsidót említ Gyöngyösön.

141 Nemesi rangra Magyarországon kb. 280 zsidó családot emeltek. Térségünkben legismertebb a báró Hatvany-Deutsch család volt. Gyöngyösiük közül Téven Zsigmond dévényi előnévvel nyert nemességet 1912. június 20-án, valamint a gyöngyösi születésű tábornok, lovag Schweitzer Ede. ÚJVÁRI Péter 1929. 331.

142 MM. TA. Gyöngyösi anyakönyvek (mikrofilmen).

143 1897-ben került sor Gyöngyösön az első keresztény–zsidó házasságra. A keresztény államvasúti hivatalnok és zsidó származású menyasszonya a polgári házasságkötésnél nyilatkozatot írtak alá, arra nézve, hogy mindkét nembeli leendő gyermekeiket róm. kat. vallásban fogják neveltetni. /Gyöngyösi Lapok 1897. január 7. (XIX. évf. 1. sz.) 5. old. **Az első keresztény–zsidó házasság.**

A névmagyarosítási hullám már a kiegyezés után elindult, de leginkább a zsidóság felsőbb rétegét érintette. Általában igyekeztek hangzatos magyar neveket felvenni, melyek hangzása vagy legalább kezdőbetűje megegyezett az eredetivel. Mindenképp jobb érvényesülést, sikerebb társadalmi beilleszkedést jelentett egy magyaros név.¹⁴⁴

Hat év metszetében vizsgáltam Gyöngyösön a születési anyakönyveket, az 1870–1875 közötti időszakban született gyermekek adatait. Ez a korosztály a századfordulóra érte meg a felnőttkort, vagyis az asszimiláció csúcspontját fémjelzik. 1870-ben 120 gyermeket anyakönyveztek, de 10 gyermek meghalt. A 110 életben maradt közül 6 fő magyarosította később a nevét. 1871-ben 132 gyerek (6 meghalt) közül 10 magyarosított. 1872-es év 123 anyakönyvezett csecsemőjéből 7 főt elvisz a gyermekhalandóság, míg a túlélők közül 8 változtatott nevet. 1873-ben 129 gyermek született, 23 korán elhalt, 17 fő később nevet változtatott. 114 gyerek született, 14 korán meghalt 1874-ben, később 10-en magyarosítottak. Míg az 1875-ben született 128 gyermek közül (14 meghalt) 11 változtatott nevet élete során.¹⁴⁵

Nemcsak neveikben, de nyelvükben is magyarosodtak. A századfordulón már skandalum számba megy, ha a zsinagógában nem magyar a prédikáció nyelve. Hetekig foglalkoztak azzal az ügygel a helyi újságok, hogy 1897-ben a zsidó újév napján egy ideiglenes rabbi németül is prédikált. Ez olyan fokú vád volt, hogy a hitközség előjáróságának már másnap össze kellett ülni az ügy „tisztázására”.¹⁴⁶

Az intézményrendszer folyamatosan változott. Az 1854-ben alapított zsidó kórház a változó igényeket követve 1909-ben a Szentegylet támogatásával hivatalosan is Menházzá alakult át. Az ekkor már évtizedek óta vajúdo gondolat végül is az Izr. Nőegylet gyakorlati támogatásával valósulhatott meg. 1911-től a város is hozzájárult már a Menház költségeihez. 1913-ban a város új utcát nyitott Hám János utca (most Kőrösi Csoma Sándor utca) néven a Menház kertjének végében, mely valóságban is megnövelte a Menház és telke értékét. Ezt a fejlődést szakította meg az 1917. évi tűzvész, melyben a Menház is leégett.¹⁴⁷

Elmaradoztak a jellegzetes zsidó szokások, hagyományok. A vallás egyes elemeit kezdték levetkezni, azonosulni a többséggel, felvenni szokásaikat. Megütközve írta az újság, hogy az úgynevezett hosszú napon például harminc-negyven zsidó is elment vendéglőkbe étkezni, ami pedig súlyos megsértése a vallási előírásoknak.¹⁴⁸

144 HML. V–101/b/337. CCCII–33. Zsidók névmagyarosítása. Csak példákat kiemelve Deutschból Dévai, Kronsabelből Koronafi, Neumanból Nemes, Spitzerből Sárkány, Tauszigből Tarnai nevet váltottak.

145 GYIHI. Anyakönyvek. Léteztek notórius névváltoztatgatók is. 1874-ben született például Weisz W., aki meghökkentő módon előbb Weiszről Feketére, majd Fehérré magyarosított, aztán a W.-t is lecserélte Vilmosra, s végül megkeresztelkedett. Egyébként az összes névváltoztató, magyarosító közül csak 3 fő keresztelkedett ki élete során.

146 Gyöngyösi Lapok 1897. október 7. (XIX. évf. 40. sz.) 1. old. **A német prédikáció.**

147 JAKAB Jenő 1943. 19.

148 Gyöngyösi Lapok 1897. okt. 7. 6. old. **A vallásosság terjedése a zsidók között.**

Az asszimilációs igény feltétlen megmutatkozott tehát a városi zsidók körében. A nyelvi magyarosodás, sőt a névmagyarosítás gyorsuló üteme még a szegényebb rétegek körében is kimutatható. Köszönhető ez egyébként a népoktatás korabeli rendszerének is, mely egyértelműen a zsidóság magyarosodásának elsődleges csatornája volt.

A beilleszkedés problematikájának középpontjában ismét a status quo – orthodox szembenállással találkozunk. A beolvadásra kész rétegek és a továbbra is elzárkózók közötti városi arányt jól mutatja megoszlásuk 90%–10% volta.

Az asszimiláció sikere azonban korántsem csak a beilleszkedni vágyók szándékán és lépésein múlik. Legalább ennyire meghatározó a befogadó közeg hozzáállása. Maga az a tény, hogy a zsidóság a városi számarányához képest lényegesen döntőbb létszámban kapcsolódott a polgársághoz, az iparhoz és kereskedelemhez, szabad pályákhoz, időnként visszájára fordult. Ezek a rétegek egzisztenciálisan bizonytalan helyzetbe kerültek, hisz a dzsentrí a hivatali pályákat félti, az iparos a jövedelmét, a kereskedő az üzletkörét. Vagyis a városi élet minden működési zavarát könnyen átfordítható a zsidóság kérdésére, faji kérdéssé. A Gyöngyösi Lapok a századfordulón így foglalta össze az asszimiláció helyzetét: „...*Tény az, hogy Magyarországon az antisemitizmus még meg van. Nem olyan mértékben persze mint Ausztriában, nyílt gyűlölködéssé még nem fajul, nem tör ki, csak meghúzza magát az emberek szívében s ott lappang tükon, kiűzhetetlenül. Sok magyar a zsidóval társalog, de nem szívesen, befogadja a társaságába, ha muszáj, s mindenek felett azt kívánja, hogy a zsidó szerfelett megtisztelve érezze magát, ha vele szóba áll. No pedig ez – antisemitizmus...*”¹⁴⁹

Az első világháború kitörése egy küzdelmes, de mindenképp békés időszakot szakított meg a zsidóság történetében. A hadba lépő ország izgatott légkörében egy pillanatra valóban úgy tűnt, elmosódik a különbség zsidó és nem zsidó között. Gyöngyösről 430 zsidó vonult be katonának.¹⁵⁰ Ez eleve ellent mond Dezséri állításának, hogy kihúzták magukat a hadkötelezettség alól, és nem vettek részt a küzdelemben. 34, illetve 36 fő a hősi halottak létszáma, s számtalan izraelita rokkantan tért vissza.¹⁵¹

A háború a hátországra is óriási terheket rótt, ez alól sem vonták ki magukat a gyöngyösi zsidók. A Chewra Kadischa (Szentegylet) például kórházat létesített az alsóvárosi elemi állami iskola tantermeiben a háború sebesültjei részére. Az összes ágyat Rusz Jakab adományozta, a többi felszerelést pedig adakozás útján a zsidóság gyűjtötte össze. Az intézmény fennállása alatt 256 sebesültet ápolt – vallási felekezettől teljesen függetlenül –, s csak 1915. szeptember 2-án zárták be a Zsidó Hadikórházat,

149 Gyöngyösi Lapok 1897. dec. 9. (XIX. évf. 49. sz.) 1. old. **Orientalizmus.**

150 HEGEDŰS Márton 1940. 154.

151 Gyöngyösi hősök... 1927., illetve GYIHI. Iktatott Iratok 27. sz. Zsidó mártírjaink iratai. Az eltérő számok abból adódnak, hogy helyenként az első világháború áldozataként tartják számon a Tanácsköztársaság idején elesetteket, kivégzetteket is.

amikor a hadszíntér távolsága miatt egyszerűen kevés sebesült jutott Gyöngyösre.¹⁵² A hitközségek és a jótékonytsági intézmények a segítőakcióikat sem felekezeti alapon szervezték. Az akkori hozzáállásukról a Gyöngyösi hősök aranykönyvében azt írták: „A magyar nemzet sohasem tudja eléggé meghálálni a világháborúban részt vett hőseinek áldozatait!”¹⁵³

21. kép Welt Ignác mártír arcképe. MM. Fotótár 2255

A háború első esztendejének osztatlan lelkesedése elenyészett. 1915-re szétfeszült a gyors győzelem reménye, s kiderült hogy a gazdaság nincs kellően fölkészülve a hosszan elhúzódó háborúra. Az infláció, az élelmiszer-ellátás nehézségei, a jegyrendszer bevezetése a közember elnyomorodásával járt együtt. A háborús nehézségek pedig koncentráltan felszínre hozták a lappangó társadalmi problémákat. Tény, hogy a hadiszállítók meggazdagodtak a háborún, a hadikonjunktúra rendkívüli profitot eredményezett, de nemcsak a zsidó származásúaknak. A bűnbakkeresés ősi mechanizmusa azonban elindult. Ok és okozat sokszor visszájára fordult. Például úgymond azért van élelmezési nehézség a városban, mert Silberman nevű zsidó a közélelmezés felelőse Gyöngyösön.¹⁵⁴

152 JAKAB Jenő 1943. 13.

153 Gyöngyösi hősök 1927. 97.

154 BACHÓ László, Dezséri 1941. 127.

Gyöngyösön pedig a háború borzalmait, az ellátás nehézségeit még tovább fokozta az 1917. évi tűzvész. A város jelentős része megsemmisült 1917. május 21-én. Az első világháború harmadik évében járunk. A gyöngyösi férfiak nagy része a fronton harcolt, a tűzoltók is csak kevesen látták el a feladatukat. A tisztek mellett mindössze 6 köztűzoltó maradt az egész városban, s őket a város tűzbiztonságának óvásában diákokból toborzott diáktűzoltósággal erősítették meg, melynek létszáma 40 fő volt. A megvadult főnixmadarat ebben a szélvészben semmilyen tűzoltóság nem fékezhetette volna meg, Gyöngyös menthetetlen volt, az oltáshoz egész egyszerűen nem volt víz. A tűz megfékezését egyetlen módszerrel próbálhatták, elkezdték leverni a házak tetőzetét. A küzdelem azért volt reménytelen, mert a szél iránya állandóan változott, ha egy területet „megtisztítottak” is az éghető anyagoktól, a pernyét, zsarátnokot a szél más irányba is szórta. A láng harsogva harapott a zsindelebe, deszkába, gendrába, a lakosság nagy része batyukkal, értékeivel kezében menekült, hogy legalább az életét mentse. Csak menteni lehetett, oltani nem ebben a helyzetben.

A Fő téri Szent Bertalan templom is menthetetlen volt. A nemrég még félvevert harang hamarosan már leszakadva, megolvadva feküdt a torony tövében. A templomtorony – mint két fáklya – 7 órára az egész Fő teret lángokba borította. Ekkor égett le a Norma Iskola a város első múzeumával, a Városháza, a Vaskoronaház, s a Fő téri házak sorra mind. A lakosság nagy része csak a pánikszerű meneküléssel törődött. A Kálvária dombjáról nézték visszaemlékezőim azon a borzalmas éjszakán az elhamvadó várost, az elhamvadó házukat. Az éjszakát 22-re virradóan az egész környék ébren töltötte, még a Sárhegy másik oldalán is világított az ég alja egész éjszaka, olyan tűztenger volt Gyöngyösön. A tűzvész felégette az elegáns Fő téri házakat, kastélyokat, a zsellérek kis lakásait, az istállókat, fészereket, csakúgy, mint a zsinagógákat (Az 1897-ben felavatott hagymakupolás status quo új zsinagógát és a Hősök templomát), a zsidó Menházat, fürdőt, a sakter helyiségeit stb. A kórháztól elinduló „vörös kakas” végigszágulott a Kossuth Lajos utca mindkét oldalán, fölfelé a Petőfi utcának, elhamvasztotta a Fő teret, majd a Jókai utca vonalában leszaladt egész Gyöngyöspüspökiig. (Püspöki akkor még önálló község, de a tűzvész ide is kiterjedt. 29 család maradt itt hajléktalan, mintegy 106 családtaggal.) Elhamvadt a város vitathatatlanul legértékesebb része. Északon a hajdani Fény utca volt a tűzvész kiterjedésének határa (a mai Vezekényi utca), keleten a ma is Koháry útnak nevezett utca és a Mérgező út jelölte a tűz határát (akkor itt még a Mérgező patak folyt, és ennek helyét őrzi a mai utcanév). Déli irányban elérte a katasztrófa Püspöki északi részét, míg nyugaton legtöbbször a Nagypatak jelentett határt, bár a mai Vachott Sándor utca nyomvonalán egészen a Deák Ferenc utcáig terjedt. A tűzvész az ortodox patakparti templomot kímélte meg egyedül, igaz, ez a városrész viszont az 1908-as tűzvészben már leégett.¹⁵⁵

155 HORVÁTH László 1998/b. 45.

Összességében Gyöngyösön teljesen elpusztult 559 ház, Püspökiben 21. Megsemmisült 1400 melléképület, valamint megrongálódott, de lakható maradt további 216 ház. Az ingatlanokban keletkezett kár meghaladta a 29 millió koronát, míg biztosítás útján a károsultaknak 2 millió koronát sem fizettek ki. További 1,5 millió korona jutott a tűzkárosultaknak segélyadomány útján. A tűzben 11 ember lelte halálát (6 kifejezetten idős ember, kik nem tudtak kimenekülni az égő házból), de további 11 fő az ekkor szerzett súlyos sérülések következtében hunyt el, így voltaképpen 22 halálos áldozatról beszélhetünk. 29 ember vált testileg nyomorékká, s több forrás közel 60 megháborodottról, elmezavarodottról is tud a tűzvész következtében.¹⁵⁶

A világháború lezárását követő forradalmi időszakban az értelmiség részeként a helyi zsidóság is meghatározó szerepet játszott. 1918. novemberében budapesti mintára Gyöngyösön is megalakult a Radikális Párt dr. Polgár Lajos ügyvéd vezetésével, valamint a Szociáldemokrata Párt élén is izraeliták álltak; dr. Waldner Fülöp és Dr. Horovitz Alfréd ügyvédek, valamint Gergely Danó Részvénytársasági igazgató. A november elsején megalakult Nemzeti Tanácsban viszont 36 tag közül csak 8 volt zsidó, s a Nemzeti Tanács elnökének tisztét dr. Bozsik Pál plébános látta el.¹⁵⁷

22. kép Horthy Miklós a gyöngyösi vasútállomáson

156 MISÓCZKI Lajos 1991. 41.

157 VARGHA Tivadar 1920. 14.

A forradalmak idején alakult ki az a vélekedés, s a köztudatban napjainkig erősen tartja magát, hogy az egész forradalmi időszak és pláne a Tanácsköztársaság a zsidók ármánykodásának műve.¹⁵⁸ Tény, hogy mind az orosz, mind a magyar kommunista vezetésnek számos zsidó tagja volt. Ez azonban csak folyománya annak, hogy ekkoriban a kommunizmus leginkább az értelmiség egy részének ideája, s a kétkezi munkás ekkor még hallani sem hallott róla. Márpedig a helyi értelmiségben is a zsidók aránya volt meghatározó.

Gyöngyösön a direktórium és a forradalmak időszaka kifejezetten a városi zsidóság érdeke ellen való volt. Magát a felbomlást, a forradalmi időszak kezdetét egy pogrom indította a városban. Már 1918. október 31-én a helybeli kaszárnyában felbomlott a rend. Másnap fegyveres huszárcsoport önkényesen elindult hazafelé, de a vasútállomásra tartva lerészegedtek a kényszerűségből utcán tárolt borkészletől. A hozzájuk csatlakozott csőcselékkel november 1-jén a piacon és szomszédos utcákban több boltot feltörték, kifosztottak. Így kifosztották a Gams-féle rőföskereskedést, özv. Deutsch Lőrincné boltját, a Kohn-féle bazárt, Goldner Dávid ruhakereskedését, az úgynevezett Sárika-féle boltot. Az utcán randalírozva járókelőket támadtak meg, tömérdek sok ablakot bevertek és egyéb pusztításokat végeztek. A randalírozó sihederek belekötöttek az arra járó zsidókba, így Lichtenstern Miksa tartalékos hadnagyba, kinek védelmére siető testvéröccsét, Dezsőt, a Városházán lévő rendőrkapitányságig üldözték, majd a rendőrség épületében megölték.¹⁵⁹

Még napokig tartottak a zavargások, „...a sok rablott holmit sihederek, asszonyok vihogva, röhögve hordták szét a külső városokba és nem akadt ember, ki azokat elszedte volna tőlök...”¹⁶⁰ Csak napok múltán, polgárőrség szervezésével, s Bozsik Pál plébános személyes bátorságának köszönhetően tudták a zavargásokat megfékezni. A Nemzeti Tanács az egész város területére ostromállapotot hirdetett.¹⁶¹

Az események radikalizálódásával a legtöbb zsidó származású szociáldemokrata vezető nem akart lépést tartani. Még a pártból is kizárták dr. Horovitz Alfrédot, majd Dr. Waldner Fülöpöt. 1919. március 22-től a város élén már direktórium állt, melynek elnöke Junghancz Ferenc ács lett, a rendőrség parancsnoka pedig Nemezz József. A hatalmat Gyöngyösön is az egyesült szocialista–kommunista párt vette át, s a többi pártot ellehetetlenítették. Első intézkedésként épp a „zsidó lapoknak” aposztrofált helyi sajtót tiltották be. Megszűnt a Hevesmegyei Lapok, Gyöngyös, Gyöngyösi Újság, Gyöngyösi Lapok és feltámadt helyettük a „Vörös Mátravidék”.¹⁶²

A direktórium előbb a helyi bankokat zárta. Azok, akik betétjeik kamataiból éltek, havonként 2000 koronánál többet nem vehettek ki. Majd az összes üzletet bezárták,

158 Legnagyobb hatású munka talán GRATZ Gusztáv 1935.

159 VARGHA Tivadar 1920. 12.

160 VARGHA Tivadar 1920. 13.

161 VARGHA Tivadar 1920. 17.

162 NAGY Józsefné 1972. 89.

s a saját embereikkel „felleltározták” a készletet. Aztán Gyöngyösön „szocializálták” a Szeszfőző Szövetkezetet, a Hangya Termelő- és Értékesítő Szövetkezetet, a Ganz-féle városi villamos üzemet, a Gyöngyösvidéki Gőzmalom Részvénytársaságot, a Mechanikát, Barna Gábor és Fiai Rt.-t. Legvégül szocializálták még Bruckner Izidor szállodáját és vendéglőjét is (a mai Mátra Szálló helyén), ezt azonban elvették, mert a vöröskatonák aztán nem tudtak ott inni. Így igazi szocialista logikával – a város nem kis derűtségére –, „Izi bácsit és Bruckner mamát” kénytelenek voltak üzletvezetővé kinevezni saját volt üzletükhöz.¹⁶³

Nem igazolják a tények tehát, hogy a proletárdiktatúra a zsidók érdekét szolgálta volna városunkban. A zsidóság meghatározó tényezői eleve szembehelyezkedtek a vörös diktatúrával. Amikor a „proletárság uralmát biztosítandó” tűszokat szedetett a Forradalmi Törvényszék Gyöngyösön, a 14 fő között ott találjuk Barna Lipót, Grűszner Jenőt, Ösztreicher Dezsőt és Rosenfeld Emilt, vagyis a meghatározó, tekintélyes gyöngyösi zsidókat is.¹⁶⁴

A május elseje után aktivizálódó ellenforradalmi szervezkedésben Kenyeres Sándor huszár százados és dr. Puky Árpád mellett – Bachó László is elismeri – Michl-städter Jenő jelentős szerepét.¹⁶⁵ A titokban Lenin-fiúkért szaladó Nemezc József pedig Csipkay Albert huszártiszt, tevőleges ellenforradalmár mellett épp egy zsidó üvegkereskedő vétlen kisembert akasztatott megtorlásként, Welt Ignácot. A Fő téri villanyoszlopon teljesült be Welt végzete. „...Őt akasztották fel elsőnek, május 7-én délután fél háromkor... A hóhér hozzáfogott. Mikor a kötél először feszült meg a vas-kapcsón, az erős rándítás következtében elszakadt és szegény Welt a földre zuhant. Máskor ilyen esetekben az elítéltek meg szoktak kegyelmezni. A proletárdiktatúra azonban irgalmat nem ismert. Welt csak annyit mondott: uraim, ez már emberkínzás...

A második hozzákészülésnél aztán a hóhér munkája sikerült, erősebb kötelet alkalmaztak és szegény Welt kiszervenedett.

Haldoklása közben ... a Lenin-fiúk pedig rákezdték a nótát: De szeretnék Kun Bé-lával beszélni...” – írta egy szemtanú közvetlen az események után.¹⁶⁶

Egyébként nemcsak az izraelita vallású Welt Ignácnak, de az evangélikus Csipkay Albertnek méltó eltemetéséről – ami nem kis kockázattal járt –, az izraelita Bruckner Izidorné intézkedett.¹⁶⁷

A direktórium bukása után előbb a románok vették át a hatalmat Gyöngyösön, majd a Nemzeti Hadsereg. Nyílt és titkos antiszemita szervezkedés folyt az ellenforradalom időszakában. Az egyik titkos antiszemita egyesületet épp az a Bachó László szervezte 1919.

163 VARGHA Tivadar 1920. 68.

164 A Gyöngyösi Forradalmi Törvényszék 1919. április 24-i figyelmeztetése.

165 BACHÓ László, Dezséri 1941. 143.

166 MÜLLER Jenő 1919. 34.

167 VARGHA Tivadar 1920. 100. A forradalmak után a városban állomásozó tisztelnél emiatt íratlan szabály volt, hogyha tehettek, szórakozni a Brucknerhez jártak.

23. kép A proletárdiktatúra által kibocsátott 5 koronás papírpénz előlapja a magvető allegorikus alakjával

24. kép Átalakított antiszemita 5 koronás. A proletárdiktatúra allegorikus magvetőjét „tipikus zsidóvá” rajzolták át. HMK. 83. 1. 2110. Reprodukció Lónyai Györgyné

végétől, aki az 1940-es években a gyöngyösi zsidóság történetének „objektív” földolgozására vállalkozott. Belépéskor a szervezet tagjai ünnepélyes fogadalmat tettek, vállalva, hogy kíméletlen harcot folytatnak a zsidóság, a szabadkőművesség, a szociáldemokrácia, liberalizmus, kommunisták ellen.¹⁶⁸ Megváltozott a zsidókérdés megítélése is. Eddig mint felekezeti probléma merült föl, dr. Somogyi István azonban lapjában már 1920-ban meghirdette „...*Nem felekezeti kérdés többé a zsidóság, hanem faji probléma...*”¹⁶⁹

A kézrekerített kommunisták elleni megtorló eljárást is megpróbálták antiszemita hecckampánnyá alakítani. Noha az egri kir. törvényszék 1920 áprilisában Gyöngyösön lefolytatott tárgyalásán Nemez József volt az elsőrendű vádlott, mégis a zsidó származású vádlottakra hivatkozva megpróbálták felszítani a zsidóságellenes hangulatot.¹⁷⁰

Az izgatás elérte célját. Leginkább a fiatalságot sikerült nyílt antiszemita kiállásra rábírní, ezen belül is meghatározó volt a nyíltan antiszemita Gyöngyösi Atlétikai Klub „saját nevelése”.¹⁷¹

Leglátványosabb zsidóellenes kilengésre 1920. elején került sor, az első nemzetgyűlési választások idején. Dr. Bozsik Pál plébános, képviselőjelölt választási esélyeit javítandó a fővárosból egy kisebb ébredőcsoport (ÉME) érkezett. A budapesti vendégek éles zsidóellenes beszédeket tartottak. „...*Számosan kapát, ásót, fűtykőst, dorongot, korbácsot és boxert ragadtak és így felfegyverkezve haladtak a város központja felé, az útkukba került zsidókat elverték, az ablakokat, néhol a kapukat betörték, riasztópisztolyokat sütöttek el, mire a zsidók elbújtak házaikba és bezárták a kapukat. A Jókai Mór-utcában egy zsidó ház sem maradt épen, a tüntetők néhol leverték az ablakpárkányokat és leszakították az esővízcsatornákat is... Ez a többszázfőnyi csoport felvonult a Kereskedelmi Csarnok épülete elé... Miután a Kereskedelmi Csarnok kiszolgáló személyzetét a járőrök ártalmatlanná tették, a budapesti csoport vezetője néhány emberrel a ruhatáron keresztül behatolt a Kereskedelmi Csarnok nagytermébe és egyik kezében órát, a másikban korbácsot tartva, felszólította a zsidókat, hogy 5 percen belül távozzanak, majd elhagyta a helyiséget. Elsőnek egy estélyi ruhás egyén lépett ki és arra hivatkozva, hogy ő református, szabad elvonulást kért, de nem kapott. Utána a vendégek, mintegy harmincan, egyenként szállingóztak ki a Csarnok nagyterméből és utat kerestek a menekülésre. De a sorfalat álló tüntetők valamennyit feltartóztatták és „adjátok tovább” jelszóval tetteleg bántalmazták, köztük azt a zsidót is, aki a forradalmak alatt a városi közéletvezetés vezetője volt s mint ilyen a nép ellenszenvét vonta magára...*”¹⁷²

168 BACHÓ László, Dezséri 1942. 19–20. Közli az antiszemita fogadalom 14. pontját is.

169 Gyöngyös és Vidéke 1920. február 29.

170 Börtönbüntetést egyébként a zsidó származású kommunista vezetők közül Gergely Danó, Schwartz Ármin, Fenyvesi Gábor, Friedmann Ernő, Nádas Márton, Hersch Izsák, Stern Pál kaptak.

171 BACHÓ László, Dezséri 1942. 9.

172 BACHÓ László, Dezséri 1942. 41. Dr. Bozsik Pál plébános az eseményekről csak utólag értesült, szabadulni is igyekezett azonnal kellemetlenné váló túlbuzgó korteseitől. Bachó László felrója a megvert zsidóknak, hogy „*másnap a bántalmazott zsidók bekötött fejjel, arccal, vagy karral, tüntetve sétáltak az utcán, olyan is volt, aki mankóval bicegett...*”

Ahogy a forradalmi időszakot egy pogrom vezette be 1918-ban, úgy a végpontját is egy pogrom jelölte ki. A bethleni konszolidáció idején a korábbi asszimilációs időszak azonban már nem tért vissza. Nem csak a törvényhozás által elfogadott Numerus clausus jelezte, hogy nem mosódhat el a különbség felekezeti és felekezeti között. A gyöngyösi zsidóság közvetlenebb atrocitásoknak is ki volt téve. Például a Gyöngyösi Atlétikai Klub 1920-ban elhatározta – csatlakozva a MOVE-hoz –, hogy az egyesületbe nem tűr meg többé zsidót. Az összes zsidó sportolónak el kellett hagyni a GYAK-ot.¹⁷³ 1925-ben a Gyöngyösi Kaszinó Egyesületből újték ki a fajvédők a zsidókat, pedig jóformán azok tagdijai tartották fenn az Egyesületet.¹⁷⁴ A társasági életben is megtörtént a szakítás, hisz a zsidók most már tényleg csak a Kereskedelmi Csarnokba járhattak, a keresztényeké maradt a Kaszinó.

A hasonló feszültségek, a városban nyíltan jelenlévő antiszemitizmus természetes velejárója hogy fokozatosan csökkent a zsidó felekezeti lélekszáma Gyöngyösön.¹⁷⁵ Az 1920-as népszámlálás idején 19 715 lakosból 2250 fő volt izraelita, míg 1930-ban a 21 281 fős növekvő népességből csak 2136. Ha még azt is hozzátesszük, hogy a világháborút követően jó pár család érkezett a Trianon előtti határokon belülről, valamint korábban a Monarchiához tartozó területekről, jól érzékelhető a tősgyökös gyöngyösi zsidóság fogyása. Az 1920-as évekből a helyi foglalkozási megoszlását is ismerjük az izraelitáknak. A 600 családból 524 fizetett adót, ebből:¹⁷⁶

gazdálkodó	56
kereskedő	152
ügyvéd	20
orvos	15
köztisztviselő	4
magántisztviselő	63
vállalkozó	1
iparos	62
mérnök	3
hírlapíró	1
magánzó	27
munkás	12
egyéb	79

A hitközségi élet terén a legnagyobb feladat az 1917-es tűzvészben porig égett templomok újjáépítése, és a hitközség többi épületeinek pótlása volt. A források arra engednek következtetni, hogy a korábbi status quo – ortodox ellentét az antiszemitizmus

173 Ekkortól szakadt ketté a város sportélete, mert a GYAK mellett majd ezért válik jelentőssé a GyKSE, a Gyöngyösi Kereskedők Sportegyesülete, vagy ahogy az egész város hívta: „gyekase”.

174 BACHÓ László, Dezséri 1942. 50.

175 Oka a kikeresztelkedés nem lehetett, mert 1919-től 1942 nyaráig mindösszesen 40 gyöngyösi zsidó keresztelkedett ki. 27 fő katolikus, 13 fő református hitre tért át. BACHÓ László, Dezséri 1942. 84.

176 ÚJVÁRI Péter 1929. 331.

25. kép A hajdani pótimaház épülete. Horváth László felvétele 1995

erősödésével oldódni látszott. 1920–21-ben a status quo felekezet a leégett temploma szomszédságában pótimaházat építtetett Gajdóczki Dezső és László vállalkozókkal. Az 1845–1846–1847–1848. hrsz. területre az imaház mellé négy lakás is épült, mely átmenetileg enyhített a hitközség gondjain.¹⁷⁷ Ez után készülhettek neki az igazán nagy feladatnak, az 1897-ben átalakított izraelita templom helyén új templomnak az építéséhez. Az ortodoxok a régi épületükben maradtak, a rituális fürdőjüket is felújították, s időnként kisegítették hitsorsosaikat¹⁷⁸. A status quo felekezet a rituális fürdést tagjainak bérlemény formájában a Vízyógyintézetben biztosította évek óta. Ezt az előnytelen és költséges szerződést sikerült felbontani 1930-tól azáltal, hogy „...az othodox izraelita hitközség újonnan épült rituális fürdőjének használatát az Önök tagjainak ép oly feltételek mellett mint saját tagjainknak, átengedi használatra úgy a férfi mint a női osztályt ...Ezen megállapodásunkat visszavonhatatlanul fenntartjuk azon reményben, hogy ezáltal ismét tanújelét adjuk annak, hogy a két testvér hitközség Gyöngyösön mindenkor egymással a legjobb barátságot és szeretetet óhajtja fenntartani.”¹⁷⁹

177 Polgármesteri Hivatal, Tervtár 1920. év. Ez a volt Szabadság mozi épülete.

178 Fürdőjük kezdetben a templomuk mellett volt a patak partján, de építettek egyet a Deák Ferenc 36–38. sz. alá is, mely telek akkor a Gyalogi utcáig lenyúlott.

179 GYIHI lkt. Ir. 31. Gyöngyösi Aut. Orth. Izr. Hitk. előjáróságának levele 1930. jún. 27-én.

A tűzvészben elégett Menház újjáépítése rendszeresen felmerült, már csak azért is, mert a korábbi támogatást ekkor is folyósítani kellett a Szentegyletnek azokhoz a családokhoz, ahová a menházi ápolotakat kényszerből elhelyezték. Az újjáépítés anyagi háttérét az teremtette meg, hogy az 1922-ben elhunyt Hirschl Antal minden vagyonát a Szentegyletre hagyta azzal a céllal, hogy Szeretetházat létesítsenek belőle. 1922-ben megkezdhette a hivatalos működését a Hirschl Szeretetház, de az építkezés igazán 1924-ben fejeződött be. Addig a Szeretetház működésére leginkább egy alkalmi Nép-konyha fenntartása volt a jellemző a Rákóczi utcai Silbermann-házban. 1921–1924 évek telein (általában november elejétől február végéig működött) összesen 13 000 ebédet osztottak itt ki a rászorulóknak, közöttük gyakorta más vallásúaknak is. Sajnos az infláció és a Hirschl-rokonok támadásai azt eredményezték, hogy 1926. év végére a Hirschl Alapítvány teljesen tönkrement.¹⁸⁰ Félő volt, hogy az Alapítvány csődje az egyébként is eladósodott Szentegyletet is magával rántja, ezért a Szentegylet hivatalosan megvált a Szeretetházról és fenntartását 1929-től a régi Maskil el Dol egyesületre bízták. Ez az egyesület, mint izraelita jótékony férfiegylet, már 1865 májusában megalakult Gyöngyösön. A tűzvész után viszont tevékenységét már csaknem tíz éve szüneteltette, amikor Rusz Jakab hitközségi elnök kifejezetten a Szeretetház ügyeinek intézésére ismét életre hívta. A 30-as években a Szeretetház a Maskil el Dol 1934-ben megválasztott új vezetősége alatt működött. Az alelnök Spiegel Samu – majd 1936-tól már elnök – tevékenysége igen jelentős, mellette dr. Hajdu Béla szerepe meghatározó. A Maskil el Dol vezetése alatt a Szeretetház intézménynek 1942-ig éppen 42 gondozottja volt 72 503 napon át, és ezen felül 49 428 ebédet is kiosztottak Szeretetházon kívüli rászorulóknak.¹⁸¹

Saját rituális vágóhidat tartott azonban fenn magának mindkét hitközség. A status quo vágódát a régi zsidótemplom mellé építették (jelenleg Városi TV) 1931-ben¹⁸², míg az ortodoxoké a Deák Ferenc utcai telken volt. Ugyancsak külön tartották a Talmud-Tóra iskolát, a Statu squo Hitközség a régi zsinagógában (Hősök Temploma), míg az ortodoxok a maguk ingatlanán. Viszont általában közösen bírták a zsidó egyesületeket. Hat ilyen egyesület munkálkodott a hitközségek mellett a kulturális és szociális élet fejlesztésén. Legrégibbi a Chewra Kadisa (Szentegylet), melynek vezetője Rosenfeld Emil volt, jelentős a Bikur Chólim egylet, valamint létezett az idézett Maszkil el Dol egylet is a városban. Sikeres volt a Székely Jenő vezette Szandekoosz egylet, mely komasági segílyt folyósított a rászorulóknak, míg évtizedes állandósággal és következetességgel fejlődött a Nőegylet Schönfeld Mórné, valamint a Betegsegélyező Nőegylet Barna Sándorné irányításával.¹⁸³

180 JAKAB Jenő 1943. 27.

181 JAKAB Jenő 1943. 36.

182 GYIHI lkt. Ir. 15. Baromfivágóhíd építési ügye.

183 ÚJVÁRI Péter 1929. 331.

26. kép Dévényi Téven Zsigmond nemesi címerrel ellátott síremléke.
Horváth László felvétele 1995

Az igazán jelentős feladat az 1929–30-ban épített új templom megvalósítása volt. Ez annál is inkább jelentős fegyvertény, mert Magyarországon az első világháború után szinte teljesen szünetelt a zsinagógaépítés. Az 1929-ben kiírt pályázatot ismert tervezők – Baumhorn Lipót és Somogyi György műépítészek – eklektikus tervei nyerték meg.¹⁸⁴ Ezen tervek alapján készült el az új imaház, a ma is álló, centrális, kupolás városképi jelentőségű épület. (Mai Főnix majd ELATTRO Áruház.)¹⁸⁵ Az új zsinagóga Magyarország második legnagyobb vidéki zsinagógája. Méretében és építészeti megoldásaiban is a szegedire és a szolnokira emlékeztet, melyekkel közös a tervezője. A nagy méret épp az egyik legfontosabb jellemzője a késő eklektikus épületeknek. Megépítésükkel a vidéki városokban sokszor léptékaránytalanságot idéztek elő. Emiatt néhányat a megmaradtak közül le is bontottak. (Ennek esett áldozatul például az egri zsinagóga is.)

A gyöngyösi késő eklektikus épület is hatalmas méreteivel tűntet. Mint Baumhorn minden épületét, ezt is a túlzott méretek, mozgalmas tömegalakítások jellemzik. Az épület legnagyobb szélessége 27,70 m, hossza 36,80 m. A zsinagógai tér középpontja a négy irányba bővülő, lényegében görögkereszt alaprajzú tér középpontja fölé szerkesztett kupolával fedett négyzet. A női karzatok ezekben a térbővületekben kaptak helyet.¹⁸⁶ Napjainkra ez a nagyméretű épület a léptékében megváltozott és városrendezéssel kiegyensúlyozott környezetében előnyösebb hatású, mint megépítése idején lehetett.

184 A kiírásra 4 pályázat érkezett, melyek elbírálását jó nevű szakemberekből álló bíráló bizottság végezte Wargha László kormányfőtanácsos, Kiss Géza, valamint Havas Géza építészek vezetésével. Gyöngyösi Lapok 1929. március 16. /50. évf. 10. sz./ 2. old. **Az izraelita templom építése.**

185 GYIHI Ikt. Ir. 10. Lukács Lipót (építő) szerződése, 35. Építési engedély stb.

186 GAZDA Anikó 1989. 154.

27. kép Az új zsinagóga

Az új templom felépültével tehermentesített pótimaházat 1930 és 1942 között Izraelita Kultúrházként használták, majd 1942-ben megvásárolta a Pesti Hazai Első Takarékpénztár, mely intézet 1943-tól működtette benne a Mátra filmszínházat.¹⁸⁷

A világháború alatt és közvetlen utána Galicziából betelepült néhány család inkább az ortodox irányzatot erősítette, de nem módosult az arány a városi zsidóságon belül. A megközelítőleg 10%-os részarányú Ort. Hitközség főbbijei Jungreis Antal volt, elnöke Berkovits Soma, alelnöke Róth Mór, gondnok Jakobovits Salamon. A szombattartó iparos tagok között találtak 2 asztalos, 3 bazáros, 2 bádogos, 1 bodogás, 7 borkereskedő, 6 bőrkereskedő, 1 cipőkereskedő, 1 cukorkereskedő, 1 pántlikás, 1 ecetgyáros, 2 fakereskedő, 1 festékáru, 12 fűszer- és vegyeskereskedő, 3 gabonakereskedő, 1 kefekötő, 1 kocsigyártó, 1 korcsmáros, 1 mészáros, 1 órás, 1 petróleumáros, 1 pék, 18 rőfös, 1 rövidárus, 4 ruhakereskedő, 1 sörös, 11 szatócs, 1 szobafestő 2 terménykereskedő, 1 üveges, 2 üvegáru, 2 vaskereskedő és 1 ócskás.¹⁸⁸

Föltűnően kevés volt közöttük az értelmiségi, viszont igen erős volt körükben a hagyománytisztelet. A gyöngyösi ortodoxia legendás alakja volt például az 1918-ban

187 GYIHI Ikt. Ir. 79., 97.

188 Szombat-Almanach az 5688. évre (1927–28.) 197–98.

elhunytt Majse Raáb – Raáb Mózes –, egy igazi gyöngyösi szentember, egy cadik. Sírjához a gyöngyösi temetőben a Holocaust előtt messze földről is jártak az emberek imádkozni. Híres tanítványa volt Patai József író, aki egyik írásában így emlékezett vissza mestere temetésére: „...Egész Gyöngyös kísérté utolsó útján, a status quo-pap is. A holttestet bevitték a zsinagógába és hét gyertyaszál lobogott feje körül a szent halottnak, akit hétszer hordoztak a vállukon a tóraemlévény körül. Aztán következett a gyászbeszéd, a rabbi, ragyogjon fénye, felsorolta az ő jótetteit, és a mi nagy Mózes prófétánkhoz hasonlította őt. Megemléltette róla, hogy többször áttanulta a Talmudnak mind a hat rendjét. Hetvenhét éves lett, és ő maga mondta halála előtt, hogy szitok vagy rossz szó sohasem hagyta el száját. Utolsó percéig eszméleténél volt. Még Kadist mondott valakinek a lelkéért és utána az Echod szóval szállt ki szent lelke. Ágyban fekvő beteg nem volt, csak nagyon gyenge, és szombaton tudta már, hogy a Szombat búcsúzásánál az ő lelke is el fog búcsúzni tőle. Űlt és tanult másokért, akik nem érnek rá tanulni, és tanított mindenkit, aki csak tanulni akart. Nagy cadik veszett el benne. Béke vele.”¹⁸⁹

A Status quo Hitközség tagságának összetétele jóval heterogénebb volt, s a vezetése bizonyos „hagyománytiszteletet” tükröz. A főrabbi 1897-től Feigl L. H. (1937-ben ünnepelte 40 éves főpapi jubileumát, Auschwitzban halt mártírhalált) Míg a XIX. században szinte minden tisztséget a Hirschl család töltött be, addig a XX. század első felében megnőtt a Spitzer, Büchler, Rusz és Rosenfeld családok szerepe a vezetésben.¹⁹⁰ 1796-tól 1849-ig ugyanis Hirschl Herman a Hitközségnek, a Szentegyletnek, a Bikur Cholim egyletnek is elnöke, őt követi 1870-ig e tisztségekben fia, Lipót, majd 1893-ig Lipót fia Salamon, végül 1906-ig Éliás. 1907-től Spitzer László volt a Hitk. és Szentegylet elnöke, őt követte Büchler László, 1911-től Rusz Adolf következett, majd Rusz Jakab. Rosenfeldek közül Emil szerzi az első jelentősebb tisztséget. 1914-től haláláig, 1934-ig a Szentegylet elnöke, őt Rosenfeld Samu követi, majd az alelnöki tisztségben Rosenfeld Ede. Az Izraelita Nőegyletet is az ő hozzátartozói fémjelezték. Első vezető Hirschl Éliásné, majd Rosenfeld Edéné és Schönfeld Mórné. Követi őket özv. Hirschl Ignácné, majd Pickler Gyuláné, aki Spitzer László leánya. Ezek a pozíciók egyértelműen vagyoni állapotra vezethetők vissza. Spitzer László Bogdán Sándorral alapította a Kereskedelmi és Gazdasági Bankot, továbbra is a város egyik legjelentősebb gyára a Büchler László és Márton gőzmalma, Rusz Jakab a híres visontai szőlőtelep tulajdonosa, míg Rosenfeld Emilnek és Samunak Atkár környékén volt több mint 2000 holdas gazdasága.¹⁹¹ A zsidóság gazdasági súlya a pogromok hatására sem csökkent. A kereskedelmi és gazdasági életben betöltött szerepüket megingatni ezek az évek nem tudták. A társadalmi, társasági élet viszont

189 VÁRLAKI György 1994. 5.

190 A szórványos adatokból összeállított vezetői táblához leginkább segítséget a GYIHI. Arcképcsarnok, készítette Eckstein Jenő (1937) jelentette.

191 ÚJVÁRI Péter 1929. 331.

28. kép Majse Raáb és felesége, Ráchel sírja a gyöngyösi zsidó temetőben.
Várlaki György felvétele

polarizálódott. A MOVE, az ÉME, s más fajvédő csoportosulások a kérdést állandóan felszínen tartották, s ezzel az addigi asszimilációs folyamatot is megakasztották. A zsidók kirekesztése azokban épp az izraelita felekezethez való tartozás érzését erősítette, másrészt hozzájárult a cionista mozgalmak erősödéséhez. Palesztinába az 1930-as években évről-évre kiutazott egy-egy gyöngyösi.¹⁹²

Gazdasági szerepüket különböző fajvédő szervezkedések igyekeztek megtörni. Ezek közül vitathatatlanul a legjelentősebb volt a Gyöngyösi Baross Szövetség, mely a „keresztény vevő és eladó egymásra találása céljából alakult.” A kizárólag faji alapon szerveződő szövetség kezdetben tagjai sorába iparosokat és kereskedőket tömörített, később azonban orvosok, ügyvédek is csatlakozhattak. Felhívásaikban kizárólag keresztény kereskedőktől és iparosoktól való vásárlásra ösztönöztek. 1939-ben Gyöngyösön könyvet is adtak ki, hogy kinél szabad vásárolni a keresztény magyar vásárlónak.¹⁹³

192 HML. VI–1/1. 3/1930. Az Államrendőrség Gyöngyösi Városi és Járási Kapitanyságának iratai. Gyöngyösi útlevelek kiadása.

193 A Gyöngyösi Baross Szövetség 1939. 1–34. A szövetséghez Gyöngyösön 13 asztalos, 9 autófuvarozó és szerelő, 2 kocsifényező, 5 ács, 2 bádogos, 2 biztosító, 8 borkereskedő, 1 bognár, 5 borbély, 2 címfestő, 20 cipész és csizmadia, 2 cukrász, 1 drogériás, 2 edénykereskedő, 1 esztergályos, 10 építési vállalkozó, 1 festékkereskedő, 35 fűszeres, 1 gumijavító, 2 gyógyszerész, 1 gyümölcskereskedő, 8 hentes, 2 kalapos, 5 kádár, 2 kelmefestő, 1 kereskedelmi képviselő, 1 kerékgyártó, 1 kerékpárjavító, 1 képkerepező, 1 kézimunkakereskedő, 1 kocsifuvarozó, 5 kovács, 1 kőfaragó, 1 kőműves, 6 lakatos, 1 malomtulajdonos, 7 szobafestő, 1 műhímző, 1 műszaki vállalkozó, 1 női kalapos, 5 nyomdász, 1 órász, 3 pék, 3 rádiókereskedő és -javító, 1 rézműves, 6 magyarszabó, 4 női szabó, 13 úriszabó, 2 szíjgyártó, 1 szikvízgyártó, 2 szőlőoltványkereskedő, 1 szücsmester, 2 temetkezési vállalkozó, 2 textilkereskedő, 1 trafikos, 3 vaskereskedő, 3 vendéglős, 2 villanszerelő tartozott. Valamint csatlakozott hozzájuk 8 orvos, 1 fogorvos, 1 állatorvos, 5

29. kép Pusztulás előtti idill 1942-ben

A numerus clausus ellenére – még az 1940-es évek elejére is – az ún. szabad pályákon jelentős az izraeliták szerepe. 1941-ben a városban

10 keresztény és	20 zsidó ügyvéd
17	16 orvos
2	3 gyógyszerész
1	1 állatorvos
2	5 magánmérnök volt. ¹⁹⁴

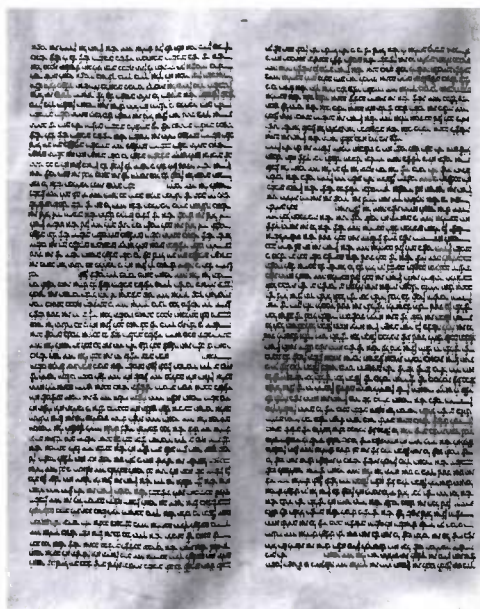
A virilista rendszeren keresztül a zsidóság az 1930-as években is jelentős módon tudott beleszólni a város és némileg a törvényhatóság életébe. A vagyoni cenzus alapján képviselő-testületbe bejutók 2/3-át az izraelita származásúak adták 1938-ig, sőt a megyei bizottságok munkájában is meghatározó volt jelenlétük.

1938. évi XV. tc. „A társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról” hangzatos címet viseli, közkeletűbb nevén ez az ún. első zsidótörvény.¹⁹⁵ A törvény az értelmiségi pályákon és a szabadfoglalkozásokban 20%-ban maximálta a zsidók részvételi arányát. Hatálya az izraelita felekezet tagjain kívül kiterjedt azokra

194 BACHÓ László, Dezséri 1942. 104.

195 Magyar Törvénytár 1939. 132–144.

is, akik 1919. július 31-e után hagyták el a felekezetet, viszont mentesültek a hadiár-
vák, özvegyek, rokkantak a hatálya alól.¹⁹⁶ A törvény 1938. márciusában kifejezetten
az „Anschluss” hatása alatt született, mely döntően nem törte volna meg a zsidóság be-
folyását, de az „arányosítási” elmélet már önmagában is felrúgta a jogegyenlőséget.

30. kép A múlt század végén kecskebőrre írt tóra részlete.

Ezt a példányt a nyilasok szaggatták szét, gyalázták meg. Fotó Lónyai Györgyné

A kormánypárt ekkor még igyekezett a szélsőjobb ellen is fellépni. A Magyar Nemzeti Szocialista Pártnak – Szálasi pártjának – Gyöngyösön jelentős szervezete volt. Szálasi Ferenc, mint fiatal tiszt éppen Gyöngyösön állomásozott, s későbbi helyi követőinek jó része még ebből az időből személyesen is ismerte.¹⁹⁷ 1938 elején a pártot a kormány államellenes jellege miatt betiltotta, s a gyöngyösi rendőrség a pártszervezetet legmagasabb szinten is megpróbálta felgöngyöltíteni. 1938. február 22-én éjszaka házkutatást tartottak a városi orvos, egy vezető ügyvéd, sőt egy városi tanácsnok lakásán is.¹⁹⁸ A város szélsőjobboldali fajvédői hamarosan a Nyilaske-

196 Gyöngyösön a kikeresztelkedés nem volt jellemző. 1919-től 1942 áprilisáig mindösszesen 40 izraelita keresztelkedett ki (27 katolikus, 13 fő református felekezetet választva), de szinte mindegyiknél a házasságkötés okán került erre sor.

197 HORVÁTH László 1999. 41.

198 BACHÓ László, Dezséri 1942. 138.

resztes Pártban tömörültek. Első vezetőik Cserján Imre és Polóny Zoltán gyógyszerészek voltak, majd dr. Markovich László orvos.¹⁹⁹

A Nyilaskeresztes Párt Gyöngyösi székhelye a Petőfi utcai ún. Kulcsár-ház volt, innen szervezték Gyöngyösön és környékén a fasiszta pártot. A szervezkedés jelentőségét aláhúzza az a tény, hogy a gyöngyösi nyilasvezetők közvetlen kapcsolatot tartottak fenn pártjuk országos központjával, személyesen Szálásival is. A pártnak jelentős befolyása leginkább a városi kispolgárok és szegényszellér-rétegek között volt. A környéken Gyöngyösorosziban, Detken és Karácsondon volt még erősebb bázisuk. A Nyilaskeresztes Párt helyi vezetője a közismert „Hicsak”, rendes nevén Kis János, városi nyilaskeresztes parancsnok lett. Fegyveres pártszolgálatot szervezett 1944. október 15-e után, a bujkáló zsidók mellett a baloldaliakat is üldözte, internáltatta, a zsidó holmik osztogatásában élen járt.²⁰⁰

A zsidókérdést a szélsőjobboldalnak folyamatosan sikerült felszínen tartani. A legfőbb hisztériát azzal keltették, hogy a visszacsatolt területekkel újabb közel 160 000 izraelita tért vissza az államhatárok közé. (Felvidék és Kárpátalja)²⁰¹ Ennek következtében már 1939. év elején elindult az ún. második zsidótörvény előkészítése. Május 5-én lépett életbe az 1939. évi IV. tc. „A zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról.”²⁰² E törvényben a korábbi 20%-os szabályozással szemben 6%-ra szorította le az értelmiségi pályákon a zsidók részvételi arányának felső határát, másrészt visszaállította a numerus clausust. A köztisztviselői pályát a törvény teljesen elzárta a zsidók elől, valamint korlátozta az értelmiségi szabadpályákon, tisztviselői állásokban való elhelyezkedést. Az első törvényhez képest a zsidóság definícióját faji alapra helyezte, zsidónak tekintve mindenkit, akinek egyik szülője vagy nagyszülője közül legalább kettő az izraelita felekezet tagja, vagy tagja volt. A törvény célja a zsidóság eltávolítása a gazdaság irányító posztjairól, mely kétélű fegyvernek tűnt a kortársak szemében is. Akkor próbálták rendeletileg a képzett szakembergárdát, az irányító személyzetet eltávolítani, fölváltani, amikor a gazdaság fennülőben volt, amikor a fegyverkezési stb. programok veszélyeztetése nélkül ez nehezen volt elképzelhető. Ezzel magyarázható, hogy aránylag mérsékelten hajtották végre egyes foglalkozási csoportokban az elbocsátásokat, hogy a nagyüzemek kiszállítására sem került ekkor sor stb.²⁰³ A városban legnagyobb megütközéssel fogadták a második zsidótörvény fegyveres testületeken belüli diszkriminációs intézkedéseit,

199 BACHÓ László, Dezséri 1942. 139. Részükről a „zsidóság elleni küzdelem” a konkurencia elleni harc legjobb eszközeinek is bizonyult. A nyilasok botrányos akciókkal hívták föl magukra a figyelmet. 1942 nyarán leverték a „Hősök temploma” táblát a zsinagógáról, valamint az izraelita temető bejárata fölötti „Feltámadunk!” tábla alá odaírták: „Mi agyonverünk!” Hevesvármegye 1942. júl. 10. (IV. évf. 52. sz.) 4. old. **Memento.**

200 SEREG József 1984. 567.

201 GONDA László 1992. 211.

202 Magyar Törvénytár 1940. 129–148.

203 GONDA László 1992. 213.

hogy a zsidókat kizárták a fegyveres honvédelmi szolgálatból. Emiatt 1941 októberében például a zsidó leventeköteles ifjak már sárga karszalaggal, ásóval-kapával voltak kénytelenek vonulni a gyöngyösi utcákon.²⁰⁴

1939. január 1-gyel megszűnt Gyöngyösön a szabad sajtó. A rendelet értelmében megszűntek a zsidó lapok, de betiltották Polóny Zoltán nyilas lapját is. Nem maradt csak egy kormánypárti és egy kisgazda lap²⁰⁵. A lapok minden ellenkező programjuk ellenére 1941-re már élesen antiszemita, fajvédő hangot ütöttek meg.

31. kép Munkaképtelen asszonyok és gyermekek csoportja Auschwitzban.
Hatvany Lajos Múzeum Fotótára

Volt persze ezzel szemben hivatalos ellenállás is. Gyurcsik rendőrkapitány, a rendőrség városi vezetője –, aki egyébként korábban egyáltalán nem volt „zsidóbarát” –, élesen ellenállt annak az országos rendeletnek, mely a galíciai származású izraeliták felderítését célozta. A később Kamenyec-Podolszka kizsuppolt zsidók között azért nem volt gyöngyösi, mert a városban e rendőrkapitány nem engedte meg ezen célú

204 BACHÓ László, Dezséri 1942. 155.

205 NAGY Józsefné 1972. Megszűnt a Gyöngyösi Lapok, a Gyöngyösi Népújság, a Gyöngyösi Újvilág, a Gyöngyösvidéki Újság, valamint az 1935-ben Polóny Zoltán által megvásárolt, fajvédő hangvételű Hevesmegyei Lapok. Helyettük indult 1938. december 25-én a Hevesmegyei Hírlap, majd 1939. február 11-én a Hevesvármegye, mindkettő 1944. év végéig.

vizsgálatot lefolytatni. „...*Azt mondta, itt én vagyok a házigazda, én itt ismerek minden zsidót, mind rendes ember, nem engedek ide senkit sem! Pedig jöttek a feljelentések, mi ellenünk is. Akkor elküldte a Sedy detektívet házkutatásra, de előtte még elküldte szólni, hogy rakjunk el mindent!...*” – nyilatkozta az egyik túlélő.²⁰⁶ Ennek ellenére dr. Györkényi (Gyuresik) László később a Népbíróság elé került a gyöngyösi gettó felállításáért, valamint két baloldali Gyöngyösről való eltávolításáért (Fenyvesi Gábor és Sleider Aladár).²⁰⁷

1938. áprilisában meghalt egy régi gyöngyösi izraelita család utolsó sarja, Ungerleider József. Már élete utolsó éveiben nyilvánvaló volt, hogy vagyonaát és Jókai utcai házáat felekezeti célokra kívánja felajánlani, de mint az iskolaszék buzgó tagja, mindenképp izraelita iskolát akart volna emlékül maga után hagyni. A jelentős vagyon is elenyészett egy iskolaalapítás költségeihez képest, így végül az „Ungerleider Család” alapítvány a volt családi házba egy Aggokháza létesítését tette lehetővé. 1942-re 7 kétágyas és 2 négyágyas szobából, ebédlőből mellékhelyiségekből álló Aggokházát még egy gondnoki lakás egészítette ki. Ez az intézmény magába olvasztotta a közben fölszámolt volt Hirschl-féle Szeretetházat (annak épületét, Szmrecsányi körút 19., 1941-ben kényszerültek eladni).²⁰⁸

1941 tavaszától fokozatosan készítették elő a harmadik zsidó törvényt. Ezt a munkálatot csak felgyorsította Bárdossy hivatalba lépése, az ország háborúba való belépése. 1941. augusztus 8-án lépett életbe az 1941. évi XV. tc. a „*Házassági jogról szóló 1894: XXXI. törvénycikk kiegészítéséről és módosításáról, valamint az ezzel kapcsolatban szükséges fajvédelmi rendelkezésekről*”.²⁰⁹ Míg a korábbi két törvény a zsidók gazdasági pozícióit támadta, ez már a zsidók és nem zsidók közötti társadalmi és személyes érintkezést kívánta felszámolni. A törvény megtiltotta a házasságkötést, sőt a házasságon kívüli nemi kapcsolatot is zsidók és nem zsidók között.²¹⁰ A törvény megjelenésével csaknem párhuzamosan az első deportálások is megindultak. 1941 augusztusában a magyar hatóságok összefogdosták mindazokat a zsidókat, akik állampolgári bizonyítványt nem tudtak felmutatni. Már ezekben a napokban 35 000 Magyarországról kiszuppolt zsidót semmisítettek meg a németek Galíciában és Ukrajnában. (Egyedül Kamenyec-Podolszkban 13 ezret gyilkoltak le a Magyarországon menedéket kerestek közül).²¹¹

A háború kitörése után „a mögöttes országrész erkölcsi erejének aláaknázását elkerülendő” Gyöngyösről 7-8 zsidót internáltak. Ezek szinte kizárólag a proletárdiktatúra alatt vezető szerepet vivők közül került ki, mint Kardos Imre fakereskedő,

206 Rabbi Ben-Zyon Jakobovics visszaemlékezése 1995. május 24.

207 Barátság 1946. december 1. 1. old. **Dr. Györkényi László volt rendőrtanácsos a népbíróság előtt.**

208 JAKAB Jenő 1943. 42.

209 Magyar Törvénytár 1941. 63–65.

210 Ebben a légkörben is akadt olyan keresztény gyöngyösi hölgy, aki izraelita hitre tért át, csakhogy zsidó választottjához meheszen férjhez.

211 GONDA László 1992. 217.

32. kép A kifosztott, meggyalázott Hősök Temploma 1945-ben.
A C' fáti (Izrael) Múzeum szívességéből

Waldner Fülöp ügyvéd, dr. Gondos Miklós ügyvéd. Később azonban a rettegett megaláztatások színhelye a munkaszolgálat lett. 1940 őszére épült ki a zsidó munkaszolgálat intézménye, melyet pontosított a HM. 1941/2870. sz. rendelete. A zsidók „*hadkötelezettségüknek a honvédség kötelékében kiegészítő szolgálat teljesítésével tesznek eleget... Ezt a szolgálatot rendfokozat nélkül teljesítik abban az esetben is, ha korábban tiszti, altiszti vagy tisztesi rendfokozatot nyertek...*”²¹²

A német megszállásig a zsidóságnak a legnagyobb terhet a munkaszolgálati kötelezettség jelentette. A keleti frontra kivezényelt 50 000 munkaszolgálatos közül 1942–43 telén 44 000 zsidó munkaszolgálatos esett el, s mindössze 6000 fő tért haza. Nagybacsoni Nagy Vilmos honvédelmi minisztersége idején ugyan tiltották a munkásszázadok büntető alakulatként való kezelését, de a kegyetlenkedéseknek ebben az időszakban sem vetettek véget. 76 gyöngyösi zsidó MUSZ-os életútját részletelesen is felvillantja a „Te vagy a tanú!” dokumentumkötet.²¹³

212 GONDA László 1992. 218.

213 PÓR Dezső–ZSADÁNYI Oszkár 1947.

A munkaszolgálatosok közül a legsúlyosabb az ún. ténylegesek esete volt. Őket még 1940-ben Hatvanba hívták be Gyöngyösről, zömmel Pétervásáran katonaruhában végigcsinálták a teljes fegyveres katonai kiképzést, majd 1941-ben Jolsván jogállásuk átminősült MUSZ-osra. Ezt az egész csoportot a Donhoz hurcolták, s innen elve gyöngyösi nem került haza. Némileg kedvezőbb volt azoknak a helyzete, akiket már a gyöngyösi gettóból 1944-ben egy Horváth Kálmán nevű főhadnagy emelt ki. Ez a transzport is Jolsvára került, de a felettes emberséges bánásmódjának köszönhetően többen átvészelték ezt az időszakot. (Gyöngyösiek leginkább a 107/314 számú századba kerültek.)²¹⁴

1942. folyamán már a társadalmi életből teljesen kiszorultak Gyöngyösön a zsidók. 1942. január 28-án az alispán vezette igazoló választmány az utolsó két izraelitát is eltávolította a városi képviselő-testületből, majd március 31-én a humánus gondolkodású, távolról sem antiszemita dr. Puky Árpádot a közismerten fajvédő dr. Makrányi Gyula váltotta fel a polgármesteri székben.²¹⁵

Gyöngyösön is elkezdődött az ún. árjásítás. (A zsidótörvény alapján nem tekintendő zsidónak az a vállalat, melynek vezetőségében 51% keresztény foglal helyet.) Ez még kijátszható volt bizalmi emberek, névleges tagok, kikeresztelkedettek bevonásával.²¹⁶ 1942. július 1-jétől lényeges változást hozott a borkereskedelem árjásítása. Ekkortól zsidó nem lehetett bornagykereskedő. Ezen a monokultúras vidéken még a korábbi antiszemita szőlősgazdák is megijedtek, hogy a hagyományos fölvasárlók váratlan kiiktatásával bizonytalanná válik terményeik biztonságos értékesítése. 1939. évi IV. tc. értelmében zsidó nem szerezhettek többé mezőgazdasági ingatlant sem, a zsidókézen lévők pedig átengedésre voltak kötelezve. A gyöngyösi zsidók esetében ez a rendelkezés közel 8000 kat. holdat érintett, kisebb részt a gyöngyösi, nagyobb részt inkább a járási községek határában. A Rosenfeld-féle birtok Gyöngyösoroszi és Atkár határában – közel 2000 hold – más kisebb zsidó birtokokkal együtt kisemberek kezébe került. A többire is bejegyezték az átengedési kötelezettséget 1942-ben.

Megalázó rendeletek szinte havi gyakorisággal jelentek meg. Úgymond az élelmiszer-rejtegetést és -felhalmozást elkerülendő 1942 júliusától a megyében egy alispáni rendelet alapján a zsidóknak tilos volt reggel 9 óráig a piacon és az üzletekben élelmiszert vásárolni.²¹⁷

Minden megalázó és jogfosztó intézkedés ellenére a Kállay-kormány sikeresen szállt szembe az egyre gyakoribb német nyomással, mely kormány szinten már 1942. október 17-től jegyzékben követelte a magyar zsidók sárga csillaggal való megjelölését, valamint a deportálásokat haladéktalan megkezdését. A sorozatos német vereségek hatására az európai zsidóság tömeges fizikai megsemmisítése vált a németek fő

214 Yad Vashem 0.15. H/247. Dr. Buchwald Arthur visszaemlékezése, illetve Új Élet 1999. június 15. 12., valamint Várlaki György adatközlése.

215 HORVÁTH László 1990. 44.

216 BACHÓ László, Dezséri 1942. 144.

217 BACHÓ László, Dezséri 1942. 158.

céljává. Hitler Horthyval folytatott személyes megbeszélésekor 1943 áprilisában leginkább a deportálások megindítását követelte, melynek Horthy és a magyar kormány egészen 1944. március 19-ig ellenállt.

A német megszállás gyökeres fordulatot hozott a zsidókérdés kezelésében. Az ország gazdasági erejének teljes kiaknázása indult meg a német katonai célok érdekében, s kezdetét vette a magyar munkaerő Németországba irányítása. A németek közvetlen katonai jelenléte indította el csak a „zsidókérdés végleges rendezését”.

33. kép A tóraemlékhely romjai a szétvert zsinagógában, 1945. Jozef Lustig úr (Magyar Nyelvtérületről Elszármazott Zsidóság Emlékmúzeuma /Izrael/) ajándéka

Közvetlen a német megszállást követően Gyöngyösről azonnal összeszedték Kardos Sámuel fakereskedőt, Neumann Miklós rövidárú-kereskedőt és Waldner Fülöp ügyvédet azzal az indoklással, hogy veszedelmes kommunisták.²¹⁸ Friedmann Ernő terménykereskedőt, Vas Zsigmond borkereskedőt, Waldner Gyula volt tengerészt, textilkereskedőt szintén az 1919-es tevékenységéért hurcolták el a németek, s valahol egy németországi koncentrációs táborban végezték ki őket.²¹⁹ Március 31-én kelt rendelet azután Gyöngyösön is kötelezővé tette a zsidók számára „a kanárisárga hatágú csillag” viseletét, mely rendelet a kikeresztelkedettekre is vonatkozott.²²⁰ Majd Gyöngyösön is országos előírás szerint előbb a telefonokat szedték el, aztán a rádiót, a közúti gépjárműveket „írták össze”. Áprilisban már nem utazhattak személyautón, motorkerékpáron, taxin, közforgalmú vagy korlátozott forgalmú vasúton, hajón vagy társasgépkocsin.²²¹ Más téren is némi fennakadást eredményezett a „zsidótlanítás”, Gyöngyösön öt városi tisztviselőt mentettek föl a szolgálat alól származása miatt.²²²

Április közepén a kormány ismét nagyhatású gazdasági intézkedéseket léptetett életbe. Április 16-tól elrendelték a zsidók vagyonának bejelentését, zár alá vételét. A levéltárban napjainkig fönmaradtak a gyöngyösi zsidó vagyon bejelentések az említett 1600/1944. M. E.-rendelet alapján. Ez a forrás a szerző fontos kiegészítő anyaga lett az áldozatok névsorának összeállításában.²²³ Lezárták a zsidó széfeket, zárlatot rendeltek a folyószámlákra, bankbetétekre. Április 21-én a kereskedelmi miniszter bezáratta a zsidó kereskedéseket, mely rendelet Gyöngyösön is a háborús ellátás viszonyai között súlyos következményekkel járt. Április 22-ig ugyanis 93 zsidó tulajdonú üzletet záratott be a gyöngyösi rendőrkapitány e rendelet alapján, mely üzleteknek a kulcsait is elkobozták.²²⁴

A német hatóságok elrendelték áprilisban a zsidó hitközségek összeírását is, melynek végrehajtásáért az ún. Zsidó Tanács volt a felelős. Ez az összeírás elsősorban nem a személyek összeírását jelentette, hanem a hitközségeket, s célja a hitközségek ingatlanainak, értékeinek számbavétele lehetett. Ezen fölmérés alapján a Gyöngyösi Izraelita Orthodox Hitközségnek közvetlenül a deportálások előtt 466 tagja volt (adózó 116). A hitközség elnöke Jakabovits Nándor, anyakönyvvezető rabbi Jungreis Jenő,

218 MM. TA. 605. 80. Dr. Barna Sándor nyugdíjas polgármester visszaemlékezése.

219 MM. TA. 771. 83. Protyovin Ármin visszaemlékezése.

220 Magyar Rendeletek Tára 1240/1944. M. E. sz. „A zsidók megkülönböztető jelzése tárgyában” igen bátor kiállást jelentett a rendelettel szemben, hogy dr. Wiltner Sándor, a gyöngyösi közkórház igazgató főorvosa egyszerűen megtiltotta az ott dolgozóknak a sárga csillag viselését. A gyöngyösi kórházban több izraelitát is bűjtáltak egészen a szovjet csapatok bejöveteléig, a kórház vezetésének nem kis kockázatára. A szerző gyűjtése: dr. Wiltner Willibald visszaemlékezése 1993.

221 GONDA László 1992. 222.

222 Alispáni Jelentés 1944. 14.

223 HML. VI-102/b/55-59. Gyöngyösi zsidó vagyonleltárak.

224 HML. VI-1/9. 1154/1944. A gyöngyösi rendőrkapitányság iratai. Közli: SZANISZLÓ Ferenc-SZECSKÓ Károly 1995. 24.

rabbi Neufeld Jenő volt, az alkalmazottak száma 8 fő. Saját iskolája, temploma, fűrdője, egyesületi épülete volt, és csatolták a hitközség zárszámadását, költségvetését is.²²⁵ A Status quo Hitközségnek 1356 fő ekkor a taglétszáma, ebből adót fizet 389 fő. A Hitközség elnöke dr. Vajda Ármin, anyakönyvvezető rabbi Feigl L. H. főrabbi, rabbi dr. Jakab Jenő, alkalmazottak száma 10 fő. A hitközség többek között szeretetházat, aggok házát, népkonyhát is fenntartott. Nem elhanyagolható szociális és felekezeti munkát végzett 4 egyesület (Szent Egylet, Bikur Cholim Egylet, Izr. Betegség-lyező Nőegylet, Izr. Jótékony Nőegylet), valamint jelentős tőkével működött 3 alapítvány (Spitzer Anna Szeretetház, Bernáth Ignác, Ungerleider család alapítványok).²²⁶

Április 26-án jelent meg a gettózásról szóló rendelet, mely Gyöngyös városban 1824 személyt érintett, a gyöngyösi járás területén pedig további 174 főt. (A megyében összesen 6601 személyre vonatkozott a rendelkezés. Gettót Egerben, Gyöngyösön, Hatvanban és Tiszafüreden állítottak föl, valamint Szűcs községhez tartozó Bagólyuk nevű bányatelepen.)²²⁷ Gyöngyösön a gettót az ún. Újtelepen állították föl, a vasút és a laktanya közötti területen. A gettót a Kassai út, Laktanya út, Bethlen út, Újtelepi út határolta, mely területet szögesdróttal körül is kerítették és csendőrökkel őriztették. A gettó legnagyobb épületei a Bányász és Encsi utcában lévő földszintes és emeletes bányászházak voltak. Ide főként az idősebbeket költöztették, kb. harminc családot. Ezt a részt ún. kis-gettónak hívták, mert elkülönült a többi résztől. Ide a Pesti út felől lehetett bejárni. A gettózás Gyöngyösön kifejezetten vontatottan haladt, csak május 13-ára fejeződött be. Ekkorra minden zsidót erre a területre költöztettek, mindenki csak meghatározott súlyú csomaggal léphetett be. A kis területen több mint 1800 főnek leírhatatlan volt a zsúfoltság, szobánként legalább 10 fő lakott.²²⁸

A gettóba költözés pillanatai tragikusak voltak. Elhagyni, otthagyni a lakást, házat, egy szegényes batyut cipelve, a korábbi boldog élet helyszíneitől sokszor csak 100–200 méterre megtapasztalni a kezdeti nyomort. A gettóba zártak úgy gondolták, ettől már rosszabb nem történhet... „*Nekem volt egy kutyám és a nagynénémnek is volt egy kutyája és a szomszédok magukhoz vették. A kutyám, az enyém, még Gyöngyösön voltunk a gettóban, beszaladt és megtalált engem. Hát ott nem lehetett kutyát tartani, én bevitettem őt a WC-be és elmagyaráztam neki, hogy nem maradhat velem. Sírt a kutya. Megértette – egy puli volt –, kiment a farkát behúzva, hogy aztán mi történt vele, nem tudom...*”²²⁹

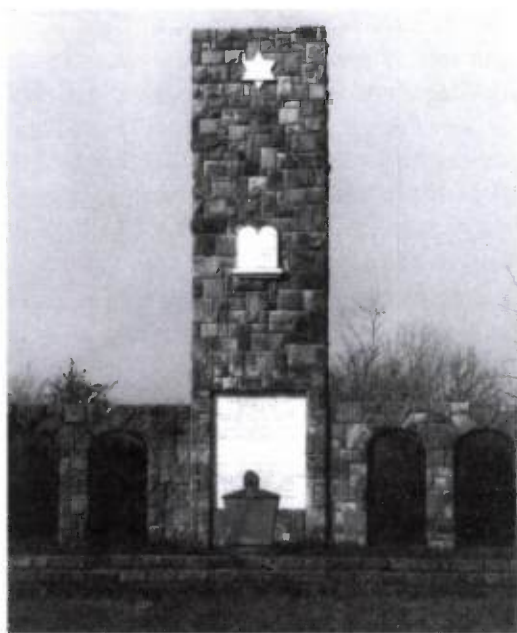
225 SCHWEITZER József 1994. 244.

226 SCHWEITZER József 1994. 245. Az összeírás a hitközségeknek a deportálás előtti pillanatát ragadta meg. Jól mutatja a németek munkamódszerét, hogy magukkal a zsidókkal végeztetik el az ilyen „összeírási, nyilvántartási” munkákat, kímélve ezzel az igencsak korlátolt létszámú saját munkaerejüket.

227 Alispáni Jelentés 1944. 7.

228 MM. TA. 770. 83. Protjovin Ármin visszaemlékezése.

229 Yad Vashem 03/9263. Schwartz Barbara vallomása. (Az interjút Steiner Mirjam készítette 1996. október 13-án.)

34. kép A Holocaust áldozatainak emlékműve a temetőben. Horváth László felvétele 1995

A gettó határait a m. kir. csendőrség őrizte, kivéve ennek feladatát a helyi közigazgatási hatóságok kezéből. A visszaemlékezők szerint a gettózást Gyöngyösön is felügyelte a hírhedt Zöldi Márton.²³⁰ A gettón belül azonban a Zsidó Tanács intézkedett. Ez gondoskodott többek között Gyöngyösön az aggok, betegek, szülő nők stb. részére betegszobák kialakításáról. A gyöngyösi zsidó tanács tagja dr. Vajda Ármin (elnök), Hajdú Dezső, Fejgl L. H., Jungreis Jenő és Jakobovits Nándor voltak.²³¹ A gettóból mindössze egy zsidó családnak sikerült megszöknie, s Budapesten bújkálva – az apa kivételével – a háborút ily módon túlélni.²³²

A deportálás szempontjából Gyöngyös az észak-magyarországi, ún. III. Zónában feküdt. Míg az egről és bagólyukitól a gettó lakóit Kerecsendre szállítva vette át a német parancsnokság, addig a hatvani és gyöngyösi gettót táborhelyén adták át a németeknek. A M. Kir. Belügyminisztériumban május 25-én Adolf Eichmann jelenlétében tartott tanácskozáson döntött el, hogy a III. zsidótlanítási zóna gettózott lakosságát június 16-ig kell Kassán át Auschwitzba deportálni.²³³ Gyöngyösről június 1-jén előbb a munkaképes

230 Yad Vashem O. 15. H/247. Dr. Buchwald Arthur visszaemlékezése.

231 BRAHAM, Randolph L. 1988. II. 32.

232 Yad Vashem O. 15. H/247. Dr. Buchwald Arthur visszaemlékezése.

233 BRAHAM, Randolph L. 1988. II. 31.

férfiakat munkaszolgálatra válogatták és szállították el²³⁴ – később az ő soraikban volt a legnagyobb a túlélők aránya. Az ekkor elhurcolt férfiak zöme Hatvanon át Kiskunlacházára került, ahol repülőteret építettek velük. A túlélő Schwartz Sumel elmondása alapján a keret kegyetlenkedésének az itteni parancsnok igyekezett gátat vetni. December elején ezt a muszos alakulatot átirányították Szombathely mellé, egy másik ideiglenes reptér munkálataihoz. Az igazi borzalmak akkor következtek, mikor 1945 elején a németeknek átadva őket elkezdődött a halálmenet. Az eredeti 2200 főnyi állományból Oberhoftól Mauthausenig, majd onnan Günzkirchenig tartó végtelen vándorzorgásban 200-an maradtak, de gyöngyösi már csak 15 volt közöttük.²³⁵

A gettó többi lakóját június 8-án – úrnapiján – a déli órákban hajtották ki a vasútállomásra a gyöngyösi lakosok nagy részvéte mellett. Mivel a végrehajtási parancsnok – bár sajnos minden ok nélkül –, esetleges megmozdulástól tartott, a Vasút utcát és a környező részeket a bevagonírozás idejére le is záratta. Feltehető, hogy már az időpont megválasztásánál is szerepet játszott a keresztény lakosság ellenállásának gondolata. Akkorra időzítették a gettó felszámolását, amikor a város lakosságának jó része egyházi körmeneten vett részt. A vagonok ekkor még csak Hatvanig mentek.²³⁶ Ott – zömmel a téglagyár területén elhelyezve –, 2-3 napig a földön fekvé várták a végső elhelyezést. Tehát a gyöngyösi zöme június 12-én este érkezett meg Kassa érintésével az auschwitzi és birkenau haláltáborokba háromnapos út után. Ekkor már jórészt válogatás nélkül irányították az érkezőket a gázkamrákba.

„...Azt se tudom mikor, csak arra emlékszem, hogy megérkeztünk, de nem tudtuk, hogy ezt a helyet Auschwitznak hívják. Gyorsan le kellett szállni, kellett természetesen segíteni a nagymamának és aztán úgy rohánva szedték a csoportokat. Aztán megállt a csoport és aztán ő (t.i. Mengele) kezdett jobbra meg balra mutogatni. Éjjel érkezünk. Nagy reflektorokkal állt Mengele, az oldalán pedig katonák, fehér kesztyűbe. Ahogy jöttek az emberek jobbra küldte, balra küldte, és volt még egy külön csoport, ahova a férfiakat egyik oldalra küldte.... Hát sok férfi nem volt, mert azok már munkaszolgálatosok voltak... Édesanyám, a nagynénik, a nagymama is, mindenki a másik oldalra került, az első szelekiót csak Kati meg én éltük túl, a család többi része mind a másik oldalra került... Aztán vittek minket, leszedtek minden ruhát, minden cipőt, levágták a hajunkat és kaptunk ilyen rongyokat és bekerültünk egy barakba, ami tele volt tetűvel... Akkor nem gondoltunk semmire, aztán mentünk ide-oda nézegetni, ami-

234 MM. TA. 770. 83. Protogyovin Ármín visszaemlékezése. „...Gyöngyösről szerintem 200–300 fő férfit vittek el munkaszolgálatra, egyéni behívóval. A gyöngyösi munkaszolgálatosokat Jolsvára és Hatvanba hívták be. Hatvanból Kiskunlacházára is kerültek munkaszolgálatosok...” A gyöngyösi gettóban Horváth Kálmán százados alkalmi sorozást is tartott, vagyis behívó nélkül is bevalogatott minden jelentkezőt a 107/314-es KMSz zászlóaljba, melynek így külön gyöngyösi szakasza volt. A visszaemlékező Protogyovin Ármínon túl így élte túl a Holocaustot dr. Vajda Ármín, Duschnitz Bertold, Montag László, Sólyom András, Tóth Dezső, Kálmán László, Löffler Béla, Haller Lajos stb.

235 Schwartz Sumel visszaemlékezését idézi dr. Buchwald Arthur (Yad Vashem 0.15. H/247.)

236 Yad Vashem 03/9263. Schwartz Barbara vallomása 9. oldal.

kor szabad volt és akkor a lengyelek felvilágosítottak minket, hogy tulajdonképpen mi történik, de addig nem tudtuk. Meg azt se akartuk elhinni. Azt mondtuk, hogy már nagyon régen vannak ott és megbolondultak...²³⁷

Itt túlélésre leginkább a fiatal, munkaképes nőknek volt némi esélye. Megérkezésük után egy nagyobb transzportot állítottak össze például az augsburgi repülőgépgyár kérésére. Ebbe a különítménybe jó néhány gyöngyösi is bekerült (Groszmanné családjából négyen is), s az üzemben a felszabadítók közeledtéig viszonylagos emberséges bánásmód mellett dolgoztak. Ekkortól azonban más gyárak „Fachtlingjeivel” együtt vonaton vitték őket az egyik helyről a másikra, de sehol nem fogadták őket. A tragikus vonatkozásnak az vetett csak véget, hogy egy bajorországi állomáson amerikai katonák tartóztatták fel a szerelvényt. Ekkorra azonban a vagonokból az élők mellett már 700 hullát kellett leemelni.²³⁸

Közben idehaza nagy „osztzkodás” folyt. A bankokban elindult a korábban zár alá vett zsidóvagyon „leltározása”.²³⁹ Már július hónapig a megyében több mint 730 lakást vettek igénybe a zsidó lakások vagy bérlemények közül²⁴⁰, elméletileg rászorultság alapján szétozva, de a gyakorlatban megfelelő kapcsolatokkal. Sok lakást azért nem tudtak kiutalni, mert a korábbi „tapintatlan” zsidó lakó a bútorokat is benne hagyta, melyek elszállítása még júliusra nem történt meg. Javában folyt a zsidó üzletek, üzlethe-lyiségek értékesítése. Elsősorban azok tarthattak igényt ezekre a helyiségekre, akiknek boltja légitámadások folytán megrongálódott vagy használhatatlanná vált. Elméletileg figyelembe vették, hogy az új bérlő ugyanolyan ipart (kereskedést) üzzön, de nagyon sokan jutottak boltokhoz kapcsolataik révén. Gyöngyösön is a frekventáltabb helyeken lévő bolthelyiségekre volt nagy a kereslet. Sokszor nem a harctéri szolgálatot teljesítőnek, a hadigondozottnak, a nagycsaládosnak kedveztek, hanem az ügyesebbnek.²⁴¹ Óriási értékekről volt szó. Fennmaradt a „Gyöngyös elkülönített zsidótelepén a m. kir. államrendőrség által őrizetbe vett és a pénzügyi hatóság részére átadott tárgyak jegyzéke” 1944. május 26-i dátummal.²⁴² Ezen a listán még volt tulajdonosok nevei alapján állították össze az elszállítandó értékeket. A rakodási jegyzéken csak perzsaszőnyegből sok száz db szerepel, az ezüst-, arany- és porcelántárgyak mennyiségét faládára adta meg a jegyzék, és nyilvánvalóan több szerelvényt töltöttek meg a ládák. Ezek az ingóságok a gettó felszámolása után előbb Egerbe kerültek, majd 6 szállítmánnyal – mindhez fennmaradt a rakodási jegyzék –, Budapestre, a M. Kir. Pénzügyminisztérium által felügyelt Zsidó Ingóságok Központi Raktárába.

237 Yad Vashem 03/9263. Schwartz Barbara vallomása 12–16. oldal

238 Yad Vashem 0. 15. H/247.

239 SZANISZLÓ Ferenc–SZECSKÓ Károly 1995. 27–29. Idézi a HML. VI–102/b/41/184.–50262/9/VII/1944. A Gyöngyösi Takarékpénztár Egyesületnél nyilvántartott ötvenegy zsidóvagyon zár alá vétele (1944. július 19.)

240 Alispáni Jelentés 1944. 47.

241 Alispáni Jelentés 1944. 82.

242 HML. XXIV–102/b/38. 2.

Soha ilyen sokan nem léptek még előre a hivatali, szakmai ranglétrán. A zsidóktól „megtisztított” helyeken, pályákon óriási volt a túlekedés. Mivel arányában kevés izraelita dolgozott a közhivatalokban, ez leginkább például a jogi pályán, a körorvosi álláshelyeknél, a gyógyszerészeti engedélyeknél, tanítói kinevezéseknél volt lemérhető.²⁴³ Sokan igyekeztek hasznot húzni mások tragédiájából. A városi szemetes – aki az állását is a szélsőjobboldali Bakó Oszkár támogatásával kaphatta meg –, a legtöbb vagyonos deportálttól azt állította, hogy fennmaradt neki a szemétdíjjal. Az állítólagos adósok hátrahagyott javaiból 40–60 pengőket szerzett meg bírósági úton.²⁴⁴

Sok gyöngyösi polgár próbált segíteni a maga módján és lehetőségeivel a zsidó polgártársain. Ferenczfalvi Kálmán és Wiltner Sándor kórházigazgató helytállása, hősiessége ismert.²⁴⁵ Külön könyvet érdemelne Ferenczfalvi Kálmán hősiessége. Előbb Hatvanban az ottani munkászászlóalj gh.-főnökeként szállt szembe a szadista indulatokkal, majd 1944 novemberében a németeknek deportálásra átadandó 1300 munkaszolgálatost mentett meg a biztos haláltól, mert elszabotálta az átadási parancsot. Később egyenruhája és bélyegzője segítségével családokat mentett, élelmiszert juttatott be a budapesti Dohány utcai gettóba. Katonai egyenruhába bújtatott MUSZ-osokkal védte a budapesti Munkácsy Mihály utcai gyermekotthont a nyilasok garázdálkodásaitól, a honvédségi nyomdából vételezett 200 db zsoldkönyvvel, 700 magyar–német nyelvű katonai nyílt paranccsal zsidókat, katonaszökevényeket mentett. Több mint 2000 fő köszönheti neki életét. Ferenczfalvi Kálmán 1987-ben az izraeli Yad Vasém Intézetétől átvette a „Világ Igazainak Rend”-jét a második világháború alatti tevékenységéért.

A legtöbbek tette azonban megörökíthetetlen és névtelen maradt. A feldolgozásban nagy segítséget nyújtó Gyöngyösi Izraelita Hitközség Irattára anyagának jelentős része úgy maradhatott fenn, hogy az üldözések idején keresztény gyöngyösiek rejtegették a lakásukon. Habclicsek István nyomdász nyomdájában hamis leszerelési jegyeket készített, melyet jórészt munkaszolgálatból megszökött gyöngyösi zsidók használtak fel.²⁴⁶ Dr. Gondos Miklós Sédi (más forrásokban Sédli) József nevű rendőrnek köszönheti az életét. A munkaszolgálatosként hazatérő orvost nem engedte be a gettóba, mert tudta, hogy onnan csak marhavagonokban lehet távozni, s a vasútállomáson posztoló rendőrt félrehívva csempészte föl az esti budapesti vonatra.²⁴⁷ Mások egyszerűen csak ételt vittek a gettó kerítéséhez, vagy becsületesen őrizgették a rájukbízott értékeket. A gimnázium tanárai például még a gettóban is megpróbálták a maturalás

243 Alispáni Jelentés 1944.

244 Heves Népe – Gyöngyösi Néplap 1947. március 16. /II. évf. 15. sz./ 3. old. **Angyali történetek.**

245 A szerző készített interjút a szerény és visszahúzódo Ferenczfalvi Kálmánnal, valamint tevékenységéről szól ZAJA Zoltánné 1996., szakdolgozat.

246 MM. TA. 607. 80. Habclicsek István visszaemlékezése. Többek között Trepper papírkereskedő fiai így éltek túl a vészorszakot.

247 MM. TA. 606. 80. Dr. Gondos Miklós visszaemlékezése. Önálló tanulmányban kellene feldolgozni Sédli József rendőrtiszt tevékenységét. 1946-ban majd ő lesz az a rendőr, aki a Páter Kiss Szaléz-ügyben lefogott gyermekeket igyekszik megvédeni, kiszabadítani.

előtt álló gimnazistákat leérettségiztetni. Többen egyházi személyektől kapott születési anyakönyvi kivonattal menekültek meg a deportálástól. A környékbeli szőlőkben, prэшházakban sokan bújtattak üldözötteket.²⁴⁸ A volt polgármester lakásáról még gettózás időszakában is telefonálhattak az izraeliták ismerőseikhez.²⁴⁹

Voltaképpen a gyöngyösi zsidóság veszteségeit pontosan nem állapította, nem állapította meg semmilyen hatóság. Nem rendelkezünk adatokkal már az üldözésnek kitétek pontos számáról sem. Nincsenek hiteles adatok arra nézve, hogy mennyi a túlélő gyöngyösi – fasiszta törvények szerinti – „zsidók” száma. A korábban hivatkozott adat szerint Gyöngyösön a gettózási rendelet 1824 személyt érintett.²⁵⁰ Feltételezhetően sokan megpróbálták hamis papírokkal, keresztény anyakönyvi kivonatokkal elkerülni az ún. zsidó törvények diszkriminációját. Mások esetleg nagyobb közösségekben, főleg Budapesten gondolták biztosabbnak a háború időszakát átvészelni. Az ilyen korrigációkkal a deportálás előtti zsidóság és „zsidóvérű keresztények” lélekszámát maximum 2000–2100 főre tehetjük a városban.²⁵¹ A túlélők számát szintén bizonytalanul tudjuk megadni. A Joint élelmezési adatai szerint, a kiadások részletezésénél megemlítik 1945 júniusában, hogy „...81 deportáltat, 40 munkaképtelent, átutazót, tanuló, munkaszolgálatost segítünk...”²⁵², melyből az következne, hogy a feljegyzés keltéig – 1945. jún. 24-ig – legfeljebb 120 gyöngyösi izraelita tért haza. Ezzel szemben dr. Hajdú Béla csak munkaszolgálatból hazatérőt 150 főnyit regisztrált Gyöngyösön 1945 nyarán.²⁵³ A MIOI 1945. augusztus 31-i statisztikai adatai megint csak összesen 120 hazatért gyöngyösi zsidóról tudnak.²⁵⁴ Másrészt az 1947. évi, majd a részletes 1949. évi hitközségi felmérések Gyöngyösön legalább 400–500 fős – vallását is gyakorló – hitközségi tagról számoltak be.²⁵⁵ Nincsenek megbízható adataink arra nézve, hogy az 1949-ben Gyöngyösön vallásukat gyakorló izraeliták 1944-ben is gyöngyösi lakosok voltak-e. Elképzelhető, hogy ezt a létszámot apasztja a más településekről Gyöngyösre beköltözöttök száma. Ugyanakkor jelentős lehetett a vallásukat 1947-ben már nem gyakorló izraelita származásúak lélekszáma, a Holocaustot túlélte, de Gyöngyösről elköltöző vagy oda vissza sem térők száma, az 1949-ben már Palesztinába (1948-tól Izraelbe) legálisan vagy illegálisan

248 LŐRINCZ Melinda 1994. 137.

249 Özv. Puky Kálmánné visszaemlékezése.

250 Ehhez képest meglepő, hogy a II. világháborús emlékmű áldozatnak is többet, 1835 fő gyöngyösi izraelitát tüntet föl, ehhez forrás MOLNÁR József 1993. 124. A zsidó temetőben található Mártírok Emlékművén (1947. szeptember 21-én avatták fel) „2000 Gyöngyösi Vértanu emlékére...” felirat szerepel.

251 Az 1941. évi népszámlálás is 2071 izraelitát írt össze a városban.

252 GYIHI Joint levelezés Segélykifizetések 1945. jún. 24.

253 GYIHI Dr. Hajdú Béla levele Grossmann Sándorhoz.

254 OL. UMK. XXXIII–5–a. 1. dob. MIOI/24. Beszámoló a zsidóság háborús káirairól 17. p.

255 Zsidó Világkongresszus Magyarországi Tagozata Statisztikai Osztályának Közleményei 1949/május 8 – 23. old. Vidéki Izr. Hitközségek részletezése (1949) alapján Gyöngyösi Orthodox Hitközség 102 tagot számol, elnöke Schindelheim Adolf, rabbija Jungreis Sándor, valamint jól működő, nagyszámú Nőegylete van Jungreis Sándorné vezetésével. A Gyöngyösi Status quo Hitközség 312 tagot számol, elnöke Nógrádi Zoltán, ügyvezető Löffler Miklós, és a Szentegyletet dr. Welt Artúr irányítja.

„alijázók” létszáma. Következésképp nem túlzás azt feltételezni, hogy a vészkorszakot mintegy 500–550 gyöngyösi izraelita, azaz több mint egynegyedük élte túl. Ezt támasztják alá az egyes izraelita források és az 1946. évi gyöngyösi 461 fős összeírás.²⁵⁶ A kötet végén található Holocaust gyöngyösi áldozatainak névsora az 1997-ben megjelentnek tovább pontosított változata. Lassan egy évtizedes ez irányú gyűjtésem eredményeként bátorkodom közreadni a pontosított listát, melyhez kiindulásként a Protovin Ármin által 1975–76-ban készített csonka névsort használtam. Ez megközelítőleg 500 nevet tartalmazott. A jelen kötet végén szereplő névsor sem teljes, sok esetben csak a családfejtő nevét őrizte meg az emlékezet, így a vele együtt elpusztított családtagjaikat csak számmal tudtam jelölni. Viszont nagyságrendjében elfogadhatónak tekinthető a tragikus listám, melyet a háború utáni összeírások is alátámasztanak.²⁵⁷

Mátrafüred

*A Csongrád vármegyei tanítótestület üdülőháza,
nyilvános étterme és szállodája*

35. kép A JOINT által helyreállított szanatórium, ahol a túlélők gyógykezelése történt

A második világháború befejezésével a gyöngyösi zsidóság történetének új korszaka kezdődött. A fordulatot nemcsak a nyílt terror és közvetlen életveszély megszűnte jelentette, hanem a lélekszámban bekövetkezett óriási csökkenés is. 1944. november 18-án űzték ki a németeket a városból. Már november végén Montag László és dr. Welt Artur elkezdte a hitközségi életet újraindítani. Akkor a városban tartózkodó párlelkes

256 Közli többek között ORBÁN Ferenc 1996. 37.

257 HORVÁTH László 1997. 291–299.

embernek legfőbb feladata az volt, hogy a deportálásból hazatérőknek a legszükségesebb ruhaneműket, élelmiszereket biztosítsák. Megpróbálták a zsidó házakat, üzleteket, értékeket a további pusztítástól, széthordástól megóvni. Plakátokon a városi hatóságok is felszólították Gyöngyös lakosságát a zsidóktól elvitt holmik beszolgáltatására.²⁵⁸

Tragikus pillanatok, a koncentrációs táborból való visszatérés légkörét senki sem írta le olyan plasztikusan, mint Gonda Moshe Elijahu. „... Kezdetben a megdöbbenéstől megkövülten nézték a város utcáin megjelenő rossz ruhájú, égő szemű, haragos tekintetű zsidókat. Voltak, akik félve néztek rájuk. Akadtak keresztény szomszédok, akik könnyes szemmel köszöntötték a visszatérőt. Voltak, akik mindjárt bizonygatni kezdték, milyen jók voltak ők a zsidókhoz, mennyire ellene voltak a zsidóüldözéseknek. A szelíd hangulat nem tartott sokáig. A visszatérők számának növekedése megváltoztatta a közhangulatot. Még a később visszatérők és a korábban érkezettek között is támadt feszültség...”²⁵⁹

36. kép Az elkőtyavetyélt ingatlanok

A szakirodalom „előnyös feltételekről” ír a zsidóság számára, mert úgymond *morális és politikai tőkével* került ki a második világháború poklából.²⁶⁰ A szórványosan hazaszállingózó túlélőknek szószerint a semmiből kellett újraindulni. A Hitközségi

258 GYIHI Dr. Hajdú Béla levele Grossmann Sándorhoz 1945. június 15.

259 GONDA Moshe Elijahu 1970. 273.

260 KARÁDY Viktor 1984. ill., STARK Tamás 1995.

irattárban fennmaradt az a kockás iskolásfüzet, melyben 1945. első hónapjaiban jegyezték, hogy a túlélők közül kinek mit tudtak adni az élete újrakezdéséhez. Volt olyan, aki két párnával indult, másnak már csak citromtartó és levesestál jutott a készletből. Óriási hiány volt ruhaneműből, bútorból, ágyneműből és élelmiszerből.²⁶¹ A helyi erők önmagukban – Gyöngyösi Izraelita Hitközség Gazdasági Osztálya – nem is voltak képesek megoldani a feladatot. Az „American Joint Distribution Committee” (Joint) Gyöngyösi központtal irodát is rendezett be ezért a városban Nemzetközi Vöröskereszt Zsidó Segítő Akciója névvel, valamint Joint-Szeretetházat létesített. A fennmaradt feljegyzések és levelezések alapján úgy tűnik, hogy 1945. április 23-tól a hazatérőket a Joint látta el a legszükségesebbekkel.²⁶² Az égető ruhiány miatt a Joint Gyöngyösön varrodai szövetkezetet létesített a szeretetház 3 helyiségében 1945 tavaszának végén, bár az igazi munka 1945 júniusában indult. A felszerelésre a Joint 79 300 Pengőt használt föl (varrógépek, vasalók, szabóasztalok stb.). A szövetkezet munkaköre „...elsősorban női ruha és fehérnemű varrás, továbbá kézi szövöde. A varrodának legelső munkája az lesz, hogy az általunk beszerzett anyagot feldolgozza, illetőleg a raktárunkban lévő, ezidőszereint használhatatlan állapotú kész ruhákat át-dolgozza oly módon, hogy azok egy része a most hazaérkező deportált hűtestvéreink részére azonnal, továbbá minden reászoruló részére a hidegebb idő beálltával szükséges ruhaneműek rendelkezésre álljanak.”²⁶³

A visszatért deportáltak részére a lehetőséghez képest a Joint Gyöngyösön segélyt is osztott. Erre a célra 66 380 Pengőt utaltak ki (809 P-t gyógyszerköltés, 6904 P konyhai személyzet fizetése, vagyis tisztán segélyre 58 667 P fordítottak 1945. május 14-e és június 25-e között.) Az élelmezési kiadások ugyanebben az időszakban 32 388 P-t emésztettek föl. Tragikus generációváltás is nehezítette az újjászerveződést. A deportálásból visszatért Jakab Jenő rabbi megállapítása szerint úgyszólván csak maga volt 40 éven felüli.²⁶⁴

Ha a vasútállomásra megérkezett egy deportált, már vártak rá. Akinek nem volt otthona, a Joint-féle szeretetházban találtak neki szállást és ellátást. Ez utóbbi nagyon fontos volt. Igyekeztek minél kalóriadúsabb táplálékot biztosítani a volt deportáltaknak, munkaszolgálatosoknak, de kóser hús híján kizárólag hústalan ételeket készíthetett a szigorúan rituális alapon álló konyha. A vézskorszak utáni minden későbbi stratégiát meghatározott az a tény, hogy az anyagi kárpótlás országosan is elmaradt, sőt a lágerek túlélői közül sokan még a mások által már elfoglalt lakásaikat sem tudták visszaszerezni.

261 GYIHI. Raktárból kölcsönadott tárgyak jegyzéke.

262 GYIHI. Joint-levelezés. Kiosztottak például 87 db párnát (ebből 34-et a Joint-Szeretetháznak), 114 párnahuzatot, 127 lepedőt, de csak 10 férfiingük, 14 alsónadrágjuk, 3 nadrágjuk, 5 szoknyájuk és 8 női cipőjük volt.

263 GYIHI. Joint-levelezés 1945. június 22. Dr. Grossmann Sándornak, a Joint vezetőjének küldött jelentés.

264 Yad Vashem O. 15. H/247. Dr. Buchwald Arthur visszaemlékezése.

A gyöngyösi kutatások alapján 4 túlélési stratégiát fogalmazhatunk meg a visszatért zsidóság életében. Ebből három út a település elhagyását jelentette. Ez összhangban állt a helyi újrakezdet sokaknál megfigyelhető áthidalhatatlan gazdasági és erkölcsi nehézségeivel. A tragikusan fájdalmas emlékek mellett a háború utáni gazdasági és demográfiai kilátástalanság is hozzájárult a jelentős számú elvándorláshoz. A távozók legnagyobb csoportja a fővárosba költözést választotta. Megközelítőleg 150 gyöngyösi zsidó húzódott a gazdasági, társadalmi és hitélet terén is nagyobb lehetőséget nyújtó Budapestre. Másodikként említtem az alijázókat, a Palesztinába kivándorlókat. Ezt az utat leginkább a fiatalok követték, a Magyar Cionista Szövetség is őket célozta meg leginkább. Gyöngyösön a fiatalságon belül is potenciális alijázóknak az árvák, illetve család nélkül maradtak számítottak. A Joint országos szervezete egyfajta cionista propagandát is kifejtett. Az ország területén – a Joint támogatásával – 110 Palesztinába való kivándorlásra felkészítő táborot működtetett a Magyar Cionista Szövetség.²⁶⁵ Ezek létszámát még nehezebb megbecsülni, mert sokan előbb Budapestre költöztek, majd ott találkozáskor a kitelepülés lehetőségével, döntöttek az alijázás mellett. Mindenesetre 100 főt meghaladó azon gyöngyösiek száma, akik Izraelben találták meg későbbi boldogulásukat. A harmadik út a nyugati világba történő kivándorlás volt. Az 50 főnyire tehető gyöngyösi kivándorlók körében magasan a diplomás értelmiség vezet (orvosok, ügyvédek, mérnökök), valamint egyetemi tanulmányaikat külföldön befejezni szándékozók. Rajtuk kívül a korábban ezen országokban már gazdasági vagy szakmai kapcsolattal rendelkező polgárok települtek ki. Nem minden esetben tudatos a döntés, de ez az útvonal egyben a polgári értékek választását is jelentette a baloldali kötöttségekkel járó maradás, illetve az alijázás ellenében. Az első három túlélési stratégia számtalan esetben összemosódott, sokan többet is kénytelenek voltak „kipróbálni”. A negyedik út mégis a legkalandosabb, legkilátástalanabb: Gyöngyösön végigélni a világháború utáni évtizedeket.

A hiányzó alapkutatások, terjedelmi korlátok, forráshiány okán a kötet következő oldalain a Gyöngyösön maradtak további sorsáról lesz módom adatokat közölni. Érdekes és dicső fejezete lenne pedig a könyvnek a nagyvilágban szétszóródott „gyöngyösiek” krónikája. A világ sok országában öregbítették városunk hírnevét.

A hitélet nehezen indult meg. 1945 elejére azonban elegendő számban érkeztek haza izraeliták a hitközségi élet beindításához. 1945. januárjában Duschnitz Bertoldot bízták meg az előkészületek megszervezésével, és 1945. február 14-én megtartották mind az Auth. Orth. Izr. Hitközség, mind a Status quo Hitközség első képviselőtestületi ülését. Fölállt mindkét hitközségben az új vezetés. A Status quo-ülésein a jelenlévők egyhangúlag dr. Hajdú Bélát választották a gyöngyösi izraelita hitközség elnökévé. Vezetőség Rusz Artúr, Drechsler Rezső, Montag László, dr. Welt Artúr, Sólyom András, Pollák Viktor, dr. Vajda Ármin, Tóth Dezső, Krämer László. Az Auth.

265 STARK Tamás 1995. 105.

Orth. Hitközség Present Ignácot választotta elnöknek, dr. Grosszmann Sándort alelnöknek, de legfőbb vezető Jungreisz Sándor rabbi volt.²⁶⁶

Másnap, 1945. február 15-én a két vezetőség már közösen is ülésezett. Első fontos lépésként egy közös Gazdasági Osztályt állítottak föl a korábban status quo, illetve orthodox hívek, mely csak és kizárólag a korábbi zsidó javak összegyűjtésével, nyilvántartásával foglalkozott. A hitközség és a segélyezések gazdasági alapját az adta, hogy még a gyöngyösi gettóban elszedett javak Nemzeti Hitelintézet Gyöngyösi Fiókjánál vezetett számláját a város pénztára rendelkezésükre bocsátotta, valamint az egri Pénzügyigazgatóságtól visszaszereztek 269 olyan betétkönyvet, melyet vagy a gettóban szedtek el vagy a bankokban foglaltak le 1944-ben.²⁶⁷

A visszatértek csekély száma is azt követelte, hogy közös szervezetben fejtsek ki a korábban két felekezethez tartozók munkájukat. Az egységes Izraelita Hitközség végül is döntően korábban status quo irányzatot követők vezetésével jött létre.²⁶⁸ Közös indítványként dr. Welt Artúr status quo szertartási előjáró és Jungreisz Sándor orthodox rabbi 1945 májusában a Jointon keresztül minden magyarországi izraelita hitközségnek előterjesztette az alábbiakat. *„Idők múltán a visszaemlékezések elmosódnak. Évről-évre kevesebb és kevesebb kegyelettel adóznak az emberek azoknak, akik a múlt évek, különösen az utolsó év szörnyű csapásait és szenvedéseit voltak kénytelenek elviselni. Ezért, hogy a gyöngyösi zsidók pontosan visszaemlékezzenek Svath hó 7-re, amely napon a gyöngyösi gettót bewagonirozták és elszállították Gyöngyösről, egyelőre az idéni ideiglenesen megírjuk a gyöngyösi zsidók történetét az utolsó évekről és a templomban héber és magyar nyelven felolvassuk, mint ahogy felolvassuk a Megillát. Ezen a napon böjtnapot rendelünk el a Hitközségben, ezen a napon papucsban a földön ülve, mint Tisebovkor emlékezünk meg évről-évre erről a szomorú Jahrzeitről. A jövőben pedig pályázatot hirdetünk azon célból, hogy valaki a gyöngyösi zsidók történetét az 1919. évtől fogva a mostani időkig, midőn a deportáltak hazaérkeznek, írja meg pergamen tekercsre héber, majd magyar nyelven, melynek egy példányát a frigyszekrényben, a másik példányát a templom alapkövének szekrényében helyezzük el és évről-évre a fent említett ceremonia, illetve gyász-szertartás mellett felolvassuk.”*²⁶⁹

A hitközség életében fontos, a megyei adminisztrációban szégyenletes mozzanat volt a gyöngyösi zsidó anyakönyvek visszaszerzésének kérdése. A hitközség életében elengedhetetlen dokumentumokat a gettózás idején a V. K. M. Ur. 8200/1944. sz.

266 GYIHI. Jegyzőkönyv a Gyöngyösi Izraelita Hitközség 1945. február 15-én tartott előjárósági üléséről

267 GYIHI. Dr. Hajdú Béla levele Grossmann Sándorhoz 1945. június 15.

268 GYIHI. MIOK-hoz írt 1951. évi levél a folyamatot így rögzíti Tóth Dezső megfogalmazásában: „...Gyöngyösön volt orth. hitközség is, azonban ennek tagjai kíváncsiak, illetve elköltöztek és az egységes szervezeti szabályok életbe léptetésekor már csupán 3 tagja volt, akik közül egy a 8 km-re fekvő Mátrafüreden lakik...”

269 GYIHI. Joint-levelezés. Követendő példaként megküldték 1945 májusában a gyöngyösi indítványt. Ismereteim szerint a gyöngyösi zsidók történetét megörökítő munka soha nem készült el, annak sincs nyoma, hogy valakit fölkerék volna rá.

rendelet folytán a vármegyei levéltárba szállították.²⁷⁰ 1945 májusától a gyöngyösi hitközség folyamatosan kérte az anyakönyvek visszaadását az alispántól, s a „távul lévő” Feigl L. H. anyakönyvvezető helyett ideiglenes jelleggel Löffler Miklóst bízták meg azok további vezetésével. Évekig elhúzódó aktatologatás előbb az Auschwitzban elpusztított főrabbi holtja nyilvánítása miatt, majd a Löfflertől még deportálása idején elszedett papírjainak pótoltatása okán 1950-ben is tartott.²⁷¹

Gyógyintézetnek, valószínűleg dr. Hajdú Béla kapcsolatai révén, a Joint magyarországi irodája épp Gyöngyös város területéhez tartozó mátraházi volt Csongrád Megyei Ált. Tanító Egyesület lebombázott, nagyon sérült üdülőházát szerezte meg, és újította föl.²⁷² Itt rendezték be a Joint költségén – a várostól is remélt támogatással – a deportálásból hazatérők számára az országész egyik legfontosabb gyógyító, fizikailag és lelkileg is rehabilitáló intézményét. A kezdetektől fogva összerosódott a gyógyító, szociális, üdülő egyéb funkciók, idővel egyre nagyobb számban beutaltak olyanokat is, kik nem egészségügyileg, hanem anyagi eszközök híján voltak „rászorulóknak”. 1948-ban ismételt utasításra az orvosilag gyógyultnak tekinthetőket haza kellett küldeni, majd mivel 1949-től már a gyógyszerellátást sem biztosította a minisztérium, fokozatosan elhalt eredeti tevékenysége. 1950. január 12-én „*az intézmény célja pajzsmirigy-működési zavarokban szenvedők, továbbá műtét után leromlott állapotban lévőknél magaslati gyógykezelése...*” funkcióra változott és teljességgel megszűnt egyházi jellege.

Az 1945-ös évben számtalan nyilasbotrány robbant ki. Ezek közül a háborzongatóbb, amikor a Kommunista Párt Központi Bizottsága az 1945. évi választások előkészítésére két olyan megbízott „elvtársat” küldött le, akik korábban rettegett nyilas keretlegények voltak. Mivel a gyöngyösi kommunisták között „*akadt 8–10 olyan elvtárs, akik a deportálásból jöttek vissza, ezek közül kiintett a megbeszélésről az egyik fiú. Ő szólt, hogy a Duna parton a nyilas kivégzőosztagban látta ezeket a kiküldötteket. Intézkedésére a Kommandatúráról átjött 10–15 perc múlva a készültség, s bár mindkét küldött igazolta magát, motozáskor föltűnt, hogy alaposan föl vannak fegyverezve...*” Végül is az MKP. KB. két kiküldött megbízottjáról egyértelműen beigazolódtott a legvadabb nyilas múlt.²⁷³

Az 1945 utáni városi közéletben a maradék zsidóság egy része igen aktívan részt vett. Bár a legtöbb ideológiai, politikai csoportosulásnak, pártnak voltak izraelita szimpatizánsai, tagadhatatlan hogy a legnagyobb vonzerőt rájuk a baloldal és kifejezetten a kommunisták gyakorolták. Nagyon sokan ezt nem is politikai kérdésként kezelték, hanem evidenciaként. Úgy érezték, hogy ők az életüket a szovjeteknek, a kommunistáknak köszönhetik, nem is kerestek más alternatívát. A kommunista párt

270 Alispáni jelentés–1944. 84.

271 HML. XXI-4/a/158. Heves Vármegye Alisp. Ir. 4241/1949. Zsidó anyakönyvek és anyakönyvezés sorsa.

272 OL. UMK. XXXIII 4a = doboz. 43. A mátraházai „Napsugár” Gyógyintézet iratai. Az üdülő korábbi közismert neve „Tanítók Háza” volt Gyöngyösön. Az intézmény főorvosa dr. Hajdú Béla volt.

273 MM. TA. Id. Molnár Gusztáv visszaemlékezése. A magnós interjú Hacsavecz Béla készítette.

Gyöngyösön ezt tudatosan ki is aknázták, a visszatért deportáltakat mint potenciális szavazóbázist kezelte 1945-ben és később is. A választások előtt 1945-ben dr. Bálint Andorné deportált visszaemlékezését jelentették meg röpirat formában: „...Végre, január 27-én megérkezett a felszabadulás hajnala. Az orosz csapatok elfoglalták Auschwitzot és mi is felszabadultunk. Sajnos ekkorra a gyöngyösieket a németek mind elvitték Németország belsejébe és ezekről semmit sem tudunk. Mi is úgy maradtunk Auschwitzban, hogy 2-3 nappal az oroszok bejövetele előtt megbetegedtiünk a sok szenvedéstől. Szerencsére ekkor a nagy fejtelenségben már elfeledkeztek rólunk, mert a tömeggyilkos Mengele orvos is elmenekült... Az orosz csapatok elláttak bennünket mindennel, gyógyítottak, orvosoltak, specialistákat hoztak, ruhát, szappant, élelmet adtak. Napi négyzeri étkezést, cukrot, vitaminokat kaptunk. Ott tartottak bennünket, amíg mindnyájan fel nem gyógyultunk ... Most itthon vagyok ... Ott-honom feldúlva, kifosztva, mint mindenkié, akit elhurcoltak Gyöngyösről. Itthon vagyok a szülőföldemen, ahonnan egy évvel ezelőtt, éppen Úrnapján a nyilas csőcselék gúnyos szitkozódása közt elhurcoltak bennünket. Várjuk, szívszorongva várjuk haza azokat a szeretteinket, akik még oda vannak ... és reménykedünk ...”²⁷⁴

37. kép A jelenlegi szerény imaház 1995. május. A szerző felvétele

274 Közli SEREG József 1984. 589.

Már 1945-ben megszervezték Egerben a Népbíróságot, a népellenes és háborús bűnösök felelősségre vonása érdekében. Ekkor került Népbíróság elé többek közt a hírhedt „Hicsak” Kis János, a volt gyöngyösi nyilas városparancsnok. A Népbíróság a nyilas pártvezért folytatólagosan elkövetett háborús és népellenes bűntettekben monddta ki bűnösnek, s ezért tízévi kényszermunkára és politikai jogainak tíz évre való elvesztésére ítélte.²⁷⁵ 1946 elejétől az egri népbíróság a további gyöngyösi bűnösök ügyét kihelyezett ülésen, Gyöngyösön tárgyalta, 1946. január 15–19. között. Január 15-én Zmeskál Ernőné rendőrségi besúgót ítélték két év börtönbüntetésre, Juhász István borkereskedőt 6 hónapi börtönre stb. A bíróság elé kerülők korántsem a legveszélyesebb fasiszták köréből kerültek ki. A véletlen és az akkori politikai háttér állította őket a bírósági pulpitus egyik vagy másik oldalára. Január 15-én például 6 hónapi börtönre ítélték ifj. Herzog Ernő nyomdászt, mert az ő nyomdájában készült a Hevesvármegye című jobboldali gyöngyösi lap. A nyomdász hiába védekezett azzal, hogy a szerződést és a nyomtatást nem is ő, hanem még az azonos nevű édesapja intézte, számára nem volt kegyelem. (Pedig ahogy a nyomdát ő átvette 1942 januárjában, a Hevesvármegyével a szerződést rögtön felbontotta.) Az a Hablicsek-nyomda viszont, mely a legsötétebb időkben – 1943-tól – a lapot készítette, említésre se került a bűnösök között. Talán azért, mert 1945-ben már baloldali lapokat adott ki és élénk párttevékenységet folytatott. Másnap, január 16-án Maász Vilmos „kis-nyilas” korcsmáros ügyét tárgyalták, aki a zsidók ellen uszított és betérő vendégeit gyakorta „Heil Hitlerrel” köszöntötte. Az egyéves börtönbüntetését mégis valószínűleg nem ezért, hanem azért kapta, mert korábban felszólalt két kommunista vezető ellen, akik a földosztást saját hasznukra végezték. Január 17-én a leginkább várt tárgyalás Fazekas József (Dódi) ügye volt. A vádlott Makrányi Gyula polgármester titkára volt, közismert antiszemita.²⁷⁶ Konkrét vád ellene az volt, hogy 1944-ben megakadályozta Waldner Gyula és Vas Zsigmond munkaszolgálatra való behívását, mellyel esetleg életüket menthették volna meg. Ő volt az ugyanis, aki a sorozóbizottságnak felhívta a figyelmét az illetők „19-es” kommunista múltjára. Fazekas Józsefet 3 évi börtönre ítélték.²⁷⁷

Január 18-án például azért állt a bíróság előtt dr. Csengő Nándor gimnáziumi igazgató, mert az iskolai ünnepeken – egyébként a korban kötelező szöfordulatként – éltette Mussolinit és Hitlert. Ellene a vádat még a népügyész is kénytelen volt visszavonni. Másnap Sommer Gyula rettegett keretlegény tárgyalását elnapolták, s Bodrogi Lajosné, ki a gyöngyösi gettóban volt nyomozónő, kapott 6 hónapot túlbuzgó rekvirálásért.²⁷⁸ A város közvéleménye csalódott, csak néhány száználmas kishalat vontak ekkor felelősségre. Ennek alapvetően két oka volt. Egyrészt az igazi hóhérok még 1944 őszén elhagyták a várost, másrészt a maradók gyorsan elhelyezkedtek a

275 Gyöngyösi Néplap 1945. augusztus 19.

276 A mátrafüredi Kaparóházra ő tetetett ki egy táblát, hogy oda csak született keresztények léphetnek be.

277 Barátság 1946. január 18. 3–4. old. **Fazekas Dódi 3 évi, Zmeskálné 2 évi...**

278 Barátság 1946. január 25. 3. old. **6 hónapot kapott Bodrogi Lajosné.**

baloldali pártoknál és politikai befolyásukkal gyorsan igazoltatták magukat. Az egyik legismertebb gyöngyösi szélsőjobboldali, nyilas újságíró – Rajner Ferenc –, ki korábban még sváb származását nem győzte eléggé hangoztatni, mostmár Romhányi néven a kommunista párt egyik helyi vezetője, lapszerkesztője lett.²⁷⁹

Sajnos, maguk a zsidó szervezetek is óhatatlan különböző politikai pártok, érdekcsoportok érdekeltségi körébe kerültek. Egymást követték az újságokban azon hírek, melyek közlik, hogy kizárták politikai okok miatt egyes tagjaikat. A Munkaszolgálatos Szövetség 1946. január 29-én például kizárta dr. Vajda Ármint soraiból, mert politikai okok miatt kellemetlen lett személye.²⁸⁰ Dr. Vajda Árminnak volt egyedül bátorsága később is szóvátenni a sajtóban, hogy a Kereskedelmi Csarnok, amely munkáját teljesen ingyen és közérdekből teszi, saját épületébe eddig is befogadta már a Magyar–Szovjet Művelődési Társaságot, azért került végveszélybe, mert mind a 6 helyiségét a kommunista Bánkúti Ferenc rendőr őrnagynak utalta ki – lakás gyanánt – a baloldali polgármester. A rendőr 3 fős családja kevesellte a korábban megjelölt 5 szobás ingatlant, s a 6 szobányi hódítását azzal próbálta leplezni, hogy 1 szobát kamrának, 1 szobát garderobnak stb. nevezett ki.²⁸¹

1946 januárjában elfogták a bújkáló Ádám Ferenc gyöngyösi szabómestert, aki arról volt a városban nevezetes, hogy a deportálás után szinte az egész gettót felásta, elrejtett zsidó értékeket kutatva. Ugyancsak megkerült Mocsáry Kálmánné, a gyöngyösi nyilasház gondnoka, közismert besúgó is.²⁸² A gyöngyösi politikai rendőrség elfogta 1946 végén Mariskó Lajos volt honvédet és Adamecz István volt hadapród-őrmentert. A két vádlott 1944 novemberében a kerecsendi erdőben 28 munkaszolgálatossal megásatta sírjukat, majd belelőtték őket.²⁸³ Mindez azonban csak a jéghegy csúcsa volt. A Hitközség ilyen súlyú bűncselekmények tucatjait dokumentálta a rendőrség felé 1945-ben, de nem sok fogantja volt.²⁸⁴

1946 márciusában újabb dráma rázta meg a közvéleményt. Gyöngyösre is elkerült ekkor néhány teljesen normális alakú R.I.F. márkájú borotvaszappan. Valószínűleg sokáig a vásárlók sem tudták, hogy a márkanév voltaképpen egy német mozaikszó:

279 Barátság 1947. január 2. 2. old. **Egy kívánatos válasz.**

280 Barátság 1946. február 1. 3. old. **A Munkaszolgálatos Szövetség kizárta dr. Vajdát.**

281 Gyöngyös és Vidéke 1946. november 17. 1. old. **Zűr-Zavar a gyöngyösi korcsmaengedélyek körül.**

282 Barátság 1946. február 1. 3. old. **Elfogták Ádám szabót a gyöngyösi ghetto rémét.**

283 Gyöngyös és Vidéke 1946. október 6. 1. old. **Megásatták az áldozatok sírját.**

284 GYIHI Rendőrségi feljelentések 1945–46. A körülbelül 60 hivatalos levélben ilyen részletes, konkrét feljelentések is találhatóak: „Kérjük, sziveskedjenek Cs... Andrásnál házkutatást elrendelni, miután a nevezettnél sok zsidó holmi van elrejtve. Két ól van, az egyik a W.C. mellett lévő nyulas ól, fent nyulak vannak, lenti pedig idegen kerékpárok eldeshkázva. Felül az ól hosszabb, mint alul. A másik ól padlásterében, amely padlóval van borítva, lopott holmik vannak elrejtve. A spejz előtti pincében van egy beton kanális, azon van két fedő, mindkét fedő felbontandó. A város felé eső fedő alul kiszélesedik és egy kúthoz vezet, amelynek mélysége 1m 70 cm. Amennyiben ez a magasság nincs meg, akkor akár kövezett, akár padlós, fel kell bontani. A nagy padlás átkutatandó. A szoba padló alatt is vannak holmik...”

Reine Jüdische Fette = tiszta zsidó zsír. A Hitközség azonnal intézkedett a szappanok bevonásáról és eltemette azokat a gyöngyösi temetőben illő ünnepélyes külsőségek közepette.²⁸⁵

Ez is lökést adott a már másfél éve tervezgetett emlékmű elkészíttetéséhez. Pályázatot írtak ki 1947-ben egy méltó temetői emlékmű elkészíttetésére. Ezt végül is a „Siratófal” jellegű pályázó nyerte el, bár tervén annyit módosítottak, hogy a tervezett szürke márvány helyett, helyi terméskőből, riolitból készítették a Mártírok Emlékművét.²⁸⁶ A nagyméretű emlékmű (60x230x860, illetve a közepe 200x800 cm) szépen faragott kövekből falszerű kiképzéssel készült, 4 kis nyílás van benne, a középső rész kiemelkedik. Ezen a kiemelkedő részen található fenn a Magen David (a hatágú Dávid csillag) márványból, s alatta a nagyméretű (140x180 cm) márványlap héber és magyar felirattal:

A kő zokog e falban
Szemeimből patakzik a könny népem pusztulása miatt
2000
Gyöngyösi vértanú emlékére
Akiket az országban és annak határain túl haláltáborokban
Hómezőkön, utakon és folyók partjain megkínzott,
Elpusztított, megfojtott, megölt és legyilkolt
A könyörtelen vérszomjas gyűlölet
Hatszáz ezer magyar hittestvérünkkel együtt
5701–5705 években
Béke jeltelen sírjaikra és szétszórt hamvaikra!
Emlékük örökké él!

Az emlékművet Kálmán László városi főmérnök tervezte, s helyi kisiparosok rohamunkával készítették el. Felavatása 1947. szeptember 21-én történt. Meglepő, hogy ekkor már nincs szó a két éve elhatározott történeti munkáról, mely a tragédia gyöngyösi eseményeit örökítené meg. De az sem merült föl az emlékmű fölállításakor – más városok mintájára –, hogy magán a nagy alakú emlékművön örökítsék meg a mártírok névsorát. Az emlékmű költségeinek előteremtése céljából eladták a megszűnt Zsidó Szövetség 8000 kötetes könyvtárát 8000 forintért a diósgyőri könyvtárnak, valamint a hitközség raktárában megmaradt értékeket egy tételben 12 000 forintért.²⁸⁷

A gyöngyösi izraeliták 1946–49 között élénk szervezeti, kulturális, társadalmi életet éltek. Nemcsak a pártok csatározásaiban vettek részt, de számtalan rendezvénynek maguk is házigazdái voltak. 1946. június 8-án – a deportálás kerek két éves év-

285 Barátság 1946. március 9. 2. old. Gyöngyösre is elkerült az emberzsírból készült szappan.

286 GYIHI. Deportáltak emlékműve iratcsomó.

287 GYIHI. Hitközségi jegyzőkönyv 1948. március 18.

38. kép A tóratekersek körbehordozása az új imaterem felavatásakor, 1964

fordulóján – antifasiszta felvonulást rendeztek a városban. A Fő téri gyülekezőt követően a Jókai utcán keresztül a gettó helyéhez vonultak, onnan a halálmenet útvonalát követve a vasútállomásra, majd a Kossuth úton keresztül vissza a Fő térre. A felvonuláson nemcsak a maradék zsidóság, de a kormányzó pártok és a demokratikus társadalmi szervezetek is képviselték magukat.²⁸⁸ 1947. március 16-án még a két rettegett munkaszolgálatos század, a 107/307. és a 107/308. számú alakulatok – ahova leginkább jellemző volt a gyöngyösi férfiak bekényszerítése –, tartott a városban századtalálkozót. A volt tagok istentiszteletet követően a Hungária Szállóban díszközgyűlést tartottak, majd vacsorán vettek részt.²⁸⁹

A hitéletet vizsgálva 1947-ben az egész megyében 8 hitközség működött. 1 kongresszusi (korábbi elnevezése neológ), 4 orthodox és 3 status quo. A hatvani hitközség követte a neológ irányzatot 50 fős tagsággal, a status quo irányzat megyei súlyát a gyöngyösi (312 fő) és egri (294 fő) adta. A legnagyobb orthodox hitközség szintén Gyöngyösön volt 102 fővel, majd Pásztó (71 fő), Tiszafüred (43 fő), Füzesabony (22 fő) következett.²⁹⁰ Következésképpen 1947-ben az egész megye zsidóságának regisztr-

288 Gyöngyös és Vidéke 1946. június 8. 4. old. A MUSZ antifasiszta felvonulása.

289 Gyöngyösi Néplap 1947. március 16. 5. old. Századtalálkozó Gyöngyösön.

290 OL: UMK: XXXIII-3. 1 doboz 8. Zsidó Világkongresszus összefrása 1945. évr.

rált létszáma 970 fő, szemben az 1941-ben összeírt 7053 fővel, vagy a zsidótörvények által érintett 7460 fővel. Ezen adatok szerint a lélekszámvesztés közel 87%-os.

A Holocaustot követő nagy zsidó migráció 1947 végére elcsendesedni látszott. Ekkorra nagyrészt az országot elhagyták a bármelyik irányba távozni szándékozók. A belső migrálás is nyugvópontra került. A háborút követő gazdasági gondok mostanra enyhültek, az ellátás javult. A politikai élet normalizálódása is biztosnak tűnt.

1948-ban élénk hivatali élet folyt a viszonylag nagy létszámú Status quo Izraelita Hitközségnél. Folyó év február 22-én tartott ösgyűlésen megválasztották az új vezetőséget több mint száz érvényesen leadott szavazat alapján.²⁹¹ Nógrádi Zoltánt választották hitközségi elnöknek (ezt megelőzően dr. Fränkl Ernő töltötte be a tiszteket), s Jungreisz Sándor főrabbi vezette a hitéletet, tartotta a hitoktatást. Löffler Miklós volt a hitközség titkára, Engel Miksa személyében főállású kántor működött, de foglalkoztattak adminisztrátort és altiszteket is.²⁹² Három évvel a Holocaustot követően úgy tűnt, ha tragikusan megfogyva is, de a régihez hasonlóan folytatódik az élet a városban. A fordulat éve azonban közbeszólt, a hatalom az életnek ezt a szegmensét is az ellenőrzése alá kényszerítette.

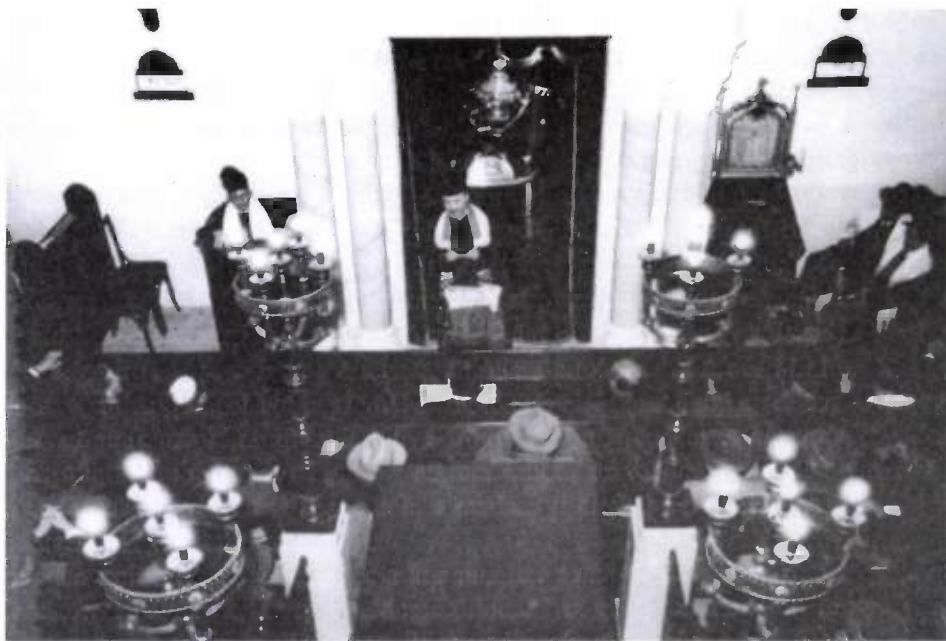
Mint minden egyházat, az izraelitát is a kommunista hatalom 1948-at követően teljesen ellenőrzése alá kívánta vonni. „Megtisztították” az országos szerveket „az oda nem illő emberektől”, szocialista centralizmusra hivatkozva a zsidó közösségek, egyesületek, intézmények, alapítványok lényegét ragadták el, az autonómiát és a demokratizmust. A cionizmust és a cionista szervezeteket 1949-ben betiltották, a korábban szoros kapcsolatban álló két ideológia, a cionizmus és a kommunizmus egymás ellen fordult Magyarországon. A korabeli közéletben semmi nem kerülhette el Rákosi hatását, nem volt ez alól kivétel az izraelita közélet sem. Az egyházakat egész egyszerűen államosították.

A totálissá váló államhatalom megállapodást kényszerített ki az izraelita felekezettel is. Az állami gyámkodás alá vett izraeliták ekkortól már csak papíron alakíthatták saját maguk az önkormányzatukat, autonómiájukat. Az izraelita felekezettel 1948. december 7-én kötötték meg a megállapodást. Már az figyelemre méltó, hogy a szövegben következetesen az „izraelita hitfelekezet” terminust használták, ezzel a kormány figyelmen kívül hagyta a felekezeten belüli irányzatokat. 1949-ben össze is kényszerítették a különböző irányzatokat, s a szervezeti élet vezetésére 1950-ben létrehozták a pártállami egységsszervezetet, a Magyarországi Izraeliták Országos Irodáját, mely MIOI majd MIOK néven gyakorlatilag a rendszerváltozásig fennállt.

1949-ben a Zsidó Világkongresszus még viszonylag nagy létszámú működő hitközségeket térképezett fel Gyöngyösön. A közel 500 főnyi gyöngyösi izraelita kétharmada a status quo irányzatot követve működött Nógrádi Zoltán elnök és Löffler Miklós

291 GYIHI. 1948. február 22-én tartott ösgyűlés jegyzőkönyve.

292 GYIHI. Hitközségi jegyzőkönyv 1948. március 7.

39. kép Dr. Scheiber Sándor, az Országos Rabbiképző Intézet igazgatója felavatja az imaházat 1964. szeptember 13-án

ügyvezető irányításával. A Szentegylet élén dr. Welt Artúr állt. Az ortodoxok száz főt meghaladó közösségének (adófizetőként viszont csak 41 fő) élén Schindelheim Adolf elnök állt, valamint Jungreisz Sándor rabbi. Az ortodoxok aktivitását mutatja, hogy Nőegyletet tartottak fenn Jungreisz Sándorné irányításával. (Egerben ugyanekkor már csak 294 izraelitát regisztráltak, adófizetőként viszont vallását csak 84 fő gyakorolta)²⁹³

1950. februárjában Budapesten ünnepélyesnek szánt Országos Gyűlést hívtak össze. Az összejövetelt elsődlegesen azzal a céllal készítették elő, hogy megszüntetve a korábbi irányzatokat (neológ, status quo, ortodox), megteremtsék a felekezet egységes szervezetét. Részint a második világháború tragikus vidéki vereszesége indokolta, részint a tudatos szervezés, hogy a gyűlést – mely az egyetemes magyar zsidóságra kötelező új Szervezeti Szabályzatot alkotta meg –, nyomasztó budapesti hegemonia jellemezte. Az önállóságukat féltő és védő vidéki vezetőket eleve ki is reszertették, a mégis aktív vidéki küldöttek felszólalási jogát jelentékenyen korlátozták. Az ilyen gondos előkészítésnek az volt a célja, hogy az új szabályzat azon pontjait áterőltessék, melyek megszüntetik az eddig önálló vidéki zsidó szervezetek, egyesületek szabadságát. Az új szabályzat 6. és 105. §-a felszámolta az egy város egy

293 Ol. UMK. XXXIII–3. 1 doboz. A Statisztikai és Tudakozó Hivatal (Statisztikai Osztály) iratai 1945–49. 8–24.

hitközség elvét, valamint minden zsidó jellegű kérdést a hitközségek felügyelete alá helyezett. Megszűnt az alapítványok (Gyöngyösön például a Spitzer Alapítvány), az egyetek (például a Szentegylet, Izraelita Nőegylet stb.) önállósága, és a működési valamint fennállási gondokkal küzdő hitközségek lettek még a kimondottan jótékonyági ügyek felügyelői is.²⁹⁴

Az egyesületi élet felszámolása után a hitközségek ellehetetlenítése, megszüntetése volt a következő lépés. Az Izraelita Hitközségek Országos Irodája ebben a helyzetben kezdte meg szégyenletes és végzetes rombolását Gyöngyösön a zsidó hitközségek körében. A hatalom emberei szolgálai alázattal hajtottak végre minden pártutasítást, sokszor még elébe is siettek annak. Először is felső utasításra – de még bizonyos gazdasági, egyházi kényszerhelyzettel jól alátámasztva – egyesült Gyöngyösön az ortodox és status quo jellegű két Hitközség, és 1949-től Egyesült Izraelita Hitközség néven működött, gyakorlatilag önállóságát veszítve. Oly fokú leépítés zajlott, hogy 1950. december 10-re az Egyesült Izraelita Hitközség már azt jelenti, hogy nincs saját rabbija, sachterja. (Alig egy évvel korábban még mindkét hitközségnek volt sajátja!)²⁹⁵

1950. december 10-én Miskolcon értekezletet tartottak az észak-magyarországi hitközségek vezetői, hogy az elfogadott új Szervezeti Szabályzat és egységes szervezet ismeretében az Országos Iroda számára javaslatot tegyenek a készülő területi átszervezés ügyében. A területileg illetékes 27 hitközség képviselőiből 19 képviselője a tanácskozáson jelen volt. Az értekezlet célja hivatalosan nem más, mint a tragikus létszámcsökkenést, valláselhagyást, migrációt tudomásul véve, átalakítsák Észak-Magyarország hitközségi rendszerét. Voltaképpen azonban a zsidó szervezetek „gleichschaltolása” után a hitközségek bedarálása a kívánt cél. Gyakorlatilag 3 kategória alakult ki: a megmaradó önálló hitközségek, az ezek alá rendelt fiókközségek és a szórványtelepülések. Heves megyéből Eger és Gyöngyös kért önálló jelleget.²⁹⁶ Az 1951. januári keltezésű tervezet viszont már Gyöngyös alávettségét mutatta. A tervezet adatai szerint Egerben 200 izraelita gyakorolta vallását, Gyöngyösön pedig csak 150 fő, ugyan mindkét településen 2–2 imaház még mindig működött, létezett még sakter és mikvo, a rendezés a pártállami kereteket, a tanácsi logikát követi. Eger – mint megyeszékhely –, maradt egyedül önálló hitközség. Egernek alárendelve Gyöngyös lett az egri fiók, s hogy megpróbálják a gyöngyösi családottságát enyhíteni, torz logikával alájuk is beosztanak egy korábbi önálló hitközséget, Hatvant, mint szórványt. (A szituáció azért is érdekes, mert minden egyéb megyei szórvány kizárólag Eger alá tartozott. Így Rózsaszentmárton, Vámosgyörk vagy Gyöngyöspata is, mely települések területi elhelyezkedésüknél fogva jóval inkább Gyöngyöshöz tartozónak érezték magukat.)²⁹⁷

294 GYIHI. Levelezés 2/1950. Az Orosházi Izraelita Hitközséggel folytatott levelezés.

295 Ol. UMK. XXXIII-6. 2. doboz 10. Hitközségekkel kapcsolatos kimutatás 1946–51.

296 Ol. UMK. XXXIII-6. 2. doboz 10. Hitközségekkel kapcsolatos kimutatás 1946–51. 73.

297 Ol. UMK. XXXIII-6. 2. doboz 10. Hitközségekkel kapcsolatos kimutatás 1946–51. 38.

Egy kedvező fejlemény azért Gyöngyösön is történt 1951 tavaszán, egy szerencsés személyi változás. A hitközség szerette volna betölteni a rabbiállást, de nem volt jelöltje. Tóth Dezső, a gyöngyösi Egyesült Izraelita Hitközség akkori elnöke dr. Róth Ernőt, az Országos Rabbiképző Intézet rektorát kereste meg gondjával. Ő egy addig Gyöngyösön teljesen ismeretlen rabbijelöltre hívta fel a figyelmét, Weisz Dávidra. A Hitközség a jelöltet meghívta Gyöngyösre 1951. Peszach hetedik és nyolcadik napjára. Weisz Dávid oly nagyszerű benyomást keltett, hogy rabbivá avatása után végleg Gyöngyösre került, itt élt és dolgozott megbecsülésben 1982-ben bekövetkezett haláláig.²⁹⁸

40. kép Elárvult padosorok 1999-ben

Szomorú fejezete a gyöngyösi izraeliták történetének, hogy az amúgy is ellehetetlenített, tehetetlen hitközség energiáit az összekényszerített két jelleg vitái emésztették fel. A volt ortodoxok a most már közös templomot nem látogatták, mert „...egy valódi orthodoxnak nem elég kóser, mert kupola van rajta. Feltétlen hűhű orthodox sakterhoz ragaszkodnak, mert kóser étkezdéje számára csupán ilyen sakter vághat, viszont ha ez templomunkba bejárna, már nem volna orthodox kóser...” A legaktívabb három volt ortodox izraelitát a miskolci hitközség segítette, látta el tanáccsal.

298 GYIHI. Levelezés 4/1951. A korai időkre nézve hiányos gyöngyösi rabbinévsor utolsó láncszeme sajnos pontosan ismert. Weisz rabbi 1982. évi elhunytával Gyöngyösön lezárult egy fejezet.

1951 tavaszán például már külön templomhelyiség berendezését vetették föl, s ez ügyben az orth. Rabbitanácshoz folyamodtak. Ennek az illetékességét viszont a Hitközség nem fogadta el, a tagság döntően status quo jellegére hivatkozva.²⁹⁹

1951 nyarán már a rituális fürdő képezte a feszültség tárgyát. Ekkorra már csak két ortodox asszony vette rendszeresen igénybe a mikvót. (A fürdő egyszeri felfűtése ugyanakkor 120 kg szenet és 30 kg fát igényelt.) A férfiak közül egy évvel későbbi adat szerint még 14 fő használta a fürdőt. Az Országos Iroda viszont a szocialista centralizmust is megszegyenítő módon, csak Egerben járult hozzá a fürdő költségeihez, vagyis Gyöngyösön a fürdőt nem használó teljes kollektíva állta annak fenntartási költségét, ami igen erős feszültséget okozott, mert ekkor már például koporsóra, illetve azok elkészíttetésére sem volt elég pénz.³⁰⁰ Önhatalmúlag viszont a hitközség a mikvót nem szüntethette meg, ehhez előbb a MIOI felmentése kellett. Mikor 1952 januárjában úgy tették fel a kérdést, hogy a MIOI vagy járuljon hozzá a fürdő működtetéséhez (az említett tüzelőigénynél jóval jelentősebb a helyiségbérlet és az 1 fő alkalmazott díjazása), vagy adjon felmentést az üzemeltetési kényszer alól, a fürdő automatikusan megszűnt.³⁰¹

A közösség napi gondjai égetők. Anyagi eszközök és támogatás híján megoldatlan helyzetek sora adódott. Az ötvenes években a hitoktatás kérdése visszatérő gond, teljesen újjá kellett építeni a háborúban megrongálódott Cadik-Hadin házat. Az előregedő hitközség életében az elmúlás gondjai domináltak. Nem volt pénz a temető karbantartására, koporsóra. Az Elmeógyógyintézetben és a Közkórházban elhunyt minden izraelitát a hitközségnek kellett eltemettetni – általában minden ellenszolgáltatás nélkül –, az ellehetlenített Szentegylet korábbi hasznos tevékenységét csak most érték meg sokan. Évekig húzódott a Liberer ügye, vagyis a hullamosdatásra vállalkozó személy kérdése. Helyben lett volna jelentkező H. Zsigmond szombattartó szegény sorsú hitközségi tag személyében, aki egy jelképes éves dotáció (720 forint) fejében a feladatot szakszerűen ellátta volna. A központ viszont abban volt érdekelt, hogy minden Tharehoz alkalmilag utaztasson le Budapestről vagy Miskolcra mosdatót.³⁰²

Az épületek, ingatlanok kérdése megoldhatatlan problémát jelentett a hitközségnek. 1945-ben minden ingatlan romosan, kifosztva került vissza a hitközséghez. A volt orthodox zsinagóga és mikvó az 50-es évek elején lebontásra is került, és az egyesült hitközségnek két imaháza maradt: az új nagytemplom, valamint az ún. Hősök temploma. A két világháború között épült zsinagóga impozáns méreteivel egy gazdag, többzetes hitközség szolgálatára készült, viszont az 50-es években már csak a kontraszt érzetével léphetett be ide zsidó ember. Még nagyobb ünnepeken is elvesztett a hatalmas, rosszul és ideiglenesen felszerelt térben a látogató. De a Hitközség érthető módon ragaszkodott a templomához, ez maradt rájuk szeretteik után, itt őriz-

299 GYIHI. Tóth Dezső levele a Magyar Izraeliták Országos Irodájának. 1951. márc. 27.

300 GYIHI. Dr. Fisch Henrik főrabbinak, a MIOI hitéleti előadójának írt levél 1951. augusztus 7.

301 GYIHI. Tóth Dezső elnök levele a Magyar Izraeliták Országos Irodájának. 1952. január 6.

302 GYIHI. Tóth Dezső elnök levele a Magyar Izraeliták Országos Irodájának. 1952. január 6.

gették az emlékezés lángját. A helyi elképzelésekben egész egyszerűen nem szerepelt soha az, hogy az eklektikus zsinagógától meg kellene válni. Az ötvenes évek megoldási terveiben azzal számoltak, hogy a MIOI és a Tanács támogatásával idővel felújítják, rendbeteszik a zsinagógát, mely a vallási élet központja marad. A szomszédos Hősök temploma – mely 1945-ben szintén romosan került vissza hozzájuk –, átalakítás után a vallásoktatás, a hitközségi élet, a kulturális rendezvények, esetleg fűthető téli imaház helyszíne lesz. Hogy a romos épületek ügye a holtpontról kimozduljon, 1955–56-ban a Gyöngyösi Izraelita Hitközség a kisebb feladatba bele is vágott volna, megterveztették a Hősök templomának átalakítását.³⁰³ Löffler Béla hitközségi elöljáró, Óri István gazdaságvezető, valamint Seiler Miklós intézőbizottsági tag minden ez irányú intézkedése felesleges volt. Az átalakítást formailag a Városi Tanács Városgazdálkodási Osztálya és az Országos Műemlék Bizottság hiúsította meg, valójában azonban a MIOI sem támogatta. Így aztán nemcsak a műemlékesek által ellenzett jelentősebb bontás maradt el, hanem az épület felújítása is.³⁰⁴

1956 őszén újabb kivándorlási hullám apasztotta a helyi zsidóság létszámát. A kommunista diktatúrában befagyasztott vándormozgalom 1956 őszén újjáéledt, s a pár hétig nyitva levő nyugati határon körülbelül 20–25 000 izraelita távozott az országból. Ez a kivándorlóhullám sok gyöngyösit is magával sodort, számuk ötven körülire tehető, de legtöbbjük már 5–10 éve elköltözött a városból. Hozzátartozóikhoz, a Mártírok Ünnepére, idős rokonokhoz vagy éppen sírjaikhoz járogattak csak eddig is haza. Az 1956-os menekülési hullám ismét leginkább az értelmiség számára jelentett „megoldást”. Sokan távoztak olyanok is, kik eddig kifejezetten baloldali gondolkodásúnak számítottak, illetve részt vettek a Magyar Dolgozók Pártja munkájában.³⁰⁵

1958 januárjában nagy összeírásra vállalkozott a gyöngyösi zsidóság. (Nem ismert a munka háttere, lehet hogy országos kezdeményezésre készült, lehet hogy csak helyi igények váltották ki a felmérést.) Összeírták a hitközségnél minden – a közösség életében részt vállaló – személyt. Ez a lista 179 nevet tartalmazott, kereken 160 gyöngyösit, 9 ecsédit, 6 tarnaszadányit és 4 hatvanit. A lista a név és illetőségi hely rovatok mellett tartalmazta a születési év, illetve foglalkozásmegjelölést is. A Holocaustra visszautaló okok miatt a 179 főből csak 7 fő nyugdíjas. Bár a korabeli társadalom minden rétegéből találhatunk reprezentánst soraikban, mégis döntő a tisztviselők létszáma 30 fővel, a kereskedelmi alkalmazott megjelölés 28 fővel és az iparosok tábora 23 képviselővel. A gyermek és tanuló kategóriába 29-en, a háztartásbeli megjelöléssel 37-en szerepelnek. Korábbi arányukhoz képest mélyen alulreprezentáltak a szellemi foglalkozásúak: összesen 9 (orvos, ügyvéd, mérnök, tanár stb.) található a városban.³⁰⁶

303 GYIHI. Gyöngyösi régi izr. templom átépítési terve. (1956. február).

304 GYIHI. MIOI főtitkárának 1956. február 24-én kelt levele, valamint Seiler Miklós február 26-án kelt válasza.

305 STARK Tamás 1995. 107. Adatai szerint a kivándorlóknak kevesebb mint fele választott csak izraeli úti-célt (9000 fő), a zömm inkább Nyugat-Európában illetve Észak-Amerikába ment.

306 GYIHI. Hitközségi iratok 1958.

41. kép Az ország legszebb bútoráruháza

Figyelembe véve a vallásehagyók magas számát, a vegyes házasságok 1945 utáni gyakoriságát, a kommunista korszakban felgyorsuló asszimilációt, nem túlzás azt állítani, hogy még az 1950-es évek végén is több mint 300-400 zsidó lakott a városban.³⁰⁷ Ez a létszám csekély a Holocaust előtti évek lakosaihoz képest, de még mindig egy működőképes vallási, kulturális, társadalmi részvétel lehetőségét hordozta magában. Megvannak az ingatlanok, fiatal, alkalmas a rabbi, s 30-40 gyerekkel még hitoktató-órára is szükség volt ezekben az években. Rendezvényeik 50-60 fős közönség előtt zajlottak – kisebb katolikus templomban sem jöttek ekkoriban többen össze –, a református közösség pedig még az izraelitánál is kisebb létszámú volt a városban. A felekezet mégis ekkor hasonlott meg, ekkor forgácsolódott szét és fordult el gyökereitől.

307 Stark Tamás kutatásai során érdekes ellentmondásra figyelt fel. Az országosan meglévő jelentős izraelita nőtöbblet automatikusan megnövelte a vegyes házasságok gyakoriságát, és ez a tendencia az alacsony természetes szaporulat és a kivándorlás mellett tovább csökkentette a zsidóság számát. A felekezeti lemorzsolódással egyidejűleg azonban ellentétes irányú, de statisztikailag megragadhatatlan folyamat is zajlott. A vegyes házasságokkal ugyanis jelentősen növekedett a zsidó háttérrel, illetve rokoni kapcsolatokkal rendelkezők száma. A kommunista korszakban tehát a zsidóság vallásilag elkötelezett magja összezsugorodott ugyan, holdudvara viszont jelentősen megnőtt. STARK Tamás 1995. 108.

1958. év folyamán felszínen volt végig a templomok rendbetételének kérdése. A Városi Tanács mellett a MIOI-t is folyamatosan foglalkoztatták beadványaikkal, terveikkel, elképzeléseikkel. Amikor Sós Endre, a MIOI országos elnöke bejelentette, hogy az ingatlanok ügyében 1958. december 25-én Gyöngyösre érkeznek, a hitközség azt hitte, előrelépés történik ügyükben. Ehelyett az országos vezérkar – az elnököt elkísérte gyöngyösi útján Steiner Marcell elnökhelyettes, dr. László Jenő főtitkár és dr. Benoschofsky Imre budapesti vezető főrabbi is –, arra szólította fel a gyöngyösieket, hogy a templomukat adják át a Tanácsnak. Sós Endre szerint: „... a kormány minden segítséget és támogatást megad az Országos Egyházi hivatalon keresztül, s így ő méltányosnak tarja, hogy ha egyszer a kormány kér valamit, úgy azt, ha az teljesíthető, teljesítsük. Megérti, hogy a gyöngyösieket mély érzelmi szálak fűzik szép új templomukhoz, de rámutat arra, hogy a rendbehozatni vállalt Hősök temploma a gyöngyösi zsidóságnak 1835-ben (sic!) épült tradicionális temploma, mint műemlék becses, belső kiképzésében impozáns s eredeti formájában való helyreállítását javasolja.” Steiner Marcell még megjegyezte: „...Teljes megértéssel viseltetik a gyöngyösi zsidóságnak a nagy templommal szemben tanúsított ragaszkodásával és szeretetével, de emlékeztet..., hogy tulajdonképpen a gyöngyösi zsidó nagy templom, mint olyan, tragikus módon már 1944-ben megszűnt és nyomasztó a 3/4 részben üresen, padok nélkül álló szép nagy templom, melyből akkor elpusztultak azok, akik azt korábban megtöltötték.”³⁰⁸ A gyöngyös hitközség véleményét tolmácsoló Kain László elnökhelyettes viszont arról számolt be, hogy „... egységesen az a vélemény alakult ki, hogy mi a templomot önként nem adjuk át, a tulnyomó többség mindennemű tárgyalást is ellenez. Megmutatkozik ez abban is, hogy a mai előadásra milyen kevesen jöttek el, sokan tüntetően távolmaradtak. Így az előjáróság nem helyezkedhetik más elvi álláspontra. Úgy tudja a hitközség, hogy a templomot a tanács színház céljára kívánja igénybe venni, szó sincs arról, hogy a Mátra Múzeumot kívánják ott berendezni. ... A hitközség tervezetet készített a Hősök temploma célszerű átalakításáról, a tervezett kulturteremről, mely oda színpaddal együtt beépítendő lenne, a külön ruhatárról, W.C.ről, sekrestyeszerű helyiségről, különálló épületben rabbi és gondnoki lakásról, kőkerítésről a mozi és a színház felől és kovácsolt vaskerítésről az utca felől. A kulturteremnek olyannak kell lennie, hogy az téli fűthető imaházként is használható legyen.” Dr. Valkó László jogtanácsos pontokba is szedte a gyöngyösiek elvárásait.

„1/ Elvi álláspontunkat semmi körülmények között fel nem adjuk és cselekvőleg a templom átadását illetően közre nem működünk, ha ez azonban mégis megtörténnék, Úgy

2/ ragaszkodunk ahhoz, hogy a Hősök temploma az általunk kívánt módon legyen átépítve s

3/ csak akkor vagyunk hajlandók a nagytemplomból kimenni, Ha a Hősök temploma a Kain L. elnökhelyettes által imént ismertetett módon való átépítése már megtörtént.

308 GYIHI. 1958. december 25. tárgyalás jegyzőkönyve.

4/ a nagytemplom átadásával kapcsolatosan az állam által az Országos Irodának fizetendő kártalanítási összegből egy jelentékeny részt az ecsédi alapítványi szőlő felújítására /karózás, trágyázás, hiánypótlás, stb./ fordítanak”

Vagyis az ingatlanok állagmegóvása helyett a MIOI Gyöngyösön azt a politikát követte, hogy a helyi zsidó vezetők feje felett kezdett tárgyalni az ingatlanok eladásáról a Városi Tanáccsal. A város vezetése nyilván örömmel fogadott volna minden épületet, de méreteinél fogva az új templom volt, mely érdeklődésüket leginkább felkeltette. Feltehetőleg párhuzamosan tényleg több elképzelés is élhetett, helyét kereste a városban az 1955-ben alapított Mátra Múzeum, de egyfajta művelődési központra, színházteremre is volt bizonyos igény. A helyi izraelita vezetők nyilván kiszivárogtatott hírekből értesülhettek ezekről a puhatolózásokról, csak így lehet, hogy a jelenlevők mint „a hitközség állandó beszédtemája” aposztrofálták a nagytemplom eladásának kérdését. A sarkos fogalmazások mögött két álláspont rajzolódott ki. A merev magatartást követők szerint, semmilyen elidegenítésről szó sem lehet. A másik, a Löffler Béla és társai által fémjelzett irány, pedig azt szerette volna elérni, hogyha tényleg elkerülhetetlen a nagytemplom átadása, akkor a MIOI a kapott pénzt a Hősök Templomának rendbetételére fordítsa. Viszont ami ezután következett, az a legkompromiszsumkészebb, legmegértőbb gyöngyösit is méltán felháborította.

42. kép A temető romos ravatalozója 1993-ban. A berendezés az ortodox templomból került ide. A szerző felvétele

Az ingatlanokra volt jelentkező, csak az eddigi használóik nem kellettek senkinek, a jelek szerint a MIOI-nak is csak útjában voltak. 1959. április 9-i jegyzőkönyv: „Kain László és dr. Valkó László... meg is jelentek az Országos Elnökségen /t.i. tudakozódni/, ahol igen barátságatlan fogadtatásban részesültek ugyan, de Sós országos elnök felhívatta telefonon Gyöngyösről Varga vb. elnököt... Ezután a közös szemle után ismét teljesen tájékoztatás nélkül voltunk, míg minden előzetes bejelentés nélkül a 34. Aköv vezetősége nézte meg, sőt akarta birtokba venni a régi templomot...”³⁰⁹ 1959. május 22-én végül eladták a fejük fölül, a velük való érdemi egyeztetés nélkül mindkét templomukat „... úgy, hogy a nagytemplomért az Országos irodának egymillió forintot fizetnek. Ezért az összegért birtokukba kerül a Hősök temploma is, amiért viszont az Aköv fizet a városnak 350.000.- Ft-ot. Május 22-én dr. László Jenő és dr. Sós Endre megjelentek Gyöngyösön a Városi Tanácsnál, ahová a mi vezetőinket is bekérették s elkészült a végleges adás-vételi szerződés, ahol a szerződő felek: a Magyar Izraeliták Orsz. Képviselete Intézőbizottsága /aláírók dr. László Jenő és Sós Endre/ adadó és Gyöngyös Város Tanácsa Vb. nevében Varga Ferenc vb. elnök. Kain kiegészíti ezt még azzal, hogy a mi vezetőségünk az ügylet megkötésénél csak asszisztált...”³¹⁰ Történt ez akkor, mikor a hitközség még javában működött, mikor a tagok olyan kellemes gondok között voltak, hogy a felszabadulás óta először került sor az adott évben Gyöngyösön született fiúk barmicvó-avatására.

A zsidó élet voltaképpen ekkor roppant meg Gyöngyösön. A túlélők 1944. évi tapasztalata volt, hogy ellenséges, néha valósággal gyilkos az őket körülvevő környezet. Ezeket a sérelmeket a legtöbbszörnél egy emberélet is kevés volt feldolgozni. A közösség mindenesetre fennmaradt, éppen emelkedni kezdett csillaga, mikor nem idegenek, nem „mások”, hanem közvetlen feletteseik, vezetőik hozták őket abszurd helyzetbe. A gyöngyösiek sosem hitték, a budapesti „árusok” pedig valószínűleg csak kezdetben, hogy az ingatlanok elvételével párhuzamosan megoldást nyer a zsidók elhelyezése. Jól látszik ez abból is, hogy a mindkét templomot érintő vásár idején még a Lenin úton – a mai Szent Bertalan út – terveztek hitközségi épületnek alkalmas telket nézni. Vagyis a gyöngyösiek feje fölül 1959. májusában úgy eladták az összes épületet, hogy sem a helye, sem a terve, sem a kivitelezési engedélye, pláne nem az illetékes egyházi főhatóság engedélye nem volt meg az új imaháznak.

A helyi zsidóság felháborodása óriási volt. Előbb az indulatok törtek felszínre. „Schwartz István mélységesen elítéli az Országos Iroda eljárását s azt javasolja, hogy kronológiai sorrendben, ahogyan a helyzet állandóan alakult, készítsünk a templom körül történt eseményekről emlékiratot, amelyből kiténik, hogy tehetetlenek voltunk az Országos Iroda tevékenységével szemben...”³¹¹ A következő időszak a fásultságé, a

309 GYIHI. Jegyzőkönyv 1959. április 9-én.

310 GYIHI. Jegyzőkönyv 1959. június 24-én.

311 GYIHI. Jegyzőkönyv 1959. június 24-én.

beletörődésé. Az egy éve még pezsgő zsidóélet ellaposodott. A korábbi helyi vezetők visszautasították a megbízásokat, nem vállaltak tisztséget, egyre gyakrabban hátrózatképtelenek az ülések. Nem látták értelmét, megalázottnak és sértettnek érezték magukat. Ez a letargia aztán olyan elemi hitközségi feladatokat is magával sodort, mint az 1959-ben – a háború óta első ízben – épp Schwartz István által felvetett Mártírok Emlékműve-átalakítás. A temetőben álló mementóra szerették volna felvésetni a Holocaust gyöngyösi áldozatainak névsorát. (Igazából azért is elmaradt ez az átalakítás, mert előbb össze kellett volna állítani a névsort.) Másrészt félbemaradt a Jellinek László és mások által szorgalmazott temetőkataszter. A hitközség ekkortól jobbra csak látszatoműködést folytatott már.³¹²

Amilyen jó üzletnek tartották a „*Síp utcai fiúk*”³¹³ 1 millió forintért eladni a két csodálatos templomot, olyan drágának tűnt és tűnik 800 000 forintért a Kőrösi Csoma Sándor és a Gárdonyi Géza utcák sarkán magánházból kialakított új imaház megszerzése és kivitelezése.³¹⁴ Hosszas huzavona után, a műemléki templomok eladását követően csak 5 év múlva készült el a jellegtelen új templom, 1964. szeptember 13-án volt az avatása. Az avatóbeszédet dr. Scheiber Sándor, az Országos Rabbiképző Intézet igazgatója tartotta. Az épület körüli teendőket leginkább Elefánt Jenő hitközségi elnök és Weisz Dávid gyöngyösi rabbi látta el.³¹⁵

43. kép A „kibelezett” ravatalozó, a bútorzatot eltűzelték. Horváth László felvétele 1997

312 GYIHL. Fennmaradt jegyzőkönyvek.

313 Az 1950-es évek óta ezt a kifejezést használták Gyöngyösön a budapesti központ megjelölésére.

314 Protovin Ármin visszaemlékezése.

315 GYIHL. 1964. augusztus 20-i jegyzőkönyv.

A szerény épület falai között még szerényebb élet folyt. Országosan elismert viszont a helyben lakó rabbi, az utolsó gyöngyösi rabbi, Weisz Dávid. Elismertségének a jele, hogy az Országos Rabbiképző Intézetben is tanított. Az 1982-ben bekövetkezett haláláig a gyöngyösi zsinagógában kivétel nélkül télen–nyáron minden péntek este és szombaton volt istentisztelet. Akkoriban a széderesti vacsorákon és az évi mártírmegemlékezéseken sokan jelentek meg. Legfőbb segítségét a hitközségi elnök, Heller Lajos, valamint az elöljárók – közülük is elsősorban Protovin Ármin és Felbert Ferenc, valamint a nőbizottságot vezető Vajda Irén – jelentették. Az imaterem melletti kultúrterem időnként még megtelt a rendezvényeken.

44. kép Az elmúlás háza maga is közvetlen az elmúlás előtt. A szerző felvétele 1998

Az 1980-as évek végére elfogytak, kihaltak a vallásukat megőrző izraeliták Gyöngyösön. A 80-as évek elejétől Protovin Ármin egyszemélyben volt már Hitközségi elnök, kántor és helyettesítette a rabbit is. Erőlködött, emberfeletti energiával őrizte a lángot. Levelezett, intézkedett, istentiszteleteket szervezett, próbálta volna a temető áldatlan helyzetét rendezni. 1991-ben Ármin bácsi – 92 éves korában – szerint 100 fő körüli izraelita származású lehetett Gyöngyösön, s ebből is csak 20 fő körülire tette a templombajárók számát, de ő még nem adta fel. Szerette volna visszaszerezni a Téven-házat a Kossuth Lajos utcában, melyet a Spitzer Alapítvány birtokolt korábban; illetve az Ungerleider-házat a Jókai utcában, mely a zsidó menház épülete volt,

s a honvédség használta akkor Hadkiegészítő parancsnokság, illetve Kommandáns Hivatal céljára. Az épületek visszaigénylése nem öncél volt, hitte és remélte, hogy meg lehet fiatalítani, meg kell fiatalítani az izraelita szervezeteket Gyöngyösön. Fialokat szeretett volna lakás, egyéb lehetőségek által idekötni. Fial utódot szeretett volna, aki bírná a héber nyelvet.³¹⁶ De neki ez már nem sikerült.

Gyöngyösön a gyertyák ekkor már csonkig égtek...

45/a kép Protomin Ármin 94 éves korában unokáival, a világhírű sakkozó Polgár lányokkal

45/b kép A hatalmas temető még télen is egy beláthatatlan, bejárhatatlan bozótos

316 Prés 1991. szeptember 13. 4–5. old. [Megnyílik a történelem.](#)

FÜGGELÉK

1. szemelvény

Zsidó temetőről szóló szerződés Heves Megyei Levéltár V-101/b/23. (1837.)

Mi Tekintetes Nemes Heves Vármegyében fekvő Kiváltságos Nemes Gyöngyös Várossa Bírája, és Tanácsa minek utána a kebelünkbeli Izraelita községnek egy 13. évvel ezelőtt a Város Napkeleti részén Nemes Város Földjéből kijelölt sír kertje kicsinysege miatt annyira be tölt, hogy oda továbbá temetkezni nem lehetne, azon helyen pedig meg nagyobbítani tellyes lehetetlen volna, a Tekintetes Nemes Heves Vármegyének érdemben a folyó év aug 1őén költ kegyes határozata következésében alkalmaztatván magunkat, a sírkertnek ki jelelése, s abban építeni szokott halottas kamarák is legfelsőbb Helyről költ K. Rendelethez a Gyöngyösi Izraelita községnek megkivántató sírkertet a Nemes Város Napnyúgotti részén a városi lakházaktól kevéssé távolabb helyen a Városból Tekintetes Ns Nógrád Vármegyébe vezető Országút mellett a Ns Város jogaihoz tartozandó Osztály szántó földekből szélességében negyven, hosszában pedig negyven ött ölekben, öszvessen 1640 négyszegű ölben jelöltük, s mértük ki. Ezen mind helyzetére, mind kiterjedésére nézve körül írt sír kertet a Helybeli Izraelita községnek a következő feltételek, és megjegyzések alatt botsájtom használatába.

1ör Minekutánna az Izraelita község az ezennel kijelölt új sírkertnek használatába jutván, abba temetkezést is elkezdette volna, a régi sírkertet a Ns Város mint tulajdonos olly formán vette azonnal használatába, hogy a mennyiben Normális rendeletekkel egybe nem ütközik, a Normális esztendők alatt is a Ns Város használni, a Normális esztendők elteltével pedig a hová a Ns Város szüksége kívánandja fordítani fogja.

2ör Az Izraelita Község kérelméhes képest, a kijelölt, s fellyebb körül írt új sír kertnek kőfallal leendő körül kerítését a Ns Város nem ellenzi, úgy mindazonáltal, hogy ha netalán ezen most kijelölt új sír kert betelvén, abba továbbá temetkezni nem lehet és az Izraelita közönség kérelmére a Ns Város más újabb Temetkező helyet kijelöltetni kéntelen, az ezennel kijelölt s kő fallal körül vétetett sírkert az Izraelita Község minden hozzá tartozandó Épület, az azon épületekre tett költségek megtérítése a Ns Város használatába, s örökös birtokába átbotsájtani köteles lészen.

3or Köteleztetik az Izraelita község arra is, hogy a temetkezés rendszerét nem az ed...korlott szokás szerént, hanem a leg Felsőbb Helyről érkezett K. K. Rendele-

tek értelmében megtartsa, azért a sírokat nem úgy amint eddig, nálok szokás volt családonként, hanem a nemre és életkorra tekintve – külön sorba ásatni, és sorban fognak temetni.

4er Minthogy az ezennel kijelölt sírkert egyenesen a kebelünkbeli Izraelita község rendelkezésére szolgálna, szoros megtartásúl kéretik az Izraelita községnek, hogy a vidék szomszéd helyén, községhez nem tartozó holtakat temetkezés végett hozni ne merészellyenek.

Melly temető helynek ekképpen lett által adásárúl ki adtunk kebelünkbeli Izraelita községnek e jelen leveleket Városunk szokott hiteles Előpetsétjével erősítve Gyöngyösön December 22kén 1837ik Esztben.

Pecset helye

Kiváltságos Ns Gyöngyös Város
Bírája és Tanátsa

46. kép Régóta gazdátlan tefilin (imaszj)

2. szemelvény

1840: XXIX. Törvénycikk

A zsidókról

Addig is, míg a zsidók állapotjáról a törvény bővebben rendelkezik, ez úttal határoztatik:

1. §. Mindazon zsidók, kik az Országban vagy kapcsolt Részekben születtek, valamint szinte azok is, kik az itteni lakásra törvényes úton engedelmet nyertek, ha ellenök erkölcsi magokviseletök tekintetéből bebizonyított alapjos kifogás nincs, az egész Országban és kapcsolt Részekben akárhol szabadon lakhatnak, – kivévén egyedül az 1794-dik esztendei XXXVIII. Törvénycikkelyben említett bánya-városokat s azon helyeket, mellyekből a bányák és bányászati intézetek tekintetéből törvényes régi szokás mellett jelenleg kizárva vannak.
2. §. A fennálló feltételek mellett gyárokat zsidók is állíthatnak, kereskedést és mesterségeket akár maguk kezükre, akár vallásukbeli legények segítségével is üzhetnek, s ifjaikat ezekben taníthatják, – azon tudományokat pedig és szép mesterségeket, miknek gyakorlatában eddig is voltak, ezután is gyakorolhatják.
3. §. Egyébiránt köteleztetnek, hogy állandó vezeték- és tulajdonnevekkel éljenek, a születendők pedig vallásuk papjai által vezetendő anya könyvben bejegyeztessenek; – továbbá kötelesek.
4. §. Minden okleveleket és szerződéseket a hazában és a kapcsolt részekben divatozó élő nyelven szerkeszteni.
5. §. A mennyiben az izraeliták polgári telkeknek (fundus) szabad szerezhetése gyakorlatában lennének, az illy városokban ezen gyakorlat jövődőre nézve is megállapítatik.
6. §. Minden ezen törvénynyel ellenkező törvény, szokás, rendelet vagy határozat eltörültetik és megszüntetik.

3. szemelvény

1867: XVIII. Törvénycikk

Az izraeliták egyenjogúságáról polgári és politikai jogok tekintetében

1. §. Az ország izraelita lakosai a keresztény lakosokkal minden polgári és politikai jog gyakorlására egyaránt jogosítottaknak nyilvánítatnak.
2. §. Minden ezzel ellenkező törvény, szokás vagy rendelet, ezennel megszüntettetik.

4. szemelvény

Közjegyzői okirat

Én Borhy Kálmán Gyöngyösi Királyi Közjegyző, az alólírt helyen és időben, általam személyesen ismert felek, Steiner Alajos, Kereskedő, neje Neufeli Katalin, leányuk Steiner Etelka, és Tuschák Vilmos, kereskedő, gyöngyösi lakosok megkere-
sésére, előbbiek 8.ik négy sor szám alatti lakásán, megjelenvén, hol is feleken kívül, az ügymenet egész folyama alatt, együtt, s jelen voltak, mint velük személyesen ismerős ügyleti tanúk, Weisz Móricz mészáros, Öesztreicher Márton, kereskedő, gyöngyösi lakosok, és felek, előttem, úgy a tanúk előtt, az 1874 évi XXXV. Törvénycikk 82. §. Rendelete megtartása mellett személyes kijelentéssel megkötöték, az alábbi jogügyletet: –

Házassági szerződés

1. Tuschák Vilmos, mint vőlegény, Steiner Etelka, mint ara, a mai alólírt napon, a házassági köteléket veszik fel.

Az ara, Steiner Etelka eddig is tulajdonát képezett, maga szerezte hozománya áll, 4500 Ft, azaz Négyezeröttszáz Forint készpénzből, osztrák értékben, és az ide fűzött jegyzékben foglalt, 1581 F 60 K azaz Egyezeröttszáznyolcvanegy Forint 60 K becsértékű ingóságokból, mint kétségtelen női szükséges felszerelvényekből, és háztartási tárgyakból. A házassági frigy megkötése estére, ezen szerződés létrejötté, s ünnepélyes befejezése alkalmával a 4500 f azaz négyezeröttszáz forint készpénz az ara helyett, természetes és törvényes gyámja, Steiner Alajos által, a vőlegény Tuschák Vilmos, kezéhez leolvasatott, ki is beisméri, hogy ezen összeget megkapta, és hogy a jegyzékben foglalt női tárgyakat, felügyeletebe, már átvette, és kijelenti Tuschák Vilmos, hogy a 4500 F azaz négyezeröt-

száz forint, csak használatra, mint kölcsön, lévén, kezénél, a tulajdonjog ahhoz, Steiner Etelkát illeti, s kötelezi magát, az összeget Steiner Etelkának kívánatára, azonnal biztosítani nem tudná, vagy nem akarná, részére, azonnal visszafizetni. Az összes, 4500 f négyezeröttszáz forintból, s 1581 f 60 x azaz egyezeröttszáznyolcvanegy forint hatva krajczár értékű ingóságokból álló hozomány felett, felek, az örökösödést az esetre, ha a fentartott házasság folyamán Steiner Etelka, leszármazók nélkül előbb haláloznék el, mint Tuschák Vilmos? Aképen szabályozzák, hogy ha az, a házassági (5) öt éven innen állana be, az egész hozományban – ha azon túl, bármikor következnek be – az összes hozomány felében – a nő szülői, Steiner Alajos, Nenfeld Katalin, együtt, esetleg egyenkint, ha életben nem lennének? Örökössei, örökösöknek az utóbbi esetben, a hozomány fele, a férj Tuschák Vilmosra fog szállni, ki is tartozni fog ezen pont értelmében, a mely időben történnék a halálozás, ahhoz képest, a hozományt, egészben, vagy felében, kész pénzben, illetőleg természetben, ha mi akkor kezénél lesz, a fentebb említett szülők vagy örökösseinek azonnal kifizetni, és kiadni. Ha azomban Steiner Etelka végrendelet, vagy lemenők hátra hagyásával halna el ez esetekre, a most fenálló törvények fognak az örökösödésnél, tekintetbe vétetni, s alkalmaztatni. Viszont, Tuschák Vilmos, Steiner Etelka hit bérét felemelni, az esetre, ha öt túl élne, részére írott hitbérként, 2000 f az az két ezer forintokat kötelez le, a mi hagyatéki javaiból, ha a házasság fen tartatott, kifizetendő lesz, magában értetvén, hogy Steiner Etelka hozományát, a hitbér nem terhelendi, ezen felül értendő, s lesz kiadandó. Leendő házas felek, a házasság ideje alatt szerzendő minden vagyona nézve, közösséget alapítanak meg, legyen azon szerzemény, egyenkinti vagy együttes szorgalmuk eredménye, száljon reájuk, szerencseképen, s a többi, azomban a szerzeményhez, a nő hozománya hozzá nem számítatik, mert ahhoz kizárólagos tulajdonjogát meg fogja tartani. Ha pedig közöttük, viszály fejlődne ki, minek következtében kénytelen volna a nő, a férjéről külön élni, ennek beálsától kezdve – mi papi bizonyítvárnnyával lesz igazolható – mind addig míg végleg elválasztatnának, tartozni fog, Tuschák Vilmos, Steiner Etelkának, tartás címen, havonkint előlegesen 30 f az az harmincz forintokat fizetni, néki ka külön élés beáltával, azonnal összes hozományát, kész pénzben, és természetben, vissza fizetni, kiadni. A házasság ideje alatt szerzett javak, közöttük, miként leendő megosztása, s mi móddoni kiadása, a váló per körülményeire fog tartozni. A feltételek nem teljesítésre esetére kikötetik szabadon választandó sommás bíróság illetékessége, s az 1874 évi 35–1881 évi 60 – törvény cikk 111-1§-a értelmébeni egyenes kielégítési végrehajtás. –

Mely ebéli házassági szerződés, a jegyzékkel együtt felek előtt, a tanúk jelenlétében felolvasatván, kijelentették, hogy akaratjukkal megegyezőnek találták, s aláírták.

Kelt Gyöngyösön, ezernyolcszáznyolcvankét évi június hó huszonhetedikén.

Díjjegyzék		Steiner Alajos m. k.
Munkadíj	7 f	Neufeld Katdalin m. k.
Írás “	1 f 20 K	Steiner Etelka m. k.
Bélyeg	15 f 50 K	Tuschák Márton fia
Távozási díj	<u>1</u> f	Tuschák Vilmos m. k.
	24 f 70 K	Weisz Móricz m. k. tanú
		Öesztreicher Márton m. k. tanú
		Borhy Kálmán m. k.
		Kir: Közjegyző /:p. k.:/

A melléklet szövege
Jegyzéke

Folyó szám	Darab szám	Tárgy	Érték	
			Ft	kr
24	"	Rumburgi vászon női ing	168	
18	"	" lepedő	54	
2	"	" paplan lepedő hímzett	24	
2	"	"	20	
6	"	Hímzett párna huzat	42	
2	"	Dunya huzat	20	
6	"	Párna huzat	39	
2	"	Dunya huzat	10	
6	"	Párna huzat	18	
2	"	Dunya huzat	12	
6	"	Párna huzat (kiesing)	12	
6	"	Párna huzat nankingból	12	
2	"	Dunya – cziha	10	
6	"	Párna huzat cártonból	9	
4	"	Dunya huzat cártonból	10	
24	"	Asztal kendő	28	80
12	"	Kis asztal kendő	6	
12	"	Színes asztal kendő	3	60
24	"	Törülköző	28	80
12	"	Alsó ruha	65	
12	"	Női lábra való	48	
15	"	Hálós kabát	83	
12	"	Abrosz	66	
24	"	Zsebkendő	44	
9	"	Hálós főkötő	18	
24	"	Női harisnya	28	80
12	"	Pohár törölő ruha	6	
12	"	Tányér törölő	3	60
2	"	Derék alj	15	
2	"	Paplan	21	
1	"	Selyem ruha fekete	150	
1	"	Salon ruha	40	
2	"	Cachsmir ruha kék és fehér	90	
1	"	Double salon ruha	60	
8	"	Különféle ruhák	112	
2	"	Posztó felöltő	40	
1	"	Plüchskabát	30	
2	"	Dunya tollastul		
2	"	alsó dunyha tollastul		
6	"	párna tollastul	150	
2	"	Tálca kendő	4	

frt 1581 K 60

Azon ingóságoknak, melyeket Steiner Etelka, Tuschák Vilmossal, 1882 évi június hó 27-
éni házasságra lépése alkalmával, annak felügyeletébe át adott:

Steiner Etelka m. k.

Tuschák Vilmos m. k.

1 ft.
Bélyeg

Kelt Gyöngyösön, ezernyolcszáznyolcvannyolc

Jegyzők:

Közjegyző

47. kép Elvadult temetői út. Horváth László felvétele 1995

5. szemelvény

1895: XLII. Törvénycikk

Az izraelita vallásról

(Szentesítést nyert 1895. Évi október 16-án. Kihirdettetett az Országos Törvénytárban 1895. Évi október 18-án.)

1. §. Az izraelita vallás törvényesen bevett vallásnak nyilvánítatik.
2. §. Az 1868. LII. T. cz. 18., 19., 20., 21. És 23. §-ainak rendelkezései az izraelita vallásúakra is kiterjeszteni.
3. §. Lelkész (rabbi) és hitközségi előjáró az izraelita felekezetnek csak oly tagja lehet, a ki magyar állampolgár, és a ki képesítését Magyarországon nyerte.
4. §. A jelen törvény végrehajtásával a ministerium bizatik meg.

48. kép Az ortodox temető rész viszonylagos rendezettsége. A szerző felvétele

1920: XXV. Törvénycikk

A tudományegyetemekre, műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra való beiratkozás szabályozásáról

(Kihirdetett az Országos Törvénytárnak 1920. Évi szeptember hó 26-án kiadott 17. Számában.)

1. §. A tudományegyetemekre, a műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra az 1920/21-ik tanév kezdetétől csak oly egyének iratkozhatnak be, kik nemzethűségi és erkölcsi tekintetben feltétlenül megbízhatók és csak oly számban, amennyinek alapos kiképzése biztosítható.

Az egyes karokra (szakosztályokra) felvehető hallgatók számát az illetékes kar (a műegyetemen a tanács) javaslata alapján a vallás- és közoktatásügyi miniszter állapítja meg.

Rendkívüli hallgatók csak abban az esetben vehetők fel, ha a hallgatóknak az előző bekezdésben foglaltak szerint megállapított létszáma rendes hallgatókkal nem telt volna be és csak a megállapított létszámkereten belül.

Ez az intézkedés a jog- és államtudományi karokon (jogakadémiákon) az államszámviteltanra beiratkozókra nem vonatkozik, a vallás- és közoktatásügyi miniszter azonban az illetékes karok meghallgatása után a pénzügyminiszterrel egyetértőleg ezeknek a rendkívüli hallgatóknak a létszámát is megállapíthatja.

2. §. Az 1. §. Rendelkezései az előző tanévekben már beiratkozva volt rendes hallgatók, valamint a bölcsészettudományi (bölcsészet-, nyelv- és történettudományi és mennyiségtan-természettudományi), továbbá az orvostudományi karokra középiskolai érettségi bizonyítvány birtokában beiratkozva volt rendkívüli hallgatók további beiratkozási jogát nem érintik, amennyiben nemzethűségi és erkölcsi tekintetben feltétlenül megbízhatók.

3. Az 1. §. Intézkedései szerint beiratkozóknak az illetékes karhoz (műegyetemen a tanácshoz) benyújtott folyamodással kell a beiratkozásra engedélyt kérnie.

A beiratkozási engedélynek az 1. §. Rendelkezései szerint megállapított létszámkereten belül való megadása vagy megtagadása felett az illetékes kar tanárainak (műegyetemen a tanácsnak) teljes ülése végérvényesen határoz.

Az engedély megadásánál a nemzethűség és az erkölcsi megbízhatóság követelményei mellett egyfelől a felvételt kérők szellemi képességeire, másfelől arra is figyelemmel kell lenni, hogy az ország területén lakó egyes népfajokhoz és nemzetiségekhez tartozó ifjak arányszáma a hallgatók közt lehetőleg elérje az illető népfaj vagy nemzetiség országos arányszámát, de legalább kitegye annak kilenczted részét.

Hasonlóképpen csak az illetékes kar (műegyetemen a tanács) teljes ülésén megadott engedéllyel iratkozhatnak be a 2. §. Alapján beiratkozni kívánók is. Ezek beiratkozására vonatkozó szabályokat a vallás- és közoktatásügyi miniszter rendeletileg állapítja meg. 4. §. Ezt a törvényt, amely kihirdetése napján lép hatályba, a vallás- és közoktatásügyi miniszter hajtja végre.

7. szemelvény

Egy „obszi” levél...

Gyöngyös város és j. te. És ng. Kirendeltség

IGAZOLVÁNY

Weisz Márton nyug. állományú tiszthelyettes, aki 1885. Év október hó 31-én Tiszafüred községben, Heves megyében, Magyarországon született, gyöngyösi lakos, fuvarozó, tulajdonosa a koronás vas érdemkeresztnek és a másodosztályú ezüst vitézségi éremnek. Volt csapatteste a volt cs. és kir. 6. Huszárezred. 15 év és 6 hónap és 13 napi tényleges szolgálat után 1916. Év május hó 15-én történt felülvizsgálata alapján és 1920. október hó 23-án végrehajtott újabb felülvizsgálata folytán, harctéren elszenvedett koponyahorpadásos-sebesülés alapján, mint mindennemű katonai szolgálatra alkalmatlan 40%-os rokkant nyugdíjjal és sebesülési pótdíjjal látatott el. A tényleges szolgálatból mint nyugállományú tiszthelyettes kilépett 1919. augusztus hó 1-én.

Gyöngyös, 1933 évi augusztus hó 29-én

Vedlik Sándor szds s. k.

Gyöngyös város és járás testnevelési és népgondozó kirendeltsége.

A másolat hiteles.

Gyöngyös, 1939 évi május hó 20-án

P. H.

Olvashatatlan aláírás

1938: XV. Törvénycikk
A társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról
(Az ún. első zsidótörvény)

(Megjelent az Országos Törvénytár 1938. Évi május hó 29-én kiadott 6. Számában.)

1. §. Felhatalmaztatik a m. kir. Minisztérium, hogy a társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosítása végett szükséges és halaszthatatlanul sürgős intézkedéseket, – ideértve az értelmiségi munkanélküliség leküzdése végett szükséges intézkedéseket is, – a jelen törvény kihirdetésétől számított három hónap alatt az alábbi §-okban megjelölt tárgykörben és alapelvek szerint rendeletben tegye meg abban az esetben is, ha az intézkedés egyébként a törvényhozás ügykörébe tartoznék.

2. §. Utasíttatik a m. kir. Minisztérium, hogy:

- a) akár időszakai, akár nem időszakai lap kiadója, szerkesztője vagy a lapnak állandó munkaviszonyban álló munkatársai részére sajtókamara;
- b) színművészek, filmszínészek, színházi és filmrendezők, valamint színházaknál és a filmiparban alkalmazott művészi segédszemélyzet (karszemélyzet) részére színművészeti és filmművészeti kamara felállításáról gondoskodjék.

A sajtókamara, illetőleg a színművészeti és filmművészeti kamara feladata: az újságírás és a lapkiadás, illetőleg a színművészet és filmművészet körében a nemzeti szellem és keresztény erkölcs követelményeinek érvényre juttatása és biztosítása, a kamara kötelékébe tartozók testületi és szociális érdekeinek képvisellete, hivatásuk erkölcsi színvonalának és tekintélyének megóvása, a hivatásuk gyakorlásával járó jogok védelme és kötelességeik teljesítésének ellenőrzése, felettük fegyelmi hatóság gyakorlása, állásfoglalás és javaslatétel az újságírásra és lapkiadásra, illetőleg a színművészetre és a filmművészetre vonatkozó kérdésekben.

Akár időszakai, akár nem időszakai lap kiadója, szerkesztője, vagy a lapnak állandó munkaviszonyban álló munkatársa csak az lehet, aki a sajtókamara tagja.

1. Színháznál, mozgófényképet előállító és kölcsönzés útján vagy másként forgalomba hozó vállalatnál az első bekezdés b) pontjában meghatározott foglalkozások körében rendezőként, előadóként vagy művészeti segédszemélyzet tagjaként csak azt szabad alkalmazni, aki a színművészeti és filmművészeti kamara tagja.

A vallás- és közoktatásügyi miniszter indokolt esetben közérdekből kivételt tehet.

2.3. §. A sajtókamarának, úgyszintén a színművészeti és filmművészeti kamarának tagja csak magyar állampolgár lehet. A tagság egyéb feltételeit a m. kir. Minisztérium rendeletben állapítja meg.

3. §. A sajtókamara, úgyszintén a színművészeti és filmművészeti kamara tagjaiul zsidók csak olyan arányban vehetők fel, hogy számuk a kamara összes tagjai számának húsz százalékát ne haladja meg. Ebbe a húsz százalékba nem lehet beleszámítani:

- a) a hadirokkantat, a tűzharcost, továbbá hősi halált halt szülőnek gyermekét és a hadiözvegyet;
- b) azt, aki az 1919. Évi augusztus hó 1. napja előtt tért át valamely más bevett felekezetbe és megszakítás nélkül ugyanennek a felekezetnek tagja;
- c) a b) pont alá eső szülőnek olyan leszármazóját, aki nem az izraelita felekezet tagja.

4. §. Akár időszaki, akár nem időszaki alapján állandó munkaviszonyban álló munkatársul a 4. § első bekezdése alá eső személyeket csak olyan arányban szabad alkalmazni, hogy számuk az állandó munkaviszonyban álló munkatársak számának húsz százalékát ne haladja meg; bármely címen kifizetett illetményük évi összege pedig nem haladhatja meg az ilyen munkaviszonyban álló összes munkatársak bármely címen járó illetményei évi összegének húsz százalékát. Ezeket a rendelkezéseket a munkaadó az 1939. évi december hó 31. napjáig köteles végrehajtani. A m. kir. Miniszterelnök a végrehajtás módjára utasításokat adhat és közérdekből indokolt esetben a jelen §. rendelkezései alól kivételt tehet.

Akár időszaki, akár nem időszaki lapnál a kiadóhivatali személyzet, úgyszintén a szerkesztőségi segédszemélyzet tagjaként alkalmazottakra a 8. §. Rendelkezései az irányadók. A 4. § Második bekezdését a jelen § Rendelkezései tekintetében is megfelelően alkalmazni kell. A jelen § rendelkezéseit nem lehet alkalmazni azokra a lapokra, amelyek kizárólag hitéleti kérdésekkel és a felekezet ügyeivel foglalkoznak.

5. §. A vallás- és közoktatásügyi miniszter állapítja meg, hogy az egyes színházaknál, úgyszintén a mozgófényképet előállító és kölcsönzés útján vagy másként forgalomba hozó egyes vállalatoknál milyen arányszámban lehet a 4. §. Első bekezdése alá eső személyeket a 2. §. Első bekezdésének b) pontjában meghatározott munkakörben alkalmazni.

6. §. Ügyvédi, mérnöki, orvosi kamarák tagjaiul a 4. §. Első bekezdése alá eső személyeket csak olyan arányban lehet felvenni, hogy számuk az összes tagok számának húsz százalékát ne haladja meg. Mindaddig, amíg az egyéb kamarai tagok arányszáma az összes tagok számának nyolcvan százalékát el nem éri, a 4. §. Első bekezdése alá eső személyt a kamara csupán az újonnan felvett tagok öt százaléka erejéig vehet fel. Az illetékes miniszter a kamara felterjesztésére indokolt esetben közérdekből kivételt tehet. 4. §. Második bekezdését a jelen §. Esetében is meglehetősen alkalmazni kell.

7. §. Az 1937: XXI. Törvénycikk hatálya alá eső olyan vállalatnál, amelynél a tisztviselői, kereskedősegédi vagy más értelmiségi munkakörben foglalkoztatottak száma tíz vagy ennél több, a 4. §. Első bekezdése alá eső személyeket csak olyan arányban szabad alkalmazni, hogy számuk a vállalatnál értelmiségi munkakörben

foglalkoztatottak számának húsz százalékát ne haladja meg; bármi címen kifizetett illetményük évi összege pedig nem haladhatja meg az értelmiségi munkakörben alkalmazottak bármi címen járó illetményei évi összegének húsz százalékát. Az a vállalat, amelynél az értelmiségi munkakörben foglalkoztatottak számában 4. §. Első bekezdése alá eső személyek száma az előző bekezdésben meghatározott arányszámnál nagyobb, a 4. §. Első bekezdése alá eső személyt értelmiségi munkakörben csupán az újonnan felvett tagok öt százaléka erejéig vehet fel mindaddig, amíg a 4. §. Első bekezdése alá eső személyek száma az értelmiségi munkakörben az előző bekezdésben meghatározott arányszámot meghaladja. Az arányszám egyenletes elérésének részletes szabályait a m. kir. Minisztérium az illetékes miniszter előterjesztésére a jelen bekezdésben meghatározott rendelkezések alól indokolt esetben közérdekből kivételt tehet.

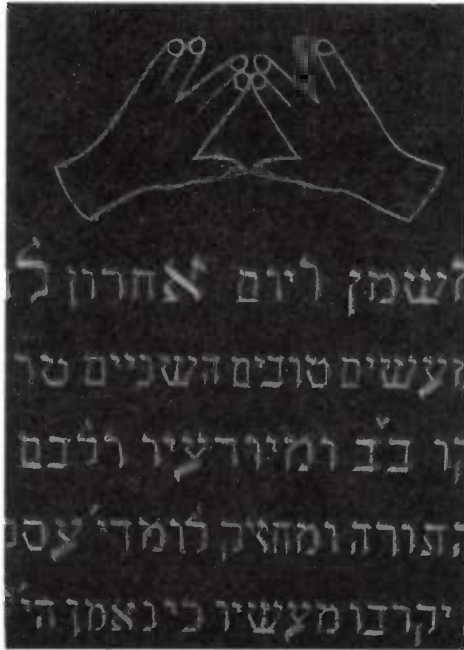
Az 1937: XXI. Törvénycikk hatálya alá eső olyan vállalatnál, amelynél a tisztviselői, kereskedősegédi vagy más értelmiségi munkakörben foglalkoztatottak száma tíznél kevesebb, a 4. §. Első bekezdése alá eső alkalmazottaknak a többi Alkalmazottakkal szemben az 1938. Évi március hó 1. Napján fennállott arányszámát a 4. §. Első bekezdése alá eső személyek javára megváltoztatni nem szabad. Az 1938. Évi március hó 1. Napja után keletkezett vállalatokra az első bekezdés rendelkezése irányadó. A 4. §. Második bekezdését a jelen §. Esetében is megfelelően alkalmazni kell.

8. §. Az 1931: XXVI. Törvénycikkben a törvényhozás hatáskörébe tartozó intézkedéseknek rendeleti úton megtételére adott és legutóbb az 1937:X. törvénycikkkel meghosszabbított felhatalmazásnak az 1938. Évi június hó 30. Napján lejáró határideje az 1939. Évi június hó 30. Napjáig meghosszabbítatik, mégpedig azzal a kiegészítéssel, hogy a felhatalmazás kiterjed a termelés folytonosságának biztosítását célzó rendelkezések megtételére is.

Az 1931:XXVI. Törvénycikknek az 1932:VII. törvénycikkkel kiegészített rendelkezései egyébként változatlanul hatályban maradnak és hatályban marad az 1937:X. t.-c. 2. És 3. §-a is.

9. §. A jelen törvény kihirdetése napján lép hatályba; végrehajtásáról a m. kir. Minisztérium gondoskodik.

Felhatalmaztatik a m. kir. Minisztérium, hogy a jelen törvény rendelkezéseinek végrehajtása végett, valamint az értelmiségi munkanélküliség leküzdésére szolgáló intézkedések végett adatszolgáltatási kötelezettséget állapítson meg, hogy gondoskodjék az adatszolgáltatás helyességének ellenőrzéséről, továbbá, hogy rendelkezésének megszegését vagy kijátszását kihágásnak minősíthesse s hogy a kihágás büntetésére az 1931:XXVI. T.-c. 3. §-ában foglalt rendelkezéseket állapíthassa meg, végül arra is, hogy a rendelkezéseket megszegő vagy kijátszó vállalat élére a vállalat költségére vezetőt rendeljen mindaddig, amíg a rendelkezéseknek a vállalat eleget nem tett.

49. kép Kohannita sír

9. szemelvény

1939: IV. Törvénycikk

A zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról (Az ún. második zsidótörvény)

(Megjelent az Országos Törvénytár 1939. Évi május hó 5-én kiadott 4-i számában)

1. §. A jelen törvény alkalmazása szempontjából zsidónak kell tekinteni azt, aki őmaga vagy akinek legalább egyik szülője, vagy akinek nagyszülői közül legalább kettő a jelen törvény hatálybalépésekor az izraelita hitfelekezet tagja vagy a jelen törvény hatálybalépése előtt az izraelita hitfelekezet tagja volt úgyszintén a felsoroltaknak a jelen törvény hatálybalépése után született ivadékai.
Az előző bekezdésben meghatározott személyek közül nem lehet zsidónak tekinteni azt, aki az 1939. Évi január hó 1. Napja előtt kötött házasságból származik, ha szülői közül csak az egyik és nagyszülői közül is legfeljebb kettő volt az izraelita hitfelekezet tagja és ha

1. Mindkét szülője már a házasságkötéskor valamely keresztény hitfelekezet tagja volt és azontúl is keresztény hitfelekezet tagja maradt, vagy
 2. Szülőinek házasságuk megkötése előtt a törvényben meghatározott módon kötött megegyezése értelmében a keresztény szülő vallását követi és a házasság megkötésekor izraelita vallású szülő az 1939. Évi január hó 1. Napja előtt valamely keresztény hitfelekezetre tért át és azontúl is keresztény hitfelekezet tagja maradt, vagy
 3. Születésétől kezdve keresztény hitfelekezet tagja volt, vagy élete hetedik évének betöltése előtt keresztény hitfelekezet tagjává lett, izraelita vallású szülője az 1939. Évi január hó 1. Napját megelőzően vált valamely keresztény hitfelekezet tagjává és mind ő maga, mind a szülője ezentúl is keresztény hitfelekezet tagja maradt.
- Az első bekezdésben meghatározott személyek közül nem lehet zsidónak tekinteni azt sem, aki
- a) az 1919. Évi augusztus hó 1. Napja előtt lett keresztény hitfelekezet tagjává és azontúl is keresztény hitfelekezet tagja maradt, ha zsidó szülői illetőleg zsidó szülője – amennyiben pedig szülői az 1848. Évi december hó 31. Napja után születtek, ezek zsidó felmenői – az 1849. Évi január hó 1. Napja előtt Magyarország területén születtek;
 - b) a jelen törvény értelmében zsidónak nem tekintendő személlyel az 1939. Évi január hó 1. Napja előtt kötött házasságot, ha ebből a házasságból született vagy születendő gyermekei közül egyiket sem kell a jelen törvény értelmében zsidónak tekinteni;
 - c) a jelen §. Értelmében zsidónak nem tekintendő ivadéka;
 - d) legkésőbb az 1939. Évi január hó 1. napja óta valamely keresztény hitfelekezet kötelékébe tartozó és egyébként az a. pontban meghatározott személyi kellékeknek megfelelő szülőknek olyan ivadéka, aki születésétől kezdve keresztény hitfelekezet tagja.

A második és a harmadik bekezdés rendelkezései nem terjednek ki arra, aki a jelen törvény hatálybalépése után a jelen §. Értelmében zsidónak tekintendő személlyel köt házasságot.

A jelen §. Rendelkezéseit a házasságon kívül született gyermekekre is megfelelően alkalmazni kell.

A harmadik bekezdés a valamint d pontjában meghatározott személyekre és ivadékaikra az 5. §. Első bekezdésében, a 6., a 7., a 10., a 15., a 16. §-okban és a 19. §. Második bekezdésében megállapított korlátozó rendelkezéseket alkalmazni kell. Utasítatik a minisztérium, hogy – amennyiben annak szüksége felmerül, hogy egyes személyek a jelen törvény hatálya alól megfelelő intézmény felállítására útján, a nemzet különleges érdekéből kivételesen mentesíttessenek – ily intézmény az országgyűlésnek megfelelő előterjesztést tegyen.

2. §. Amennyiben a jelen törvény másképp nem rendelkezik, rendelkezéseit nem lehet alkalmazni:

1. Olyan tűzharcosra, (1938: IV. t.-c. 1. §.), vagy az 1914–1918. Évi háborúban hadifogságot szenvedettre, aki a sebesülési érem viselésére jogosult és az ellenség előtt tanúsított vitéz magatartásáért legalább egy ízben kitüntetésben részesült, vagy olyan hadirokkantra, aki az ellenség előtt tanúsított vitéz magatartásáért legalább egy ízben kitüntetésben részesült;
2. Arra, akit az 1914–1918. Évi háborúban ezüst vagy arany vitézségi éremmel tüntettek ki, vagy aki az ellenség előtt tanúsított vitéz magatartásáért más kitüntetésben legalább két ízben részesült, valamint arra, akinek atyját az 1914–1918. Évi háborúban arany, vagy legalább két ízben nagy ezüst vitézségi éremmel tüntették ki;
3. Arra, akit az 1914–1918. Évi háborúban a kardokkal ékesített III. osztályú vas-koronarenddel tüntettek ki, vagy aki ennél magasabb és ugyancsak a kardokkal ékesített kitüntetésben részesült, valamint ennek gyermekeire;
4. Arra, aki a jelen törvény hatálybalépésekor legalább ötven százalékban hadirokkant, továbbá annak feleségére és gyermekeire, aki a jelen törvény hatálybalépésekor hetvenöt vagy száz százalékban hadirokkant;
5. Arra, aki az 1914–1918. Évi háborúban hősi halált halt személy özvegye vagy gyermeke;
6. Aki az 1918. és 1919. Évi forradalmak idején az ezek ellen irányuló nemzeti mozgalmakban részt vett, ha ezzel életét kockáztatta, vagy emiatt szabadságvesztést szenvedett, valamint ennek feleségére és gyermekeire, aki ilyen tevékenysége miatt életét veszítette;
7. A belső titkos tanácsosokra, a m. kir. Titkos tanácsosokra, továbbá arra, aki a jelen törvény hatálybalépésekor valamelyik tudományegyetem vagy a József nádor műszaki és gazdaságtudományi egyetem tényleges vagy nyugdíjas nyilvános rendes tanára;
8. Arra, aki keresztény hitfelekezetnek tényleges vagy nyugdíjas lelkipásztora;
9. Arra, aki a nemzetközi olimpiai bizottság által rendezett olimpiai versenyen bajnokságot szerzett.

A jelen §-ban megállapított mentesség a mentesített személy ivadékaira nem terjed ki. Az első bekezdés 1–5. Pontjának rendelkezéseit az 1914–1918. Évi háború befejezése után az országért vívott harcokban részt vettek is megfelelően alkalmazni kell.

3. §. Honosítás, házasságkötés vagy törvényesítés által zsidó magyar állampolgárságot nem szerezhethet.

Felhatalmaztatik a belügyminiszter, hogy hatálytalanítsa a honosítás (visszahonosítás) útján az 1914. Évi július hó 1. Napja után magyar állampolgárrá lett annak a zsidónak honosítását (visszahonosítását), akit életviszonyai nem utalnak arra, hogy az ország területén maradjon. Hatálytalanítani kell a honosítást (visszahonosítást), ha a honosításnak (visszahonosításnak) a törvényben meghatározott előfeltételei nem állottak fenn, vagy ha a magyar állampolgárságnak honosítás (vissza-

honosítás) útján való megszerzése érdekében bűncselekményt vagy fegyelmi vétséget követtek el vagy a hatóságot megtévesztették.

A honosítás (visszahonosítás) hatálytalanítása kiterjed a honosított (visszahonosított) személynek vele együtt élő feleségére és atyai hatalma alatt álló kiskorú gyermekeire is, ha a határozat eltérően nem rendelkezik.

A honosítás (visszahonosítás) hatálytalanításával együtt a névváltoztatás engedélyezését is hatálytalanítani kell.

4. §. Zsidót nem lehet az országgyűlés felsőházának tagjává megválasztani, kivéve az izraelita hitfelekezetet képviselőre hivatott lelkészeket.

Zsidónak csak akkor van országgyűlési, törvényhatósági és községi választójoga és zsidót csak akkor lehet országgyűlési képviselőnek, törvényhatósági bizottsági és községi képviselő-testületi tagnak megválasztani, ha ő maga és szülői – amennyiben szülői az 1867. Évi december hó 31. Napja után születtek, ezeknek szülői is – Magyarországon születtek és a törvényben meghatározott egyéb előfeltételeken felül hitelt érdemlően igazolja azt is, hogy szülői vagy – amennyiben szülői az 1867. Évi december hó 31. Napja után születtek – ezek felmenői 1867. Évi december hó 31. Napja óta állandóan Magyarország területén laktak.

Zsidó csak az összes választók közül választás, továbbá a vallásfelekezetek képviselője jogcímén lehet a törvényhatósági bizottság tagja. Zsidó mint legtöbb adófizető nem lehet a községi képviselő-testület tagja. Zsidót a törvényhatósági és a községi legtöbb adófizetők névjegyzékébe nem lehet felvenni.

Az, akit az országgyűlési képviselő-választók névjegyzékébe felvettek, ha őt a jelen törvény értelmében zsidónak kell tekinteni, köteles ezt bejelenteni. Zsidó csak akkor gyakorolhat választójogot, ha igazolja, hogy őt ez a jog a második bekezdés értelmében megilleti. Egyébként a zsidók választójogára vonatkozó részletes szabályokat a minisztérium rendeletben állapítja meg.

A jelen törvény kihirdetésének napját követő négy hónap alatt tartott választás esetében annál a zsidónál, aki a törvényben a választójogra megszabott egyéb előfeltételeken felül igazolja azt, hogy ő maga és szülői – amennyiben szülői az 1867. Évi december hó 31. Napja után születtek, ezek szülői is – Magyarországon születtek, a második bekezdésben meghatározott választójogosultság szempontjából véleményezni kell, hogy szülői vagy – amennyiben szülői az 1867. Évi december hó 31. Napja után születtek – ezek felmenői az 1867. Évi december hó 31. Napja óta állandóan Magyarország területén laktak.

5. §. Tisztviselőként vagy egyéb alkalmazottként zsidó nem léphet az állam, törvényhatóság, község, úgyszintén bármely más köztestület, közintézet vagy közüzem szolgálatába. Ez a rendelkezés a társadalombiztosító intézetek szerződött és ideiglenesen megbízott orvosaira is irányadó. A biztosító intézet elnöke az intézet zsidó szerződött orvosainak szerződéses jogviszonyát egyévi felmondással megszüntetheti.

A közép-, a középfokú és a szakiskolákban oktatást végző zsidó tanárokat, a népiskolákban oktatást végző zsidó tanítókat, továbbá a zsidó községi jegyzőket (kör-

jegyzőket) az 1943. Évi január hó 1. Napjáig a zsidó k. r. ítélőbírakat és a kir. Ügyészségek zsidó tagjait az 1940. Évi január hó 1. Napjával nyugdíjazni kell, illetőleg az erre irányadó szabályok szerint a szolgálatból végkielégítéssel el kell bocsátani. Nem terjed ki ez a rendelkezés arra, aki az előbb meghatározott időpont eltelte előtt a közszolgálat más ágában nyer alkalmazást.

A jelen §. Rendelkezéseit a 2. §. Első bekezdésében meghatározott személyekre is alkalmazni kell.

Az izraelita hitfelekezeti vallástanárookra (vallástanítókra) és az izraelita hitfelekezet szervezeteinek, intézményeinek és intézeteinek alkalmazottaira a jelen §. Rendelkezései nem terjednek ki.

Felhatalmaztatik a vallás- és közoktatásügyi miniszter, hogy rendelettel szabályozza az izraelita hittanító iskolák és tanfolyamok számát, szervezetét, működését és felügyeletét, valamint általában az úgynevezett héber tantárgyak oktatását.

6. §. Zsidót kir. Közjegyzőnek, hites tolmácsnak, állandó bírósági vagy más hivatalos szakértőnek (becsüsnek) kinevezni, közjegyzői helyettesnek kirendelni, zsidónak szabadalmi ügyvivői jogosítványt adni nem lehet. Ezt a rendelkezést a 2. §. Első bekezdésében meghatározott személyekre is alkalmazni kell.

Hites könyvvizsgálatra képesítő vizsgára zsidót mindaddig nem lehet bocsátani, amíg a zsidó hites könyvvizsgálók száma az összes hites könyvvizsgálók számának hat százalékát kitevő szám alá nem csökken.

7. §. Az egyetemek és főiskolák első évfolyamára zsidót csak olyan arányban lehet felvenni, hogy a zsidó hallgatók (növendékek) száma az egyetem vagy a főiskola illető karára (osztályára) felvett összes hallgatók (növendékek) számának hat százalékát, a József nádor műszaki és gazdaságtudományi egyetem közgazdasági karának közgazdasági és kereskedelmi osztályán a hallgatók számának tizenkét százalékát ne haladja meg. Ez a rendelkezés nem terjed ki az egyetemek hittudományi karának és a hittudományi főiskoláknak a hallgatóira (növendékeire).

8. §. A társadalombiztosító intézetek önkormányzati szerveinek megválasztásánál érvényesen csak olyan lajstromot lehet ajánlani, amelyen a jelöltek hat százalékánál több zsidó nem szerepel. Az egyes ajánlócsoportok lajstromára jutott tagsági helyeknek legfeljebb hat százaléka tölthető be zsidóval. Ennélfogva az egyes lajstromokra jutott tagsági helyek – a hat százalék kimerítése után – a lajstrom sorrendjében esetleg következő zsidóknak figyelmen kívül hagyásával, a sorrendben következő nem zsidó jelöltekkel illetik.

Nem lajstromos választás esetében, ha az egyes választócsoportok csak egy rendes tagot választanak, zsidót megválasztani nem lehet.

9. §. Ügyvédi, mérnöki, orvosi kamarába, sajtókamarába, úgyszintén színművészeti és filmművészeti kamarába zsidót tagul csak olyan arányban lehet felvenni, hogy a zsidó tagok száma az illető kamara összes tagjai, ha pedig a kamara szakosztályokra vagy foglalkozási csoportokra tagozódik, az egyes szakosztályok, illetőleg foglal-

kozási csoportokra tagozódik, az egyes szakosztályok, illetőleg foglalkozási csoportok tagjai számának hat százalékát nem haladja meg. Mindaddig, amíg a zsidó kamarai tagok száma az illető kamara összes tagjai számának hat százalékát kitevő szám alá nem csökken, zsidót tagul felvenni nem lehet. A 2. §. Első bekezdése alá eső személyt az időközönként felvehető tagok számának három százaléka erejéig, úgyszintén az 5. §. Második bekezdése értelmében nyugdíjazott vagy a szolgálatból az említett rendelkezés értelmében egyébként elbocsátott személyt, valamint azt a zsidót, aki az 1939. Évi január hó 1. Napja előtt közjegyzőhelyettes volt, kamarai tagul fel lehet venni akkor is, ha a kamara zsidó tagjainak száma a fent említett hat százalék alá még nem csökkent. A kamarai tagul felvételre jelentkező zsidót hadirokantat (1933: VII. t.-c. 2. §. a pont), valamint tűzharcost (1938: IV. t.-c. 1. §. A többi zsidó jelentkezőkkel szemben előnyben kell részesíteni.

A 2. §. Első bekezdése alá eső személyeket kamarai tagul az összes kamarai tagok számának három százaléka erejéig azután is fel lehet venni, miután a zsidó kamarai tagok száma – a 2. §. Első bekezdése alá eső személyeket nem számítva – hat százalék alá csökkent.

Az előző bekezdések rendelkezéseit megfelelően alkalmazni kell a helyettes ügyvédekre, valamint az ügyvédjelöltekre (1937: IV. t.-c. 67. és 70. §), úgyszintén a mérnökhelyettesekre (1923: XVIII. t.-c. 10. §) is.

Az első bekezdésben felsorolt kamarák tisztikarának és választmányának tagja zsidó csak a tiszt kar, illetőleg a választmány tagjai hat százalékának erejéig lehet. Ha a kamara tiszt karának, illetőleg választmányának tagjai közt a zsidók száma a jelen törvény hatálybalépésekor a hat százalékot meghaladja, a zsidó tisztviselők, illetőleg választmányi tagok megbízatása megszűnik és helyüket a törvény hatálybalépésétől számított harminc nap alatt új választás útján kell betölteni. Az ebben a tekintetben esetleg szükséges részletes szabályokat az illetékes miniszter rendeletben állapítja meg.

Felhatalmaztatik a minisztérium, hogy az 1938: XV. t.-c. 2. és 3. §-ában és a jelen §-ban foglaltaknak szem előtt tartásával művészeti kamarák felállításáról gondoskodjék.

10. §. Akár időszakai, akár nem időszakai lap szerkesztésében állandó munkaviszonyban álló munkatársul zsidókat csak az értelmiségi munkakörben foglalkoztatottakra megállapított szabályoknak (17. §) megfelelően lehet alkalmazni.

Zsidó nem lehet időszakai lap felelős szerkesztője, kiadója, főszerkesztője, vagy bármily névvel megjelölt olyan munkatársa, aki a lap szellemi irányát megszabja, vagy a lap szerkesztésében egyébként irányító befolyást gyakorol. Ezt a rendelkezést a 2. §. Első bekezdésében megjelölt személyekre is alkalmazni kell.

Az előző bekezdések rendelkezéseit nem lehet alkalmazni azokra az időszakai lapokra, amelyek kizárólagosan izraelita hitfelekezeti, zsidó művelődési, gazdasági vagy más zsidó társadalmi célokat szolgálnak és ezt a jellegüket a lap címében (alcímében) határozottan feltüntetik.

A miniszterelnök nem magyar nyelvű időszakos lapokra a jelen §. Rendelkezései alól kivételt tehet.

11. §. Zsidó nem lehet színház igazgatója, művészeti titkára, dramaturgja vagy bármely névvel megjelölt olyan alkalmazottja, aki a színház szellemi vagy művészeti irányát megszabja, a színház művészi személyzetének alkalmazásában vagy a színház művészeti ügyvitelében egyébként befolyást gyakorol.

Az előző bekezdés rendelkezéseit megfelelően alkalmazni kell a mozgófényképet előállító, forgalomba hozó vagy előadó vállalatok igazgatóira és az igazgatási tennivalókat ellátó művészi ügyvezetőire, ügykezelőire és egyéb olyan alkalmazottaira, akik a mozgófénykép előállításában, forgalomba hozatalában vagy a műsor megállapításában irányító befolyással közreműködnek.

Mozgófényképet előadó vállalatnál alkalmazott igazgató, vagy igazgatási tennivalókat ellátó ügyvezető csak az lehet, aki a színművészeti kamara tagja.

Színházi előadások üzletszerű rendezésére (tartására) zsidó vagy jogi személy hatósági engedélyt nem kaphat.

A jelen §. Rendelkezéseit a 2. §. Első bekezdésében megjelölt személyekre is alkalmazni kell.

12. §. Állami egyedáruság alá eső cikkek árusítására engedélyt, úgyszintén hatósági engedélytől függő hasznot hajtó olyan egyéb jogosítványt, amelynek engedélyezése vagy engedélyezésének megtagadása a hatóság szabad mérlegelésétől függ, zsidónak nem lehet adni. A jelen törvény hatálybalépése előtt zsidóknak kiadott (zsidók által megszerzett) ilyen engedélyeket (jogosítványokat) a törvény hatálybalépésétől számított öt év alatt, dohány nagyárudai és dohány kisárudai engedélyt, saját termésű bornak kismértékben eladására jogosító engedélyt, továbbá megyei városban, a törvény hatálybalépésétől számított három év eltelte után kezdődő öt év alatt meg kell vonni.

Az állami egyedáruság alá eső cikkek előállítására vagy feldolgozására és értékesítésére vonatkozó engedélynek (jogosítványnak) az előző bekezdés szerinti megvonását vagy az engedély meghosszabbításának (megújításának) megtagadását mellőzni lehet, ha az engedély (jogosítvány) alapján folytatott üzem megszűnése az adott időpontban a termelést, a közfogyasztást, vagy a munkaviszonyokat jelentős mértékben károsan befolyásolná.

Az első bekezdés alapján visszavont gyógyszerügyi jognak újból engedélyezése esetében az új engedélyes köteles a korábbi engedélyesnek, illetőleg örökösének kívánságaira a gyógyszerészeti berendezését és anyagkészletét az Országos Közegészségügyi Tanács megfelelő szaktanácsa által a tényleges viszonyok figyelembevételével megállapított becsértékén átvenni, ezen felül a gyógyszerügyi jogosítvány ellenértékét is megfizetni. A gyógyszerügyi jogosítvány ellenértékéül azoknak az összegeknek egy évre eső átlagát kell tekinteni, amelyek az elvonás évét megelőző öt évben a vagyonadó kivetésének alapjául szolgáltak. A becsér-

téknak és a gyógyszerári jogosítványért járó ellenértéknek megfizetésére a határidőt, továbbá a fizetés módozatait a belügyminiszter állapítja meg.

Reálgyógyszerári jogot zsidó élők közötti jogügylet alapján egyáltalában nem, végintézkedés alapján vagy törvényes örökösödés jogcímén pedig csak abban az esetben szerezhethet, ha az öröknyagyonak egyenes ágon rokona vagy házastársa.

A belügyminiszter a mozgófényképüzemekre vonatkozóan kiadott összes mutatványengedélyeket a jelen törvény végrehajtása céljából bármikor felülvizsgálhatja és a felülvizsgált bármelyik engedélyt megvonhatja. Nem kaphat állami egyedáruság alá eső cikkek árusítására engedélyt, úgyszintén az első bekezdés alá eső egyéb jogosítványt az, aki a maga neve alatt zsidó részére kísérelt meg az engedély, illetőleg a jogosítvány megszerzését.

Az első bekezdés alá eső jogosítvány hasznosítása tárgyában zsidóval kötött társulási szerződést jóváhagyni nem lehet, a törvény hatálybalépése előtt jóváhagyott ilyen szerződést a miniszter felhívására meg kell szüntetni; a társulási szerződés ilyen esetben egyévi felmondással akkor is megszüntethető, ha a szerződés ezt kizárja vagy hosszabb felmondási időhöz köti.

13. §. Közszállítást (1931: XXI. t.-c. 21. §) zsidóknak csak annyiban lehet odaítélni, hogy a zsidóknak odaitélt közszállítások vállalati összege együttvéve a hatóság, hivatal, intézet, vállalat, üzem vagy más intézmény évi költségvetésébe, úgyszintén megállapított beruházási tervébe (munkatervébe) a közszállítások fedezésére felvett egész összegnek az 1939. és az 1940. Években húsz, az 1941. és az 1942. Években tíz, az 1943. Évtől kezdve pedig hat százalékát meg ne haladja. Ettől a szabálytól csak abban az esetben lehet eltérni, ha a közszállításra más nem jelentkezik, vagy ha ajánlata lényegesen kedvezőtlenebb.

Nem szabad közszállításban részesíteni azt, akit a bíróság a jelen törvényben meghatározott vétség miatt jogerősen elítélt. Nem szabad közszállításban részesíteni azt a nem zsidót, aki a maga neve alatt zsidó részére, úgyszintén azt a zsidót, aki nem zsidónak a neve alatt a maga részére szerez meg közszállítást vagy ezt megkísérli.

14. §. Ipar gyakorlására zsidónak iparigazolványt, illetőleg iparengedélyt mindaddig nem lehet kiállítani, amíg az illető községben a zsidóknak kiadott iparigazolványok és iparengedélyek együttes száma a községben fennálló összes iparigazolványok és iparengedélyek számának hat százaléka alá nem csökken. A kereskedelem- és közlekedésügyi, illetőleg az iparügyi miniszter közérdekből kivételt tehet. Foglalkozást közvetítő irodára, továbbá hitelhírszolgálatra és hiteltudósításra zsidó iparengedélyt nem kaphat. Foglalkozást közvetítő irodára a jelen törvény hatálybalépése előtt zsidónak adott iparengedély az 1940. Évi december hó 31. Napján megszűnik.

15. §. Mező- vagy erdőgazdasági ingatlant zsidó élők közötti jogügylet útján csak árverés vagy árverés hatályával magánkézből eladás során és csakis a hatóság engedélyével tett vételi ajánlat alapján szerezhethet.

Az előző bekezdésben meghatározott korlátozás nem terjed ki arra az esetre:

- a) ha az ingatlant gyár-, bánya-, ipar- vagy fürdőtelep létesítése, kibővítése vagy fenntartása céljára szerzik meg és a szerző fél az ingatlan fekvése szerint illetékes kereskedelmi és iparkamara által kiállított nyilatkozattal igazolja, hogy az ingatlan megszerzése az említett célra szükséges;
- b) a megszerezni kívánt ingatlan házhely céljára alkalmas, 600 négyszögölnél nem nagyobb és a szerző fél hatósági bizonyítvánnyal igazolja, hogy házhelye vagy lakóházzal beépített ingatlana nincsen.

Az első bekezdésben említett körülmények igazolásának módját, az első bekezdés értelmében szükséges hatósági engedély megadására, illetőleg hatósági bizonyítvány kiállítására jogosult hatóságot és ennek eljárását, úgyszintén a telek-önnyvi hatóság eljárására vonatkozó szabályokat az igazságügyminiszter a földművelésügyi miniszterrel egyetértve rendelettel állapítja meg.

16. §. Zsidót az egyébként fennálló korlátozásokra tekintet nélkül lehet összes mezőgazdasági ingatlanának tulajdonul vagy kishaszonbérletek céljára átengedésre kötelezni. Ezt a rendelkezést arra a mezőgazdasági ingatlanra is alkalmazni kell, amelyet a zsidó az 1937. Évi december hó 31. Napja után és a jelen törvény hatálybalépése előtt élők közötti vagy halál esetére szóló jogügylettel bárkire átruházott; ennek a rendelkezésnek alapján azonban átengedésre kötelezésnek nem zsidóra átruházott ingatlan tekintetében csak az átruházásból számított három év alatt van helye.

Az első bekezdés alapján nincs helye átengedésre kötelezésnek, ha

- a) az ingatlan a 15. §. Második bekezdésének a) pontjában megjelölt célra szolgál és ezt az illetékes hatóság igazolja;
- b) az ingatlan házhely céljára alkalmas, 600 négyszögölnél nem nagyobb és a tulajdonos hatósági bizonyítvánnyal igazolja, hogy házhelye vagy lakóházzal beépített más ingatlana nincs.

A második bekezdésben foglaltak tekintetében a 15. §. Harmadik bekezdése megfelelően irányadó.

Ha zsidó mező- vagy erdőgazdasági ingatlanát átruházza, az átruházáshoz, tekintet nélkül az ingatlan területére és a szerző fél személyére, hatósági hozzájárulás szükséges. Ily esetben az állami elővásárlási jogot, tekintet nélkül az ingatlan területére és a szerző fél személyére, gyakorolni lehet vagy pedig az ingatlant elidegenítő jogügylet tudomásulvételét az elővásárlási jog gyakorlása nélkül meg lehet tagadni.

17. §. A közszolgálat körén kívül akár természetes személy, akár jogi személy által fenntartott ipari (kereskedelmi), bányászati, kohászati, bank- és pénzváltóüzleti vállalatban, biztosítási magánvállalatban, közlekedési vállalatban és mezőgazdasági (kert- és szőlőgazdasági) üzemben, továbbá bármiféle más keresőfoglalkozásban tisztviselői, kereskedősegédi vagy más értelmiségi munkakörben zsidót

csak olyan arányban szabad alkalmazni, hogy a 2. §. Első bekezdése alá nem eső zsidó alkalmazottak száma a vállalatnál (kereső foglalkozásban) értelmiségi munkakörben foglalkoztatottak számának tizenkét százalékát, az összes zsidó alkalmazottak száma pedig – ideszámítva tehát a 2. §. Első bekezdése alá eső alkalmazottakat is – az értelmiségi munkakörben foglalkoztatottak számának tizenöt százalékát ne haladja meg.

Ha az értelmiségi munkakörben foglalkoztatottak száma tizenötönél kevesebb, de négyenél több, legfeljebb két, ha pedig az alkalmazottak száma ötnél kevesebb, legfeljebb egy alkalmazott lehet zsidó. Ennek a rendelkezésnek a szempontjából a 2. §. Első bekezdésében meghatározott mentességet nem lehet figyelembe venni; a 2. §. Első bekezdése alá eső személyeket azonban – egyébként egyenlő előfeltételek mellett – az alkalmazás és a szolgálatban megtartás szempontjából előnyben kell részesíteni.

Az első és a második bekezdés rendelkezései megfelelően irányadók az alkalmazottak illetményei (akár pénzben, akár természetben bármely címen élvezett juttatások) összegének arányára is.

Az első, a második és a harmadik bekezdésben meghatározott arányszámot az 1943. Évi január hó 1. Napjáig kell elérni. A csökkentést félévenként minden évben június hó 30. és december hó 31. Napjáig legalábbis egyenletesen akként kell végrehajtani, hogy az első, a második és a harmadik bekezdésben meghatározott arány az 1943. Évi január hó 1. Napjáig eléérssék.

Az olyan vállalat, amelynél az utolsó három évben a közszállítások az évi forgalom húsz százalékát meghaladták, az előző bekezdésben meghatározott kötelezettségnek az 1941. Évi június hó 30. Napjáig tartozik eleget tenni. A negyedik bekezdésben meghatározott határidőt a minisztérium az illetékes miniszter előterjesztésére két évvel meghosszabbíthatja az olyan vállalat tekintetében, amely évi termelésének legalább harminchárom százalékát külföldre szállítja, három évvel pedig az olyan vállalat tekintetében, amely évi termelésének legalább harminchárom százalékát szabadon átváltható devizák ellenében szállítja külföldre.

A zsidó alkalmazottak számának és illetményeinek az összes alkalmazottak számához és illetményeinek összegéhez viszonyított, az 1938. Évi március hó 1. Napján fennállott arányszámát a zsidó alkalmazottak javára megváltoztatni nem szabad. Ez a rendelkezés az 5. §. Második bekezdése értelmében nyugdíjazott vagy a szolgálatból az említett rendelkezés értelmében egyébként elbocsátott személy alkalmazását nem zárja ki.

A jelen §. értelmében megüresedő helyekre külföldi állampolgárt csak az illetékes miniszter előzetes hozzájárulásával lehet alkalmazni. Azokat a zsidókat, akik valamely keresztény hitfelekezet tagjai, az előző bekezdésben meghatározott arányszám tekintetében legalább is annak egynegyed részéig kell – egyébként egyenlő előfeltételek közt – figyelembe venni. A zsidó hadirokkantat

(1933: VII. t.-c. 2. §. a) pont), valamint tűzharcost (1938: IV. t.-c. 1. §.) az előző bekezdésekben meghatározott arányszám keretében más zsidókkal szemben – egyébként egyenlő előfeltételek közt – előnyben kell részesíteni.

A minisztérium rendeletben rendelkezhetik arról, hogy a jelen §. Alapján megüresedett és a nem vezető állások körébe tartozó állások egy részét csak az erre a célra összeállított hivatalos névjegyzékben feltüntetett jelentkezők sorából szabad betölteni.

Ha a gazdasági élet zavartalan menete vagy a termelés rendje érdekében elkerülhetetlenül szükséges, a minisztérium az illetékes miniszter előterjesztésére kivételesen megengedheti azt, hogy különleges szakértelmet kívánó munkakörben zsidó – amennyiben a munkakör ellátására alkalmas nem zsidó magyar állampolgár rendelkezésére nem áll – az előző bekezdésben meghatározott arányszámon felül és meghatározott időre alkalmazásban maradjon.

A jelen §. Alkalmazása szempontjából az utazókat (üzletszerzőket, ügynököket) a többi alkalmazottól elkülönítve kell figyelembe venni; az illetékes miniszter az utazók (üzletszerzők, ügynökök) tekintetében a jelen §. Rendelkezéseinek alkalmazása alól közérdekből kivételt tehet.

A jelen §. Rendelkezéseit alkalmazni kell a kir. Közjegyző, a bírósági végrehajtó és a szabadalmi ügyvivő alkalmazottaira.

18. §. Ha vállalat közfogyasztás céljára szolgáló árut bizományosi vagy más néven létesített szervezet útján hoz forgalomba, a szervezetben zsidók csak olyan arányban vehetnek részt, hogy számuk a szervezetben résztvevők együttes számának, jutalékuk vagy más hasonló jellegű jövedelmük pedig az összes résztvevők jutalékának vagy más hasonló jellegű jövedelmének tizenként százalékát – a 2. §. Első bekezdése alá eső személyeket is figyelembe véve, tizenöt százalékát – ne haladja meg. A kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter az iparügyi miniszterrel egyetértve állapítja meg azokat az árukat, amelyeket forgalomba hozó vállalatok tekintetében az előző bekezdés rendelkezéseit alkalmazni kell és határozza meg azt az időt – lehetőleg a 17. §. negyedik, ötödik és hatodik bekezdésében foglaltaknak megfelelő figyelembe vételével – amely alatt az előző bekezdés rendelkezéseit végre kell hajtani.

A szervezetben részvételre zsidóval kötött szerződés egyévi felmondással akkor is megszüntethető, ha a szerződés a felmondást kizárja vagy hosszabb felmondási időhöz köti. A szerződésnek az egyévi felmondás következtében megszűnése miatt a szerződés vagy a felmondási idő hosszabb tartamára alapított kártérítési követelést nem lehet érvényesíteni.

19. §. A 17. §. Rendelkezéseit megfelelően alkalmazni kell az 5. §. Rendelkezései alá nem eső bármely egyesület (érdekképviselő), vagy bármily más megjelölésű szervezet, úgyszintén alapítvány tisztviselőire, valamint értelmiségi munkakörben foglalkoztatott egyéb alkalmazottaira.

Munkásegylet vagy más munkásszervezet intézőszervének vagy tisztí kartának tagja, munkaközvetítéssel foglalkozó szervezeteinek tisztviselője vagy értelmiségi munkakörben foglalkoztatott egyéb alkalmazottja zsidó nem lehet. Ezeket a rendelkezéseket a 2. §. Első bekezdésében megjelölt személyekre is alkalmazni kell. A jelen §. Rendelkezéseit nem lehet alkalmazni azokra a szervezetekre és alapítványokra, amelyek kizárólagosan a 10. §. Harmadik bekezdésében meghatározott célokra alakulnak, vagy ilyen célokra állnak fenn és amelyeknek alapszabályaik vagy más szervezeti szabályaik szerint csakis zsidó tagjai lehetnek.

20. §. A 12–16. §-ban a zsidókra megállapított rendelkezéseket megfelelően kell alkalmazni jogi személyekre és a társasági jogviszony körében azon az alapon, hogy a vezetők többsége, az igazgatóság vagy a felügyelőbizottság tagjainak többsége, illetőleg a tulajdonostársak többsége zsidó. A részletes szabályokat a minisztérium rendeletben állapítja meg.

21. §. Ha a zsidó alkalmazottat a jelen törvény rendelkezései következtében kell elbocsátani, a szolgálati viszonyt felmondás útján a törvényes felmondási idő elteltétől számított hatállyal meg lehet szüntetni még akkor is, ha a szolgálati szerződés szerint a szolgálati viszony határozott időre szól. Ilyen esetben az alkalmazottat a javadalmazásnak a törvényes felmondási időre eső része, valamint a törvényes végkielégítés illeti meg. Ezt meghaladó végkielégítés vagy egyéb kártalanítás az alkalmazottnak nem jár.

Ha az alkalmazottnak a szolgálati szerződés vagy az alkalmazottakra irányadó szolgálati szabályzat szerint akár a vállalatától, akár a vállalat elismert nyugdíjpénztárától nyugdíjra van igénye, ezt az igényét az elbocsátás nem érinti.

Ha a vállalatra, illetőleg a vállalat elismert nyugdíjpénztárára a jelen törvény alapján elbocsátott alkalmazott nyugdíjának vagy végkielégítésének fizetése következtében elviselhetetlen teher hárulna, a nyugdíj vagy a végkielégítés összegét a méltányosságnak megfelelően csökkenteni lehet. Ugyanebből az okból a méltányosságnak megfelelően a végkielégítés fizetésére halasztást lehet adni vagy a végkielégítésnek meghatározott részletekben való megfizetését lehet megengedni. A csökkentés, úgyszintén a halasztás és a részletekben való fizetés megengedése tárgyában a közérdekeltségek felügyelőhatósága bírói út kizárásával határoz. A felügyelőhatóság határozata elleni panaszra megfelelően kell alkalmazni a felügyelőhatóság egyéb határozatai ellen benyújtható panaszra fennálló jogszabályokat

22. §. Fehatalmaztatik a minisztérium, hogy a zsidók kivándorlásának előmozdítására és a zsidók vagyonának ezzel kapcsolatban kivételre egyébként a törvényhozás hatáskörébe tartozó intézkedéseket rendeletben tehessen meg. Rendeletben állapíthatja meg a minisztérium azokat a vámjogi és egyéb szabályokat is, amelyek a zsidók kivándorlásának előmozdításával kapcsolatban a nemzeti vagyon védelme végett szükségesek.

23. §. Felhatalmaztatik a minisztérium, hogy a jelen törvény végrehajtása végett adatszolgáltatási kötelezettséget állapítson meg, és hogy az adatszolgáltatás ellenőrzéséről is gondoskodjék.

A minisztérium a jelen törvény rendelkezéseit megszegő vagy kijátszó vállalat vagy más szervezet élére vagy ellenőrzése végett, a kötelezett költségére a törvény rendelkezéseinek végrehajtása végett vezetőt állíthat mindaddig, amíg a vállalat vagy más szervezet a köteletségének eleget nem tett. A vezető jogköreinek részletes szabályait a minisztérium rendeletben állapítja meg.

24. §. A jelen törvény végrehajtása körében eljárni hivatott hatóságokat és szervezeteiket – amennyiben ebben a tekintetben ez a törvény vagy más jogszabály nem rendelkezik – a minisztérium rendeletben állapítja meg.

25. §. Amennyiben a cselekmény súlyosabb büntető rendelkezés alá nem esik, kihágást követ el és két hónapig terjedhető elzárással büntetendő:

1. Aki a jelen törvény alapján elrendelt bejelentési, adatszolgáltatási vagy jelentkezési köteletségének nem tesz eleget vagy a hatóság ellenőrzését másképp akadályozza;

2. Aki zsidót a jelen törvény 10. §-ának első bekezdése, 17. Vagy 19. §-a rendelkezésének megszegésével alkalmaz, alkalmazásban megtart vagy zsidó alkalmazottainak juttatott illetményekkel a törvényben megengedett mértéket túllépi;

3. Aki külföldi állampolgárt a 17. §. Rendelkezéseinek megszegésével alkalmaz. A pénzbüntetésre az 1928: X. törvénycikk rendelkezései irányadók, a pénzbüntetés legmagasabb összege nyolcezer pengő. A pénzbüntetés behajthatatlansága esetére megállapított elzárásbüntetés tartamára az 1931: XXVI. Törvénycikk 3. §-a harmadik bekezdésének, a kihágás elévülésére e §. Negyedik bekezdésének rendelkezése irányadó.

A kihágás miatt az eljárás a közigazgatási hatóságnak mint rendőri büntető bíróságnak, a m. kir. Rendőrség működése területén a m. kir. Rendőrségnek mint rendőri büntető bíróságnak hatáskörébe tartozik.

26. §. Vétséget követ el és egy évig terhelhető fogházzal büntetendő:

1. Aki a 25. §-ban meghatározott cselekményt annak ellenére követte el, hogy köteletségére a hatóság figyelmeztette;

2. Aki a 25. §-ban meghatározott cselekményt elköveti, ha ilyen kihágás miatt már megbüntették és büntetésének kiállása óta két év még nem telt el;

3. Aki a jelen törvény végrehajtása körében a hatóságot fondorlattal megtéveszti vagy megtéveszteni törekszik;

4. Aki a 10. §. Rendelkezésének megszegésével időszaki lap felelős szerkesztőjének, kiadójának, főszerkesztőjének, a lap szellemi irányát megszabó vagy a lap szerkesztésében irányító befolyást gyakorló munkatársának zsidót alkalmaz, úgyszintén az a zsidó, aki az ilyen alkalmazást elfogadja;

5. Aki a 11. §. Rendelkezésének megszegésével színház igazgatójának, művészeti titkárnak, dramaturgjának, a színház szellemi vagy művészeti irányát megszabó vagy a színház művészeti ügyvitelében egyébként irányító befolyást gyakorló alkalmazottjának, mozgófényképet előállító, forgalomba hozó vagy előadó vállalat igazgatójának, illetőleg a 11. §. Második bekezdésében említett irányító befolyást gyakorló alkalmazottjának zsidót alkalmaz, úgyszintén az a zsidó, aki az ilyen alkalmazást elfogadja;
6. Az a nem zsidó, aki a maga neve alatt álló zsidó részére, vagy az a zsidó, aki nem zsidó neve alatt a maga részére az állami egyedáruság alá eső cikkek árusítására engedélyt vagy hatósági engedélytől függő egyéb jogosítványt a törvény rendelkezésének kijátszásával megszerez, vagy ilyen engedély vagy egyéb jogosítvány megszerzését a törvény rendelkezésének kijátszásával megkísérli;
7. Az a nem zsidó, aki a maga neve alatt zsidó részére vagy az a zsidó, aki nem zsidó neve alatt a maga részére a 13. §. Rendelkezésének megszegésével szerez meg közszállítást vagy közszállítás megszerzését megkísérli.
- A 3. Pontban meghatározott cselekmény büntett és büntetése három évig terjedhető börtön, hivatalvesztés és a politikai jogok gyakorlásának felfüggesztése, ha az 1. §. Harmadik bekezdésének a) vagy d pontjában meghatározott személyi körülmények igazolása végett követik el.
- A pénzbüntetésre az 1928: X. törvénycikk rendelkezései irányadók, a pénzbüntetés legmagasabb mértéke húszezer pengő.
27. §. Ha a 26. §-ban meghatározott büntettet vagy vétséget vállalat alkalmazottja vagy megbízott követte el és a vállalat tulajdonosát (üzletvezetőjét), illetőleg a megbízót a hivatásából folyó felügyeleti vagy ellenőrzési kötelességének teljesítésében akár szándékos, akár gondatlan mulasztás terheli, a vállalat tulajdonosa (üzletvezetője), illetőleg a megbízó vétség miatt a 26. §-ban meghatározott büntetéssel büntetendő.
28. §. A 26. és a 27. §-ban meghatározott bűncselekmény miatt való elítélése esetében el kell rendelni az ítéletnek az elítélt költségén hírlapban közzétételét.
29. §. A társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról szóló 1938: XV. t.-c. 4–8. §-ai hatályukat veszítik. Azokat a rendelkezéseket, amelyeket jogszabály az 1938: XV. t.-c. 4. §-a első bekezdésében meghatározott személyekre állapít meg, a jelen törvény hatálybalépése után a zsidókra kell megfelelően alkalmazni.
- A jelen törvény kihirdetésének napján lép hatályba; végrehajtásáról a minisztérium gondoskodik, a törvény végrehajtása során a visszacsatolt területekre vonatkozóan – amennyiben az ottani viszonyokhoz képest szükséges – átmenetileg eltérő szabályokat állapíthat meg.

50. kép Levita síremlék a gyöngyösi temetőben

10. szemelvény

Büchler Zsigmond ellenforradalmi bizonylata

HATÓSÁGI BIZONYÍTVÁNY

Gyöngyös megyei város hatósága az előterjesztett szóbeli kérelem, s alulírott hatóságnak bemutatott, s alább megnevezett több gyöngyösi tekintélyes polgár által kiadott írásbeli nyilatkozatok alapján hivatalosan igazolja, hogy Büchler Zsigmond, nős Rosenfeld Erzsébettel, gyöngyösi lakos, emléklapos őrnagy, gépészmérnök, malomigazgató 1918 november 1-én a gyöngyösi forradalom letörésében akkor mint tartalékos százados részt vett azáltal, hogy néhai Kemény János akkori polgármester, a Gyöngyös város polgárőrsége parancsnokának kinevezte, ő azt megszervezte és a kommün kitörése után emiatt állandóan üldözött, sokszor menekült a kommunisták elől, mert az 1919. Május 1. után volt ellenforradalom megszervezésében is annyira tevékeny részt vett, hogy a május 5-én éjjel városunkba érkezett terrorcsapat másnap elfogatta, a városházára vitette és ott több elfogott polgár, köztük Csipkay Albert huszárszázados és Welt Ignác kereskedő mellé, kiket később kivégeztek, lecsukta. Ezen elfogatása és elzárása nevezett tanúk igazolása szerint is különösen azon ellenforradalmi és élete kockáztatásával járó tevékenysége miatt történt, hogy Büchler Zsigmond a Gyöngyösvidéki Gőzmalom Rt. Malommunkásait lefegyverez-

te, a náluk lévő szuronyos Manlicher-puskákat és töltényeket elszedte. Ugyancsak élete kockáztatásával éjszakai szállást és menedéket adott a terrorcsapat által halálraítélt és menekülésben volt Dr. Krupánszky László huszárfőhadnagynak. Életveszélyben forgott akkor is, mikor a nevezett malomipar tulajdonát képező lovaknak a vörösek által történt elrekvirálását a fegyveres hatalommal is szembeszállva megakadályozta, emiatt őt a frontról visszatérő vöröskatonák el akarták fogni és előlük menekülve többször utána lőttek.

Büchler Zsigmond malomigazgató, emléklapos őrnagy, fentiekben igazolt ellenforradalmi tevékenységét a Dr. Krupánszky László m. kir. Honvédszázados, Ivány László volt gyöngyöspüspöki községi főjegyző, Nagy Dezső üzemi igazgató, Dr. Náray Béla v. t. főügyész és még több volt gyöngyöspüspöki, jelenleg gyöngyösi polgárok által kiadott és aláírt írásbeli nyilatkozatuk alapján igazolja alulírott hatóság.

Mely bizonyítvány az 1939. Évi IV. t.-c. 2. §. 6. Pontja alapján leendő használatra Büchler Zsigmond malomigazgató gyöngyösi lakosnak szokott hivatalos alakban kiadott.

Gyöngyös, 1939. Évi május hó 19.

Szakay Andor s. k.
v. főjegyző

Dr. Makrányi Gyula s. k.
polgármesterh.

Gyöngyös megyei város
Heves vármegye
Polgármesteri Hivatala
Bélyegzője

11. szemelvény

Dr. Rozett Miksa
Ellenforradalmi bizonylata

HATÓSÁGI BIZONYÍTVÁNY

Gyöngyös megyei város hatósága az előterjesztett szóbeli kérelem és Bariska Mihály állampénztári igazgató, Dr. Náray Béla városi főügyész, Dr. vitéz Kiss Kálmán árv. Ülnök városi vitézi hadnagy és Kiss László városi közgyám e. é. Hadnagy gyöngyösi lakosok által kiadott és aláírt nyilatkozatok alapján hivatalosan igazolja, hogy Dr. Rozett Miksa gyöngyösi lakos ügyvéd részt vett Kenyeres János volt huszárkapitány és Dr. Puky Árpád polgármesterrel az 1919-iki ellenforradalom megszervezésében, mely szervezéssel kapcsolatos megbeszélések Kenyeres János, Dr. Puky Árpád és Dr. Rozett Miksa lakásán történtek. Dr. Rozett Miksa az 1919. Évi május 3-iki ellenforradalom alkalmával a fegyvereket a huszárlaktanyából a csendőrlaktanyába szállíttatta, s ott Fejes csendőrtiszthelyettes közreműködése mellett kiosztotta az ellenforradalmárok között. Ezen ellenforradalom szervezése alkalmával az ellenforradalmárok Dr. Rozett Miksát a város rendőrkapitányának nevezték ki s ő ezt a jogkört az ellenforradalom rövid tartama alatt ténylegesen gyakorolta is. Általában Dr. Rozett Miksa az 1918. Évi forradalmat követőleg minden olyan nemzeti irányú megmozdulásban részt vett, melynek célja az volt, hogy a polgári rend, életbiztonság, a törvény uralma alatt, s az alkotmány uralma biztosíttassék s ezen tevékenysége folytán számos esetben került életveszélybe.

A kommunizmus leverése után Dr. Rozett Miksa, mint a karhatalmi parancsnokság tagja, a nyomozási osztály vezetője tevékeny és eredményes munkát végzett a kommunizmus liquidálásában s a bűnösök megbüntetésében.

Mely bizonyítvány Dr. Rozett Miksa ügyvédnek az 1939. Évi IV. t. c. 2. §. 6. Pontja alapján leendő felhasználásra a szokott hivatalos alakban kiadott.

Gyöngyös, 1939. Évi május 27.-ikén.

Olvashatatlan aláírás
v. főjegyző

Olvashatatlan aláírás
polgármester h.

51. kép A tóraszekrény elárvelt

**Gyöngyösi zsidó tűzharcosok és hadirokkantak
az első világháborúban**

1. Büchler Zsigmond e. e. őrnagy	28. Tamás Nándor
2. Deutsch Elemér e. e. főhadnagy	29. Hoffmann Bernát
3. Löffler Miklós e. e. hadnagy	30. Frank Márton hadnagy
4. Stern Dezső	31. Szlovák László
5. Weisz Gábor	32. Dr. Kálmán Dezső főorvos
6. Kormos László	33. Waldner Adolf hadnagy
7. Barabás Géza e. e. főhadnagy	34. Kronstein Géza
8. Friedheim Lajos	35. Hanofer Zoltán
9. Hermann Miksa	36. László Miksa
10. Darvas Sándor	37. Druselnitz Berthold főhadnagy
11. Stern Ferenc e. e. hadnagy	38. Adácsi Kornél hadnagy
12. Walderer Dezső	39. Dr. Fenyő József hadnagy
13. Klein Sámuel	40. Haller József
14. Spiegel Simon	41. Kornstein Géza
15. Boxhorn Izidor	42. Weisz Gyula
16. Rubin Henrik	43. Dr. Gondos Miklós főorvos
17. Vas Zsigmond	44. Strenetz Mór
18. Elek József e. e. főhadnagy	45. Seiler Lajos
19. Dr. Roseth Miksa e. e. főhadnagy	46. Czeschner András
20. Roseth Miksa e. e. főhadnagy	47. Grünfeld Ernő
21. Várlaki Márton	48. Lőwy Gyula
22. Róth Károly	49. Morvai Hermann
23. Bruszt Márton	50. Márton Sámuel
24. Sugár Béla	51. Reiner László
25. Ersenberger Sándor	52. Dr. Horas Ignác hadnagy
26. Weiszberger Aladár	53. Sugár Béla hadnagy
27. Vigdorovics Dezső	54. Dr. Vajda Ármin főhadnagy

52. kép Ritka izraelita ábrázolás 1800-ból. A halott koporsóba helyezése Gyöngyösön

13. szemelvény

Az első világháború gyöngyösi zsidó mártírjai (GYIHI Irattára alapján)

1. Berger Dezső	19. Máhler Ignatz
2. Brüll Aladár	20. Manheim Jenő
3. Deutsch Ernő	21. Neuman Lajos
4. Deutsch Lőrinc	22. Appman Miklós
5. Domony Zoltán	23. Rozentál Zoltán
6. Dudás Lajos	24. Rómer Jenő
7. Dukesz Artúr	25. Sárközi József
8. Dukesz Zsigmond	26. Schönfeld Ferenc
9. Eizenberger Zoltán	27. Serdner Miklós
10. Feldmár Miksa	28. Sornenschim József
11. Frisek Iván	29. Stánitz Mihály
12. Gosztony Lajos	30. Strasszer Miksa
13. Dr. Groszman Ernő	31. Trepper Dezső
14. Groszman Mihály	32. Wáke Ernő
15. Dr. Kardos Zoltán	33. Waldner Lajos
16. Klein Izidor	34. Wachsler Vilmos
17. Liechtenstern Jenő	35. Liechtenstern Dezső
18. Love József	36. Welt Ignatz

53. kép Vállon viszik a koporsót a régi zsidó temetőbe

14. szemelvény

1941: XV. Törvénycikk

**A házassági jogról szóló 1894: XXXI. Törvénycikk kiegészítéséről és módosításáról, valamint az ezzel kapcsolatban szükséges fajvédelmi rendelkezésekről
(Az ún. harmadik zsidótörvény)**

(Megjelent az Országos Törvénytár 1941. Évi augusztusi hó 8-án kiadott 11. Számában.)

IV. NEM ZSIDÓ ÉS ZSIDÓ HÁZASSÁGKÖTÉSÉNEK TILALMA

1. 9. §. Nem zsidónak zsidóval házasságot kötni tilos.

Zsidó nőnek külföldi állampolgárságú nem zsidóval kötendő házassága nem esik a jelen §-ban meghatározott tilalom alá.

A jelen §. Alkalmazásában zsidó az, akinek legalább két nagyszülője az izraelita hitfelekezet tagjaként született, úgyszintén – tekintet nélkül származására – az, aki az izraelita hitfelekezet tagja. Az, akinek két nagyszülője született az izraelita hitfelekezet tagjaként, nem esik a zsidókkal egy tekintet alá, ha ő maga

keresztény hitfelekezet tagjaként született és az is maradt, s e mellett mind a két szülője házasságkötésük idejében keresztény hitfelekezet tagja volt. Az ilyen személynek azonban nemcsak zsidóval, hanem olyan nem zsidóval is tilos házasságot kötnie, akinek egy vagy két nagyszülője az izraelita hitfelekezet tagjaként született.

Az előbbi bekezdés rendelkezéseit a házasságon kívül született gyermekekre is alkalmazni kell, ha őt a természetes atya az anyakönyvvezető előtt vagy közokiratban magáénak elismerte vagy az atyai elismerést a bíróság megállapította. Atyai elismerés hiányában a házasságon kívül született az a gyermek zsidó, akinek legalább egyik nagyszülője az izraelita hitfelekezet tagjaként született. Az, akinek csak egyik nagyszülője született az izraelita hitfelekezet tagjaként, nem esik a zsidókkal egy tekintet alá, ha ő maga keresztény hitfelekezet tagjaként született és az is maradt, s e mellett anyja a gyermek születése idejében keresztény hitfelekezet tagja volt.

Zsidóknak a jelen törvény hatálybalépése után kötött házasságból eredő leszármazói is zsidók, tekintet nélkül arra, hogy nagyszülőik mely hitfelekezet tagjaként születtek.

A jelen §-ban foglalt tilalom megszegésével kötött házassága következtében a zsidókkal esik egy tekintet alá az is, aki keresztény hitfelekezet tagjaként született és az is maradt, s e mellett mind a két szülője házasságkötésük idejében keresztény hitfelekezet tagja volt s nagyszülői közül csak kettő született az izraelita hitfelekezet tagjaként. A jelen §-ban foglalt tilalom ellenére kötött házasságból született gyermek is a zsidókkal esik egy tekintet alá.

Az izraelita hitfelekezetbe a jelen törvény hatálybalépése után áttért olyan személy, akinek a jelen §. Értelmében tilos volna áttérése előtt zsidóval házasságot kötnie, ha az izraelita hitfelekezet tagjaként zsidóval köt házasságot, a zsidókkal egy tekintet alá eső személy marad akkor is, ha utóbb ismét keresztény hitfelekezet tagjává lesz.

A jelen §. Rendelkezései nem érintik az 1894: XXXI. Törvénycikknek azokat a rendelkezéseit, amelyek külföldi házасulónak Magyarországon kötött házasságára irányadók.

Az igazságügyminiszter különös méltánylást érdemlő okból kivételesen felmentést adhat a jelen §-ban foglalt tilalom alól nem zsidó és olyan zsidó között kötendő házasság tekintetében, akinek csak két nagyszülője született az izraelita hitfelekezet tagjaként, s ő maga keresztény hitfelekezet tagjaként tagjává lett s mind a két esetben az is maradt. Ezt a rendelkezést a házasságon kívül született gyermekekre is megfelelően alkalmazni kell.

- 2.10. §. A 9. §-ban foglalt tilalom ellenére kötött házasság megtévesztés miatt megtámadható, ha a megtévesztés olyan tévkörülményekre vonatkozik, amely a házastárs személyi állapotának megítélése szempontjából a 9. §. Értelmében lé-

nyeges, s a megtévesztést a másik házastárs tudva maga idézte elő, vagy tudta a megtévesztést, amely egy harmadiktól ered. Az 1894:XXXI. Törvénycikknek a házasság megtámadására vonatkozó rendelkezéseit ilyen esetben is megfelelően alkalmazni kell.

V. BÜNTETŐ RENDELKEZÉSEK

14. §. Az a magyar honos nem zsidó, aki zsidóval, az a zsidó, aki magyar honos nem zsidóval, úgyszintén az a magyar honos zsidó férfi, aki külföldi honos nem zsidó nővel a 9. §-ban foglalt tilalmat megszegve házasságot köt, büntettet követ el és öt évig terjedtő börtönnel, hivatalvesztéssel és politikai jogai gyakorlásának felfüggesztésével büntetendő. Ugyanígy büntetendő az a polgári tisztviselő, aki tudja, hogy a 9. §-ban foglalt házassági akadály áll fenn és a házasság megkötésénél közreműködik. Ha pedig a polgári tisztviselő gondatlanságból működik közre az ilyen házasság megkötésénél, vétséget követ el és büntetése három hónapig terjedhet a fogház.

Az ebben a §-ban meghatározott bűncselekményekre az 1878: V. t.-c. 7. §-ának rendelkezéseit alkalmazni kell.

15. §. Vétséget követ el és három évig terjedhet a fogházzal, hivatalvesztéssel és politikai jogai gyakorlásának felfüggesztésével büntetendő az a zsidó, aki magyar honos tisztességes nem zsidó nővel házasságon kívül nemileg közösül, vagy

aki magyar honos tisztességes nem zsidó nőt házasságon kívüli nemi közösülés céljára a maga vagy más zsidó részére megszerez, vagy megszerezni törekszik. A cselekmény büntett és büntetése öt évig terjedhet a börtön, hivatalvesztés és a politikai jogok gyakorlásának felfüggesztése, ha a tettes

1. A cselekményt csalárdsággal, erőszakkal vagy fenyegetéssel követte el,
2. A cselekményt hozzátartozója ellen vagy nevelés, tanítás vagy felügyelet végett rábízott vagy neki alárendelt személy ellen követte el,
3. A cselekményt akkor követte el, amidőn a nő életének huszonegyedik évét még nem töltötte be,
4. A cselekményt annak ellenére követte el, hogy ilyen vétség miatt megbüntették és büntetésének kiállása óta tíz év még nem telt el.

Abban a tekintetben, hogy a jelen §. Alkalmazása szempontjából ki a zsidó, illetőleg ki a nem zsidó, a 9. §. Rendelkezései irányadók.

Az ebben a §-ban meghatározott bűncselekményekre az 1878: V. t.-c. 7. §-ának rendelkezéseit alkalmazni kell.

15. szemelvény

**A gyöngyösi rendőrkapitányság jelentése a polgármesteri hivatalnak 93
zsidó tulajdonú üzlet bezárásáról**

Jelentés

Tisztelettel jelentem, hogy Dr. Makrányi Gyula polgármester úr megkeresése folytán hivatkozva az 50.500/1944. K.K.M. sz. rendeletre, a zsidó üzleteket f. hó 21-én délelőtt folyamán az őrszemélyzeti osztály bezáratta, s a tulajdonosoktól a kulcsokat bevonta.

A bevont kulcsokról készített kimutatást mellékelem.

Gyöngyös, 1944. április hó 22-én

Olvashatatlan aláírás m. kir. rendőr-segédfelügyelő, őrszemélyzeti parancsnok

16. szemelvény

**A Gyöngyösi Takarékpénztár Egyesületnél nyilvántartott ötvenegy
zsidóvagyon zár alá vétele**

Jegyzőkönyv

Az 1290/1944. PM. Sz. rendelet alapján alakított bizottság leltározásáról a Gyöngyösi Takarékpénztár Egyesületnél nyilvántartott azon letétekről, amelyeknek tulajdonosai az 1600/1944. ME. Sz. rendelet hatálya alá esnek, de a zár alá vételre vonatkozó bejelentéseket az intézetnél elmulasztották. A leltározás 1944. július 19-én történt.

Jelen vannak a pénzügyminiszter megbízásából Baráth Pál m. kir. Pénzügyi tanácsos, a Pénzügyi Központ megbízásából Geher János főrevizor, a Gyöngyösi Takarékpénztár Egyesület megbízásából Kertész Dezső igazgató.

A bizottság megállapítása szerint a letétbe a nyilvántartással egyezően – melyben március 19. óta változás nem történt – a következőket találta...

Róth Mór Gyöngyös

Ideiglenes elismervény 94 db Gyöngyösi Takarékpénztár Egyesült á P 10.- n. é. Részvényről 1943. évi szelvényel

Steiner Mór, Gyöngyös

1 db K 1000.- n.é. 1917. Évi 6% kamatozó hadikölcsönkötvény

Simonovics Hermanné, Gyöngyös

1 db K 1000.- n.é. 1914. Évi 6% kamatozó hadikölcsönkötvény

Strasser Paula, Gyöngyös

17 db á P 100.- n.é. Mátrahegyaljai Szőlőtelep Rt. rv.

Sugár László Gyöngyös

2 db P 100.- n.é. Erdélyi nyerevénykötvény 1944. Évi szelvénnel 176/9. b.,
176/11. B., sz.

Schwartz Dezső, Gyöngyös

1 db Lipótvárosi Takarékpénztár r.t. rv. Ellentetében a Magyar Általános Hitelbanknál

Téven Tibor Gyöngyös

Ideiglenes elismervény 4/5 Gyöngyösi Takarékpénztár Egyesület részvényéről P 8.- hányad névértékben

Téven Zoltán örökösei Gyöngyös

P 125.- n.é. 3%-kal kamatozó, 1942. Évi kibocsátású törlesztéses államadóssági ktv.
1943. Évi szelvénnel

Steiler Károly, Gyöngyös

P. 125.- n.é. 3%-kal kamatozó, 1942. Évi kibocsátású törlesztéses államadóssági ktv.
1943. Évi szelvénnel

Berger Adolfné, Gyöngyös

P. 200.- n.é. 3+-kal kamatozó, 1942. Évi kibocsátású törlesztéses államadóssági ktv.
1943. Évi szelvénnel

Hercz József, Gyöngyös

P 100.- n.é. 3%-kal kamatozó, 1942. Évi kibocsátású törlesztéses államadóssági ktv.
1943. Évi szelvénnel

Feiner Dávid

P 225.- n.é. 3%-kal kamatozó, 1942 évi kibocsátású törlesztéses államadóssági ktv.
1943. Évi szelvénnel

Dr. Hirschl Hermann, Gyöngyös

P 800.- n.é. 3%-kal kamatozó, 1942. Évi kibocsátású törlesztéses államadóssági ktv.
1943. Évi szelvénnel

Winckler Sámuelné, Gyöngyös

P 150.- n.é. 3%-kal kamatozó, 1942. Évi kibocsátású törlesztéses államadóssági ktv.
1943. Évi szelvénnel

A bizottság egyhangú határozata alapján a fent megjelölt értékpapírokat zárolt letétbe helyezni rendeli.

A leltározást a bizottság befejezettnak nyilvánítva elrendeli, hogy a jegyzőkönyv 1 példánya Baráth Pál m. kir. Pénzügyi tanácsos úr útján az egri pénzügyigazgatóság-
nak, 1 példánya Geher János főrevizor úr útján a Pénzintézeti Központnak küldendő,
2 példánya pedig a Gyöngyösi Takarékpénztár Egyesület megbízottjának, Kertész
Dezső igazgató úrnak kiszolgáltatandó.

K. m. f. t.

A pénzügyminiszter megbízásából olvashatatlan aláírás
m. kir. pü. tanácsos

a Pénzintézeti központ megbízásából: olvashatatlan aláírás
főrevizor

a Gyöngyösi Takarékpénztár E. megbízásából: Kertész Dezső
igazgató

(Heves Megyei Levéltár. VI-102/b/41/184. – 50262/9/V/1944. Egri Pénzügy-igaz-
gatóság)

54. kép Egy bútoráruház rejtett szépségei

17. szemelvény

A Holocaust gyöngyösi áldozatai

Az 1944. évi deportálásban és munkaszolgálatban elpusztultak névjegyzéke

Ábrahám Imre
Ábrahám Izidor
Ábrahám József
Ábrahám Miklós 2
Ábrahám Mór
Ábrahám Mórné
Ábrahám Rozália
Adácsi Kornél
Ádám Dávid
Ádám Gábor

Ádám Miklós
Ádám Miklósné
Ádám Sarolta
Adler Dávid orth. tanító
Ádler Dávidné
Ádler Jakab
Ádler Jenő
Ádler Mariska
Ádler Piroska
Altmann Aladár Dr.

Altmann Aladárné Forbát Rózsa
Altmann Dénes
Altmann Judit
Árvíz Ferenc
Árvíz Ferencné Trepper Rózsa
Ausch Izidor 2
Balázs Andor Dr.
Balázs Ármin
Balázs Árminné
Bálint Kató
Bálint Miklós Dr.
Barabás Géza *mérnök* 2
Barna Dezső
Barna Dezsőné Vajda Irén
Barok Anikó
Barok Blanka
Barok Dezső
Barok Dezsőné
Barok Endréné, Dr.
Barok Ibolya
Barok Józsefné, Dr.
Barok Sándor
Barok Vilmos
Barok Vilmosné Barok Erzsébet
Barta Ferenc *vasutas* 3
Bartha Ignácné özv. 3
Bartha István
Beck Irma
Beck Lenke
Beck Vilma
Bergel Károly
Bergel Károlyné Voorzanger Helena
Berger Adolf
Berger Adolfné
Berger Dezsőné
Berger Emil
Berger György
Berger László 3
Berger Marcell
Berger Marcellné Barta Erzsébet
Berkovics Endre
Berkovics Endréné
Berkovics István

Berkovics Soma 2
Berkovits Jenő *rőfös* 3
Berkovits Miklós Dr.
Berkovits Miklósné Farkas Szerén
Berkovits Soma 4
Berliner György
Berliner Izidor 2
Berliner Lajos
Berliner Pál
Berliner Soma 2
Bihari Gézáné Kovács Terézia
Bihari László
Bihari Lászlóné
Bihari Magda
Bihari Zoltán
Binéter Béla
Binéter Jenő
Bischitz Ernő
Blau Aurél
Blau Bertalan Dr.
Blau Bertalanné Dr.
Blau Erzsébet
Blau Imre
Blau Imre
Blau Izsó Dr.
Blau Izsóné Dr.
Blau Józsefné
Blau Lajos
Blau László
Blau Lipót
Blau Lipótné
Blau Miklós
Blau Miklósné
Blau Pál
Blumenfeld Ármin
Blumenfeld Árminné
Blumenfeld Vilmos
Blumenfeld Vilmosné
Blumenthal Dánielné
Blumenthal Edit
Blumenthal Gizike
Blumenthal Irén
Blumenthal Károly *hentes*

Blumenthal László
Blumenthal Sándor
Bordás András 2
Boros Aladár
Boros Aladárné
Boros György
Boxhorn Erika
Boxhorn Izidor
Boxhorn Izidorné
Boxhorn Juliska
Brack Dezső
Brack Márton 2
Braun Adolf 4
Braun Árminné özv.
Braun Dávid
Braun Dezsóné 4
Braun Efrájim
Braun Emma
Braun Éva
Braun Izsó 2
Braun Jenő
Braun Kornél 2
Braun Miklós
Braun Miklósné
Braun Vilmos 2
Braun Zsuzsi
Breuer Erzsébet
Breuer Mihályné
Brennitz Árpád
Brennitz *fuvaros* 3
Brennitz *fűszeres* 4
Bromer Jenő
Brommer Hermanné özv.
Bruckner Izidorné 2
Brust család 3
Brück Sári
Buttermann Ilonka
Büchler László
Büchler Sománé özv.
Czeichner Dezső
Czeichner Dezsóné
Czeichner Edit
Czeichner Géza

Czeichner Klára
Czeisler Árpád
Czeisler Árpádné
Czeisler Irma
Czeisler Lipótné özv.
Czeisler Sándorné
Czipczer László
Czipczer Miklós
Czipczer Miklósné
Csányi Árminné
Csillag Imre
Csillag Imréné
Csonka Ignác
Csonka Józsefné özv.
Dán Imre
Dán Imréné
Dán Nándor
Dános *kereskedő* 2
Darvas Sándorné
Davidovics Ágnes
Davidovics Herman
Davidovics Lidi
Davidovics Manó
Davidovics Manóné
Davidovics Menachem
Deutsch András
Deutsch Elemérné
Deutsch Jenő
Deutsch Lászlóné
Devecseri Ágnes
Devecseri Sándor
Devecseri Sándorné
Dezső Andor
Dezső Andorné
Diamant Ármin
Diamant Árminné
Diamant Herman
Diamant Hermanné
Diamant István
Diamant Klári
Diamant Lajos
Diamant Sári
Diamant Zsuzsa

Domány Ignácné özv.
Dományné Istvánné
Donát Frigyes
Donát Frigyesné
Drechsler Rezsőné
Duschnitz Bertholdné
Duschnitz Vilmos
Duschnitz Vilmosné
Eckstein Endre
Eckstein Ernő
Eckstein Ernőné 2
Eckstein Éva
Eckstein György
Eckstein Herman
Eckstein Hermanné 2
Eckstein Jenőné
Eckstein Salamon
Eckstein Salamonné
Eckstein Sándorné
Edelstein Endre
Edelstein Hermanné
Ehrenfeld *orth. rabbi* 5
Eichnerné özv.
Eisenberg Sándor
Eisenberg Sándorné
Elek József
Éliás Ábrahám
Éliás Ábrahámné
Éliás Edit
Éliás Miklós
Ember Katalin
Engel Hermanné özv.
Erber József
Erber Mariska 2
Erdélyi Béla 1
Erdélyi Zoltán 2
Erdős Jenő
Erdős Jenőné
Erdős Márta
Erdős Zoltán 3
Erényi István
Erényi István ifj.
Erényi Istvánné

Erlich Márta
Erlich Miksa Dr.
Erőd János *ref. lelkész*
Farkas Ella
Farkas Gizella
Farkas Imre
Farkas Kunovits János Dr.
Farkas Sándorné 2
Farkas Szeréna
Fehér Mátyásné
Feigl Lajos Herman Dr. *nyug. főrabbi*
Feigl Riza
Feiner Alice
Feiner Dávid
Feiner Dávidné
Feldheim Lajos
Feldheim Lajosné
Feldman Emma
Feldman Endre
Feldman Tibor
Feldmann *korcsmáros*
Feldmann Lajos 3
Feldmann Nándor 6
Fényes István
Fényes Miklós Dr.
Fényes Miklósné Dr.
Fényes Zsigmond
Fényesné Zsigmondné
Fenyő Ferenc
Fenyő József Dr.
Fenyvesi Gábor 2
Fisch Éva
Fisch Imre
Fleischman Béláné özv. 2
Fleischmann Béla *boros* 2
Flesch Endre
Flesch Endréné
Flesch Marika
Flohr Imre
Flohr Imréné
Földes Jenő Dr.
Földes Jenőné Dr.
Földes Sándor

Fränkl Gézáné Dr., Ösztreicher Erzsébet	Garami Iván
Fränkl Ignác	Garami Jánosné
Fränkl Janka	Gelb Jenő
Fränkl Klára	Gelb József
Franck Henrik 2	Gelb Margit
Franck Jenő	Gelb Olga
Frank Jenőné	Gelbman Manó
Frank Márton	Gelbman Manóné
Frank Mártonné	Genúth Hermann
Frank Pál	Genúth Misa
Freihof család 4	Gettler Endre
Freud Jenőné özv.	Glattstein Vilmos
Fried Ilona	Glück Ernő Dr. 3
Fried József	Glück Riki
Fried Lipót	Goldberger József
Fried Lipótné	Goldmann Béla 3
Friedmann Endre	Goldmann Tibor
Friedmann Ernő	Goldner Miksa
Friedmann Ernőné	Goldner Zsófi
Friedmann Ernőné	Gondos Adolfné
Friedmann Iván	Gondos Ferenc
Friedmann Sománé	Gondos Imre
Frischman Adél	Gondos Miklósné Dr.
Frischman Izsó	Gosztonyi Béláné
Frischman Izsóné	Gregusné 3
Frommer Adolf	Grekn Péterné özv.
Frommer Adolf ifj.	Grossmann Sándorné
Frommer Andor	Grosz Antal Dr.
Frommer Jolánka 2	Grosz Dezső
Frommer Valéria	Grosz Jakab
Fuchs József Dr.	Grosz Jákob
Fülöp Ármin	Grosz szülők 1
Fülöp Árminné	Groszman Ernő
Fülöp Endre	Groszman Nándorné özv.
Fülöp Ferenc	Groszman Sámuelné özv.
Fülöp István	Groszmann Miklós
Fülöp Kálmán	Groszmann Panni
Fülöp Mózesné	Groszmann Sándor
Fülöp Sándor	Groszmann Sándorné
Fülöp Sándorné	Grün Mihály 2
Fülöp Sándorné Dr.	Grünbaum Adolf
Füredi Béla 2	Grünbaum Adolfné
Garami György	Grünbaum Lajos

Grünbaum Nándor
Grünbaum Sándor
Grünbaum Sándorné 2
Grünfeld Bella
Grünfeld Bertalan 3
Grünfeld Dénes
Grünfeld Elemér
Grünfeld Elemérné
Grünfeld Miklós 2
Grünfeld Tibor
Grünfeld Zsigmond
Grünhuth Béla
Grünhuth Ferenc
Grünhuth György
Grünhuth Ignác
Grünhuth József
Grünhuth Miklósné
Grünstein Májer 5
Grünstein Májerné
Grüszner Jenő
Grüszner Móric
Guth Ignácné özv.
Guttmann Klára
Guttmann Sándor
Guttmann Sándorné
Gyémánt Herman
Gyémánt Hermanné
Gyémánt Nándorné
Györk Edit
Györk József
Györk Józsefné
Györk Miklós 3
Győző Andor
Győző István
Győző Istvánné
Habel család 5
Háber András
Haber Béla
Háber J. Volf orth. tanító
Háber J. Volfné
Haberfeld Lajosné
Háberfeld Rézi 3
Hahn Éva

Hahn Gábor
Hahn Györgyné 2
Háhn Gyula
Hahn István
Hahn Istvánné
Hahn Maxi 3
Hahn Mórné 4
Haifeld Andor 2
Hajdú Béláné Dr.
Hajdú Dezső
Hajdú Dezsőné
Hajdú György
Hajdú Izsó Dr. 2
Hajdú Izsóné Dr.
Hajdú Jenő
Hajduska Gyuláné
Halla Ilonka
Hannofer Ágnes
Hannofer Ernő
Hannofer Ernőné
Hannofer Mórné 3
Hannofer Zoltánné
Hannofer Zsuzsa
Hannover Irma
Havas Ignác Dr.
Havas Jenő
Havas Jenőné
Héber Adolf
Héber Antalné
Héber Antika
Héber Andráska
Héber Aranka
Héber Endre
Héber Endréné Braun Lilli
Héber Évike
Héber Gedeon
Héber Géza
Héber István
Héber Jenő
Héber József
Héber Marika
Héber Miklós 5
Héber Miklósné

Héber Mórné	Hochwald Iván
Héber Sándorné	Hochwald Vilmos
Héber Zsuzsi	Hochwald Vilmosné
Heifeld Andor 2	Hoffer Antal 2
Heimanné 2	Hoffer Ilona
Heller Dezső	Hoffer István
Heller György	Hoffer Julianna
Heller Jakab	Hoffer Sámuelné
Heller Lajosné	Hoffer Sándor
Heller Miksa	Hoffmann Bernáth
Heller Sámuelné özv. 6	Hoffmann Bernáthné
Hellschein Jakab	Hoffmann Livia
Hellschein Jakabné	Hoffmann Márton
Hercz Alfréd	Hoffmann Mártonné
Hercz Ede	Hoffmann Miklós
Hercz Izidor	Hoffmann Miksa 2
Hercz József	Hofländer <i>sakter</i> 5
Hercz László	Holländer Ignácné
Hercz Lászlóné	Holländer Márton
Hercz Miklós	Holländer Mártonné
Hercz Miklósné	Hollós Jenő
Hercz Péter	Hollós Jenőné
Hermann Béla	Horovitz Alfrédné Dr.
Hermann Imre	Horovitz Ármin 2
Hermann Imréné	Horovitz Henrikné
Hermann János	Horovitz Hugó
Hermann Miksa	Horovitz Janka
Hermann Miksa id.	Horovitz Jenőné 2
Hermann Miksáné	Horovitz Miksáné özv.
Hermann Rózsa	Horovitz Nóra
Herschkovits Bernáth <i>szódás</i>	Horovitz Rózsa
Herschkovits Izidor	Horovitz Sándor 3
Herschkovits Manó	Horovitz Tamás
Herschkovits Manóné	Hutter Miklósné özv.
Hetmanné özv. 3	Hutter Miklósné özv.
Hirsch Ágota	Igl család 2
Hirsch Béla	Jakab Jenő Dr. <i>stat. rabbi</i>
Hirsch Ferenc 3	Jakobovics Bernát
Hirsch Herman Dr.	Jakobovics Dénes
Hirsch Kornél	Jakobovics Endre ifj.
Hirsch Kornélné	Jakobovics Eszter
Hochwald Imre	Jakobovics Hermina
Hochwald Imréné	Jakobovics Irén

Jakobovics Károly 4
Jakobovics Salamonné özv.
Jakobovics Sári
Jakobovics Zsuzsanna
Jakobovits Ágnes
Jakobovits Dénes
Jakobovits Dénes
Jakobovits Endre
Jakobovits Imre
Jakobovits Jenő
Jakobovits Jenőné
Jakobovits Nándor orth. hitk. eln.
Jakobovits Zsuzsa
Jelinek Júlia
Jónap Zoltán
Jónap Zoltánné
JungreisZ Dezső
JungreisZ Dezsőné Singer Anna
JungreisZ Klára
JungreisZ Jenő *orth. rabbi*
JungreisZ Sándor
JungreisZ Sándorné
JungreisZ Sára
Kácsér Izidorné
Kahán J. Jenőné 2
Kahán Berkóné 2
Kahán Endre
Kahán Gyöngyi
Kahán Ignác
Kahán Izidor
Kahán Lázár 3
Kahán Márkus
Kahán Márkusné
Kahán Márta
Kahán Márton
Kahán Mihály
Kahán Miklós
Kahán Nándor 2
Kahán Tibor
Kahán Zsuzsanna
Kallós András
Kallós Mártonné
Kálmán Andor Dr.

Kálmán Dezsőné Dr.
Kálmán Györgyné Bálint Kató
Kálmán Jani
Kálmán László Lőrinc
Kálmán Lászlóné
Kálmán Marianna
Kálmán Mrika
Kálmán Miklósné özv.
Kálmán Zoltán 2
Kardos Endre
Kardos György
Kardos Imre
Kardos Józsefné özv.
Kardos Magda
Kardos Samu
Kardos Sándor
Kardos Sándorné
Károlyi Gyula 4
Katona Jenő
Kelemen Samu *tanító* 3
Keller Anna
Keller Dezső
Keller Erzsébet
Keller *fűszeres*
Keller István
Keller Istvánné
Keller József
Keller Józsefné
Keller Katóka
Keller Pál
Keller Sándor
Keller Sándorné
Keller Zoltán 3
Kemény Zsigmondné
Kertes Lászlóné
Kertész Imre 5
Kesztenbaum Dávidné
Kesztenbaum György
Kesztenbaum Jakabné özv.
Kesztenbaum Lászlóné
Kesztenbaum Magdolna
Kesztenbaum Miklós
Kesztenbaum Miklós

Kesztenbaum Szeréna
 Kinderfater család 2
 Kindler Ádám 3
 Kircz Lipótné
 Kis Ernőné
 Klein Dezsőné
 Klein Erzsébet
 Klein Ferenc Dr.
 Klein Imréné
 Klein Imréné *fűszernagyker.*
 Klein Jolánka 2
 Klein József
 Klein Józsefné
 Klein Júlia
 Klein László 4
 Klein Mártonné özv.
 Klein Májerné
 Klein S. Hermanné
 Klein Simon 4
 Klein Szerén
 Kleinmann Dezsőné
 Kohen Márkus
 Kohn Edit
 Kohn Jakabné özv.
 Kohn Mór
 Kohn Zoltán
 Kohn Zoltánné
 Kohn Zsuzsika
 Konrád Dr. *fogorvos*
 Kormos László
 Kormos Lászlóné
 Kornstein Samu
 Kornstein Zoltán *ügyvéd*
 Kovács Ferenc 2
 Kovács György
 Kovács Jakab
 Kovács Jakabné
 Kovács János 2
 Kovács Miklós
 Kőnig Herman
 Könyves Lajosné özv.
 Krausz Ibolya *tejszarnokos*
 Krausz Izidorné
 Krausz József *faszeges*
 Krausz Józsefné
 Krausz Klári
 Krausz Lilli *fonalas*
 Krausz Piroska
 Krausz Sándorné 3
 Krausz Vera
 Krémer László
 Krémer Lászlóné Czeisler Ica
 Kretsch Ágnes
 Kretsch Miklós
 Kretsch Sándor
 Kretsch Sándorné
 Kronstein Géza 2
 Kronstein *kárpitos* 5
 Kundler Ádám
 Kundler Ádámné Pollák Ilona
 Kuntz Oszkár
 Kuntz Oszkárné
 Kurcz Antalné özv.
 Kurcz Jakabné Dr. özv.
 Kurcz Miklós Dr. 3
 Kurtz Antal 2
 Kurtz Jenő 2
 Ladányi Aladár 3
 Ladányi Imre 2
 Lanzer Albert
 Lanzer Albertné
 László Irén
 László Jenő 4
 László Károly 3
 László Sománé Dr. özv.
 Lax család 3
 Lázár János
 Lázár Rudolf
 Lázár Rudolfné
 Leitner Edéné
 Leitner Endre
 Leitner György

Lesman Jani
Lesmanné
Lichtenstein Árminné
Lichtenstein Bernát
Lichtenstein Bernátné 2
Lichtenstein Cili
Lichtenstein Jenő
Lichtenstein Samu 2
Lichtenstein Soma özv.
Lichtenstern Lajos
Lichtenstern Lajosné
Lichtig Nándor 3
Lichtmann Lipótné özv. 4
Lipkovits *varrógépes* 2
Lipschitzné 2
Löffler Ágnes
Löffler Miklósné
Lővi Emánuel
Lővi Gyula
Lővi Gyuláné
Lővi Imre
Lővi István
Lővi Márta
Lőwy Jenő 2
Lőwy René
Lőwy Samuné Dr. özv.
Mandel József 2
Mandl Efrájim
Mandl Fülöp 3
Mandl Jakabné
Mandl Judit
Mandl Katalin
Mandl Márton
Mandl Sándor
Mandl Vilmos 2
Mannheim Jenőné
Markovits Ábrahám
Markovits Ábrahámné
Markovits Jenő 2
Markovits József
Markovits László

Máhler Géza 4
Márkus Dezső
Márkus Dezsőné
Márkus Dezső
Marmolstein Ágnes
Marmolstein László
Marmolstein Rudolf
Marmolstein Rudolfné
Márton Adolf 2
Márton Erzsike
Márton Etel
Márton Ferenc 2
Márton Jenő
Márton Jenőné
Márton Lili
Márton Oszkár
Márton Oszkárné
Maschansker Iván
Maschansker Sándor
Maschansker Sándor 2
Maschansker Sándorné
Mátraí Jenő 2
Meissler nővérek 2
Meisster Kató 2
Meisster Rózsi
Mermelstein László
Mezei Jenő 3
Michelstädterné özv.
Mischák Géza Dr.
Mischák Gézáné Dr.
Mischák Jenőné
Mischák Mária
Molnár Erzsike
Molnár Géza
Molnár Gizella
Molnár Gusztáv
Molnár Gusztávné
Molnár Izsó
Molnár Sománé Dr.
Molnár Tomi
Montágh Henrikné özv.

Montágh Lászlóné
Morvai Hermanné 3
Moskovitz József
Moskovitz Józsefné
Mózes Gizella
Mózes István
Mózes Klára
Mózes Majer
Mózes Májerné
Nándor *fűszeres*
Netter Elemér
Netter Elmérné
Netter Tomi
Neuburg Béláné özv.
Neufeld Ervin
Neufeld Éva
Neufeld György
Neufeld Jenő orth. rabbi
Neufeld Jenőné
Neufeld Róza
Neumann Éva
Neumann Irénke 4
Neumann Miklós
Neumann Miklósné
Neuwirth Adolf
Neuwirth Adolfné
Neuwirth Aladár
Neuwirth Aladárné
Neuwirth Éva
Neuwirth Jenő
Neuwirth Jenőné
Neuwirth Róza
Nussbaum Antal 3
Orován Adolf 2
Ösztreicher Dezsőné özv.
Ösztreicher Elemér
Ösztreicher Kornél
Pásztor Jenőné özv.
Pásztor Magda
Pásztor Miklós
Pásztor Sándor

Polgár István 2
Pozsonyi Arnold *bőrös* 4
Present Dávid
Present Dávidné
Present Emília
Present Ignác
Present Jakab
Present Márton
Present Zita
Protovin Ágnes
Protovin Aranka
Protovin Árminné Márkus Ella
Protovin Endre
Protovin György
Protovin Károly
Protovin Klára
Protyovin Adolf
Protyovin Adolfné Raab Sarolta
Protyovin Béláné 2
Protyovin Dezső
Protyovin Géza
Raab Adolfné özv.
Raab Arnold
Raab Éva
Raab Jakab
Raab Jakabné
Raab Zoltánné
Radó Alajos
Radó Péter
Radóné Héber Lilla
Rédlich Gábor
Rédlich Miklósné
Reich Babi
Reich Cilike
Reich Feodóra
Reich György
Reich Hermin
Reich Jakabné özv.
Reich Miklós
Reich Sámuel
Reich Sámuelné

Reiner Ferenc	Rózsa Sándor 5
Reiner Géza 3	Rőmer Jenő 2
Reiner József <i>korcsmáros</i> 5	Rubin Sándor
Reiner László 3	Rubin Singerer 2
Reiner Olga	Rusz Artúrné 2
Reinitz Endre	Rusz Jakab 2
Reinitz József	Rusz Lipót 2
Reinitz Józsefné	Russz Artúrné 2
Reinitz László	Russz Gyula
Reissmann Ferenc 2	Salamon Mátyás <i>mérnök</i>
Reizmann Zoltánné Dr.	Salczer Endre
Reizmann Olga	Salzer Izidor
Révi Gábor	Salzer Izidorné
Révi Manóné özv.	Salzer Izsó 2
Révi Pál Dr.	Salczer Ottó
Révi Pálné Dr.	Schäffer László Dr.
Robinson család 3	Schaár Miksáné
Rogner <i>üveges</i> 3	Schandek <i>portás</i> 2
Rosenbaum Erika	Schimonovits család 5
Rosenbaum Nándor	Schindelheim Dávid
Rosenbaum Nándorné	Schindelheim Ernő
Rosenberg Samu 2	Schindelheim Eszter
Rosenfeld Simon	Schlésinger Irén
Rosenthal Nándor	Schöhnne özv. (Bözsi)
Rosenthal Nándorné	Schönberg Miksáné
Rosenthal Rudolf	Schönfeld Béla 2
Rosenthal Vera	Schönfeld Gábor
Rosenthal Veronika	Schönfeld Ignácné
Rosner Jenőné özv. 3	Schönfeld Imre
Róth Károly	Schönfeld Istvánné 2
Róth Károlyné Weisz Bella	Schönfeld Józsefné 2
Róth Sándorné	Schönfeld Józsefné özv.
Rothberg A. orth. tanító	Schönfeld Mórné Dr.
Róthberger Árminné	Schönfeld Vera
Róthberger Éva	Schönheisler Lipót
Róthberger Jenő	Schubert Jenőné 2
Róthberger Mátyás	Schulhof Elekné
Rottenstein Ervin	Schütz Bernáth 4
Rottenstein Mór	Schütz Endre
Rottenstein Mórné	Schütz György
Rottmann Mórné özv.	Schütz Miksa

Schütz Miksáné
Schütz Rézi
Schütz Róbert
Schwarc Lajos
Schwarcz Ármin
Schwarcz Árminné
Schwarcz Endre
Schwarcz Endréné
Schwarcz Erna
Schwarcz Éva
Schwarcz Géza
Schwarcz Gézáné
Schwarcz Gyula
Schwarcz Gyuláné
Schwarcz Istvänné
Schwarcz József
Schwarcz Józsefné
Schwarcz Kató
Schwarcz Lacika
Schwarcz Mária
Schwarcz Rózsi
Schwarcz Sándor
Schwarcz Sándor
Schwarcz Sándorné
Schwarcz Veronika
Schwarcz Zsigmondné özv.
Schwartz Andorné
Schwartz Bella özv.
Schwartz Béláné
Schwartz Erna
Schwartz Gyula
Schwarcz Gyuláné
Schwartz Heinius 2
Schwartz Istvänné
Schwartz József
Schwartz Józsefné
Schwarcz Kató
Schwartz Kálmán
Schwartz Kató
Schwartz Klári
Schwartz Lacika

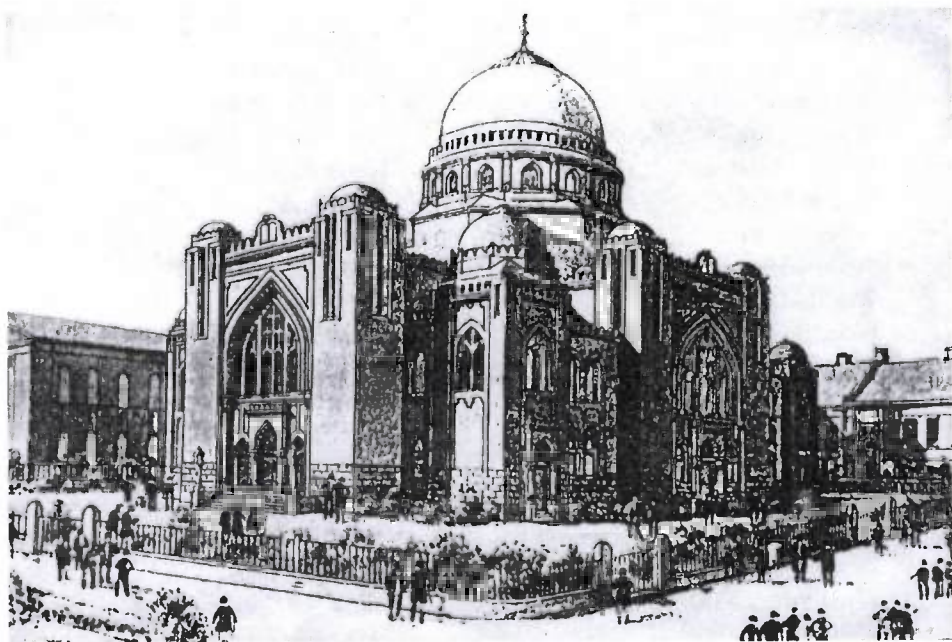
Schwartz Rózsi
Schwartz Soma
Schwartz Sománé
Schwarcz *szódás* 3
Schwartz Zsigmondné özv.
Schwartz Veronika
Schweiger Dávid 4
Schweiger Imre
Seider Fülöpné özv.
Seidner Edit
Seidner Elemérné
Seidner Ilonka 5
Seidner Irénke
Seidner Jenő
Seidner Jolán
Seidner László
Seidner Mátyás
Seidner Paula
Seidner Sámuel
Seidner Sámuelné Engelman Berta
Seidner Szerén
Seidner Zsigmond
Seidner Zsigmondné
Donáth Margit
Seiler Károly
Sík Miklós 3
Silberkrancz Izidor 3
Silberkrausz Dezső
Silberkrausz Dezsőné
Silbermann Andrásné
Silbermann Dezső 2
Silbermann József 3
Simonovics Éva
Simonovits Erzsike
Simonovits Lászlóné
Simonovits Rózsi
Simonovits Tibike
Simovits Herman
Simovits Paula
Singer Salamon 3
Sipos Imre *rőfös*

Sipos István 3	Steinitz Jenőné
Sólyom Andrásné	Steinreich Mihály 8
Somogyi József	Steinreich Moshe
Somogyi Józsefné	Sterek <i>villanyművek</i> 2
Somogyi Tamás	Stern András
Sonnenschein Imre	Stern Dezső
Sonnenschein Márton	Stern Dezsőné
Sonnenschein Mártonné	Stern Ede 2
Spiegel Mór	Stern Ernőné özv.
Spiegel Mórné	Stern Ferenc
Spiegel Samu	Stern Ferencné
Spiegel Samuné	Stern Imre
Spiegel Simon	Stern Imréné
Spiegel Simonné	Stern István
Spitzer József	Stern Kató <i>fényképész</i>
Spitzer Józsefné	Stern <i>postatiszt</i> 3
Spitzer Miklós	Strauss Jenő
Spitzer Miklós	Strausz Klári
Steckler család 2	Strausz Mór
Stein Henrik	Strausz Mórné Horovitz Janka
Stein Izraelné özv. 4	Sugár Béláné
Steiner Béla	Sugár István
Steiner Ágnes	Sugár László
Steiner Ágnes	Sugár László
Steiner András	Sugár Lászlóné
Steiner Béla	Sugár Pál
Steiner Elza	Szabó Béla
Steiner Emil	Szabó Béla 3
Steiner Endre Dr.	Szabó Imréné
Steiner Ernő	Szabó Jágó
Steiner Ervin	Szabó József
Steiner Éva	Szalai malmos
Steiner Gábor	Szalai Péter
Steiner László	Szalaiiné Weiner Boris
Steiner Leó	Szántó Zsigmond
Steiner Leóné	Szántó Zsigmondné
Steiner Margit	Szegő Józsefné 2
Steiner Mariska	Székely Erzsike
Steiner Teréz	Székely Lajosné
Steiner Teri	Székely Lászlóné
Steinitz Jenő	Székely Vanda

Szenes József	Ungár Béla
Szenes Vilmos 3	Ungár Béláné
Szhiffmann Henrik	Ungár Frida
Szilárd Katinka Dr.	Unger József
Szinai Lajosné 2	Unger Sándor
Szirmai Jenő <i>vasutas</i> 4	Vágó Ferenc
Szirmai Károly	Vajda Ágota
Szirmai László Dr.	Vajda András
Szirmai Mór	Vajda Andrásné
Szirmai Mórné	Vajda Antal
Szlovák András	Vajda Árminné
Szlovák Lászlóné	Vajda Eszter
Tamás Nándor	Vajda József
Tannenbaum Ágnes	Vajda Józsefné
Tannenbaum Dávid	Vajda Judit
Téven Rolla	Vajda Lajosné
Tévner Antal	Vajda Zsuzsika
Tévner Antalné	Valkó Károlyné Dr.
Tévner Béla testvérei 8	Valkó Sándor Dr.
Tévner György	Váradi Béla
Tévner Ilona	Váradi Béláné
Tévner Jakab	Váradi Dezső
Tévner József 5	Váradi József 2
Tévner Józsefné 2	Várlaki Irén
Tévner Sarolta	Várlaki Albert
Tévner Teréz	Várlaki Márton
Tóth József Dr.	Várlaki Mártonné
Tóth Józsefné Dr.	Várlaki Piroska
Trencsényi Alajos 4	Vas Irén
Trencsényi Éva	Vas István
Trencsényi Fülöp	Vas Zsigmond
Trencsényi Samu	Vas Zsigmondné
Trencsényi Samuné	Vértes András
Trepper Árpád 3	Vértes Gyuláné 2
Trepper Jakabné	Vértes László
Trepper Jenő	Vértes Lászlóné
Trepper Jenőné	Vértes Pál Dr. 2
Trepper Márton 2	Vértes Sándor Dr.
Trepper Pál	Vértes Sándorné Dr.
Trepper Samu	Vigdorovits Dezső
Trepper Samuné	Vigdorovits Dezsőné

Vigdorovits József	Weisz Bernát
Vigdorovits Katalin	Weisz Bernátné
Walder András 2	Weisz Elemér Dr. 3
Walder Márton	Weisz Ferenc
Waldmann Auszter 4	Weisz Fülöp
Waldner Ágnes	Weisz Gábor
Waldner Dezső 3	Weisz Gábor
Waldner Ernő	Weisz Gáborné
Waldner Ernőné	Weisz Gáborné
Waldner Fülöp Dr.	Weisz György
Waldner Gyula	Weisz Ida
Waldner Gyuláné Schönfeld Mari	Weisz J. Gyula
Waldner Mártonné	Weisz J. Gyuláné
Waldner Mór	Weisz J. Terézia
Waldner Mórné	Weisz Jakab
Waldner <i>rőfös</i> 2	Weisz János
Waldner Tibor	Weisz Jenő
Waldner Tibor	Weisz Jenőné 2
Wallesz Karolin	Weisz József
Weider Salamonné 4	Weisz József
Weinberger Erzsébet	Weisz József
Weinberger Jónás	Weisz Józsefné
Weinberger Jónásné	Weisz Józsefné 5
Weiner Bertalan	Weisz Józsefné Hahn Vera
Weiner Bertalanné	Weisz Károly
Weiner Sándor 3	Weisz L. Pál
Weinfeld Ferenc	Weisz L. Pálné
Weinfeld Ferencné	Weisz László
Weinfeld Géza	Weisz Lipót
Weinfeld Jakabné özv.	Weisz Lipót
Weinfeld József	Weisz Lipótné
Weinfeld Lipót	Weisz Manó 2
Weinfeld Lipótné	Weisz Mártonné özv.
Weinfeld Mária	Weisz Miklós
Weinfeld Vilmos	Weisz Miklósné
Weinfeld Zsuzsa	Weisz Mózes 3
Weisz Ármin D. H. Dr.	Weisz Nándor
Weisz Árminné D. H. Dr.	Weisz Nándorné
Weisz Áron	Weisz Pál
Weisz Áronné	Weisz Pálné
Weisz Béla	Weisz Péter

Weisz Piros	Wieder Manó
Weisz Sándor 2	Wieder Salamon
Weisz Teca	Wieder Salamonné
Weisz Teréz	Wieder Tibor
Weisz Zsuzsa	Wieder Zsuzsa
Weiszberger Aladár 3	Wiener Dávidné <i>rövidáros</i>
Weiszberger Ferenc	Winkler Samuné özv.
Weiszmann Imre	Winternitz Edit
Weiszmann Imréné	Winternitz Lajos
Weiszmann István	Winternitz Lajosné
Weiszmann Károly	Winternitz Tibor
Weiszmann Mária	Wohlstetter Ernő
Weiszmann Pálné Donáth Sári	Wohlstetter Ernőné
Weiszmann Sándor	Zoldán Mór
Weiszmann Sándorné	Zoldán Mórné
Weiszmann Vera	Zoldán Sándor
Welt Ignácné	Zöldhelyi Irén
Wieder Ábrahám 2	Zöldhelyi Józsefné

55. kép Baunhorn Lipót 1928-ban így képzelte el a zsinagóga távlati képét. Az épület még most is áll...

A gyöngyösi egyesült izraelita hitközség alapszabályai
1958.

A hitközség

1. §.

Gyöngyös város és a hozzá tartozó szóránközségek területén lakó izraeliták alkotják a gyöngyösi egyesült izraelita hitközséget.

A hitközség feladata

2. §.

A hitközségnek, mint vallásközösségi testületnek feladata, hogy területén a vallási élet fenntartásáról és fejlesztéséről, hagyományos istentiszteletek és szertartások rendezéséről, továbbá a vallásoktatásról gondoskodjék, a lehetőségekhez képest felekezeti szeretetintézményeket tartson fenn, felekezeti jótékonytáborokat szervezzen, ellássa azokat a teendőket, melyeket korábban a Szent Egylet (Chevra Kadischa) végzett, mindezeket a feladatokat a vallási törvények értelmében és a hagyományok szellemében kell teljesíteni.

A hitközség jogai és kötelességei

3. §.

A gyöngyösi egyesült izraelita hitközség gyakorolja mindazokat a jogokat és teljesíti mindazokat a kötelességeket, melyek vallástörvényeink és hagyományaink szerint, továbbá a Magyar Izraelita Vallásfelekezet Egységes Szervezetéről szóló szabályzat értelmében és a jelen alapszabályok alapján megilleti, illetve reáharulnak. A hitközségi szervezet fenntartásához a hitközségi járulék, a gabella és pászkadíjak, a templomi felajánlások, adományok, a templomülések bevételei, az esetleges hagyatékokból származó bevételek, a rituális fürdő bevételei, a temetési és sírápolási díjak szolgálnak. A hitközség fenntartásához szükséges anyagi eszközök szolgáltatása a hitközség tagjainak minden kényszerűtől mentes, vallási és lelkiismereti kötelessége.

A hitközségi tagok jogai és kötelességei

4. §.

Gyöngyös és a hozzá tartozó szórványközségek területén lakó izraeliták, nemre és korra való tekintet nélkül a gyöngyösi egyesült izraelita hitközség tagjai, amennyiben vállalják és teljesítik a hitközséggel szembeni, jelen alapszabályokban és az összes jogszabályokban megállapított kötelességeket.

5. §.

A gyöngyösi egyesült izraelita hitközség tagjai egyenlően jogosultak a mindenkor érvényes szabályzatok szerint a hitközségi intézményeket igénybe venni és gyakorolhatják a hitközségnél szokásos és ezekben az alapszabályokban megállapított jogokat.

6. §.

A hitközség tagjai a hitközség terheinek viseléséhez teherbíró képességük arányában hozzájárulnak. Vagyontalanoknak és keresetképteleneknek az előjáróság felmentést adhat. Ha házastársaknak vagy tizennyolc éven felüli családtagoknak külön jövedelme van, a családfő hitközségi tagsága nem terjed ki rájuk.

7. §.

Választójoga van a hitközség területén lakó minden magyar állampolgár hitközségi tagnak, aki a választást megelőző évben tizennyolcadik életévét betöltötte és nincs hátralékban hitközségi járulékával. Választható minden hitközségi választó, aki a választást megelőző évben huszadik életévét betöltötte és nincs hátralékban hitközségi járulékával. Nincs cselekvő és szenvedő választójoga annak, akinek nincs tanácsi választójoga. (1954. évi VIII. törv. 2. §. 2. bek.)

8. §.

A hitközségi tagság megszűnik elhalálozás, elköltözés, kilépés folytán. Elköltözés esetén a tag megtarthatja régi hitközségi tagságát, amennyiben vállalja az alapszabályokban megállapított kötelességeket.

A hitközség igazgatása

9. §.

A hitközség szervei: A taggyűlés, a képviselő-testület és az előjáróság.

A hitközség összes tagjainak a hitközség elnöke által összehívott gyülekezete a taggyűlés, melynek hatásköre:

- a) a képviselő-testület megválasztása,
- b) a képviselő-testület jelölése alapján a rabbi (rabbihelyettes) és a kántor (metsző) megválasztása.

10. §.

1. A képviselő-testület az előjáróság, ill. képviselőtestület megbízásának utolsó előtti negyedévében egy elnökből és négy tagból álló választási bizottságot küld ki a hitközségi tagok névjegyzékének összeállítására. A bizottság összeállítja az ideiglenes névjegyzéket és azt 8 napra a hitközségi irodában és a templom előcsarnokában vagy más, alkalmas helyen is kifüggeszti. A szórványokban lakó hitközségi tagokat külön kell értesíteni a névjegyzékbe való felvételtől vagy kihagyásról.
2. Az ideiglenes névjegyzékből történő kihagyás ellen, az érdekelt és jogosulatlan személyeknek a névjegyzékbe való felvétele ellen minden hitközségi tag a névjegyzék közzétételétől számított nyolc nap alatt a választási bizottság elnökénél írásban felszólalhat. A szórványban lakók felszólalásaikat az értesítés postára adásától számított 8 napon belül adhatják postára. A választási bizottság a felszólalások felett 3 nap alatt határoz. Ezután összeállítja a végleges névjegyzéket és azt ugyanazonokon a helyeken, melyeken az ideiglenes névjegyzéket nyilvánosságra hozta, kifüggeszti. A választási névjegyzék a választási bizottság által évenként kiigazítható.

A képviselő-testület megválasztása

A választási bizottság elnöke a végleges névjegyzék összeállítása után tizennegyedik napra összehívja a taggyűlést a képviselő-testület megválasztására.

A képviselő-testületbe 31 rendes és 5 pótagot kell megválasztani. A képviselő-testület megválasztása mindenkor 4 évre történik.

12. §.

A választó taggyűlés a választási bizottság elnökének javaslatára egy elnökből és négy tagból, összesen 5 főből álló jelölőbizottságot küld ki a képviselőtestület rendes és póttagjainak jelölésére. A jelölés elvégzése után a jelölőbizottság elnöke a taggyűlés elé terjeszti a jelöltek névsorát. Ha a taggyűlés egyhangúlag, közfelkiáltással elfogadja a jelölőbizottság javaslatát, a jelölőbizottság elnöke a jelölteket megválasztottnak nyilvánítja. Egyhangúság hiányában a választási bizottság elnöke elrendeli az időközben összeállított és kiosztott szavazólappal való titkos szavazást és gondoskodik arról, hogy a titkos szavazásra megfelelő helyiség álljon a tagok rendelkezésére. A titkos szavazásnál minden szavazónak jogában áll egyes jelöltek nevét kitörölni és helyette más jelölt nevét beírni. Megválasztottnak azokat a jelölteket kell tekinteni, akik a legtöbb szavazatot kapják. A választás eredményét a választási bizottság elnöke hirdeti ki. A választói taggyűlés akkor határozatképes, ha azon a hitközségi tagoknak legalább egyharmada megjelent és leszavazott. Határozatképtelenség esetében 8 napon belül újabb taggyűlést kell tartani, amely a megjelentek számára való tekintet nélkül határozatképes. A választás lefolyásáról jegyzőkönyvet kell felvenni, melyet a választási bizottság elnöke ír alá. A választási bizottság elnöke a képviselő-testület választásától számított 14 napon belül a képviselő-testület rendes tagjait összehívja a képviselő-testület alakuló ülésére és megválasztja az elöljáróságot.

A rabbi (rabbihelyettes) megválasztása

13. §.

A rabbi (rabbihelyettes, továbbiakban csak rabbi) jogállását az Egységes Szervezeti Szabályzat 10. Fejezete szabályozza. A hitközségi rabbi választására vonatkozó képviselő-testületi határozatot az összes választójogosult hitközségi tagok szavazása alá kell bocsátani, akik igennel vagy nemmel ellátott szavazójeggyel szavaznak. A hitközség elnöke küldi ki a szavazatszedő bizottságot és állapítja meg a szavazójegyek átadásának módját. A rabbiválasztó taggyűlés akkor határozatképes, ha a hitközségi tagoknak legalább kétharmada leszavazott. Határozatképtelenség esetén 8 napon belül tartandó újabb taggyűlésen a határozatképességhez elegendő a tagok 50%-ának leadott szavazata.

A képviselő-testület által jelölt rabbit akkor lehet megválasztottnak tekinteni, ha a leadott szavazatok kétharmada a jelöltre esett.

A szavazás titkosan, szavazólappal történik.

A választást megelőzően az előjáróság tartozik a választás alá kerülő rabbi oklevelét, illetőleg a rabbi helyettes képesítési bizonyítványát felterjeszteni az illetékes rabbitanácsához, mely véglegesen határoz a képesség és alkalmasság megfelelő volta tekintetében. A választás nem tartható meg az illetékes rabbitanács döntése előtt.

A rabbi hivatalból tagja a taggyűlésnek, a képviselő-testületnek és az előjárásnak. A kántor (metsző) megválasztása a taggyűlés által egyszerű szótöbbséggel történik.

A képviselő-testület

14. §.

A képviselő-testület hatásköre:

- a) Az elnök, elnökhelyettes és előjáróság megválasztása.
- b) A költségvetés, a zárószámadás és évi jelentés letárgyalása, felmentvények magadása.
- c) A megválasztandó rabbi (rabbi helyettes) és a kántor (metsző) jelölése.
- d) A községkerületi kiküldöttek megválasztása.
- e) A választási bizottság megválasztása.
- f) A számvizsgálóbizottság megválasztása.

15. §.

A képviselő-testület ülését az elnök, vagy akadályoztatása esetén az általa felkért elnökhelyettes hívja össze. A határozatképességhez a képviselő-testület tagjainak legalább egyharmada jelenléte szükséges. Ennek hiányában az elnök 14 napon belül újabb képviselő-testületi ülést hív össze, mely a jelenlévők számára való tekintet nélkül határozatképes.

A képviselő-testületet az elnök bármikor összehívhatja. A képviselő-testületi tagok egyharmadának indítványára, melyben a napirendre kerülő tárgyat is meg kell jelölni, az elnök köteles a képviselő-testületet 15 napon belül összehívni.

A hitközség elnöke köteles a képviselő-testületet összehívni az év első negyedében

- a) az előző évi zárószámadás és
- b) a következő évre vonatkozó költségvetés letárgyalása végett.

A hitközség köteles évi költségvetését, zárószámadását és jelentését az illetékes községkerületnek és a Magyar Izraeliták Országos Képviselő-testületének 15 napon belül megküldeni.

16. §.

Az elnök, akadályoztatása esetén az elnökhelyettes vagy az elöljáróság által kiküldött elöljáró nyitja meg és vezeti a képviselő-testület ülését. Az ülésről jegyzőkönyvet kell vezetni, melyet az elnök által felkért személy vezet és az elnök által felkért két képviselő-testületi tag hitelesít. Az elnök őrködik a rend fenntartásán. Megint az, aki az ülés méltóságával össze nem illő magatartást tanúsít vagy sértő kifejezést használ. Ha az elnöki intésnek nincs foganata, az elnök a rendetlenkedőt rendreutasítja, újabb rendzavarás esetén a felszólalótól a szót is megvonhatja. A képviselő-testület 10 tagja indítványozhatja a vita lezárását. A képviselő-testület az indítvány felett szavazattöbbséggel dönt. Érvényes határozathoz a képviselő-testületi tagok egyszerű szavazattöbbsége szükséges. Szavazategyenlőség esetén az elnök szavazata dönt. Ha a jelenlévők egyharmada titkos szavazást kér, az elnök köteles azt elrendelni.

Az elöljáróság megválasztása

17. §.

Az elöljáróság rendszerinti összetétele: elnök, elnökhelyettes, s 6 elöljáró. Az elöljárók beosztása: szertartási, pénzügyi, gazdasági, vallásoktatási, jótékonyági, Chevra ellátási, továbbá női tagozati és tárcanélküli elöljárók. A képviselő-testület saját arányának megfelelően az elöljárók számát emelheti vagy csökkentheti, egyes elöljárói csoportokat összevonhat új elnevezéssel, de az elnökön és helyettesén kívül legalább három elöljárói tisztséget kell betölteni a képviselőtestület megbízásának tartamára. A három elöljáró között kell lennie a Chevra ellátási előadónak.

Az elöljáróság-választó ülésen a választási bizottság elnöke elnököl. Az elnök elsősorban felhívja a képviselő-testületet, hogy állapítsa meg az elöljárók számát és beosztását. A képviselő-testület ezután háromtagú jelölőbizottságot küld ki a megállapított elöljárói tisztségek jelölésére. A jelölőbizottság ezután visszavonul, megválasztja elnökét, aki a bizottság munkájának elvégzése után átadja a választási bizottság elnökének a jelöltek névsorát. A választási bizottság elnöke azt a képviselő-testület elé terjeszti. Ha a képviselő-testület egyhangúlag, közfelkiáltással elfogadja a jelölőbizottság javaslatát, a választási bizottság elnöke a jelölteket megválasztottnak nyilvánítja. Egyhangúság hiányában a választási bizottság elnöke az egyhangúlag el nem fogadott jelöltre elrendeli a titkos szavazást, melyet az alapszabály 12. §-ában megállapított módon kell lefolytatni.

A képviselő-testület ugyanezen az ülésen a képviselő-testület tagjai közül 3 tagú számvizsgáló bizottságot választ, s folyó évi számadások megvizsgálására, amely ebbeli működéséről jelentést tesz a képviselő-testületnek. A bizottság által megválasztott elnököt alkalom szerint meg kell hívni az előljáróság ülésére tanácskozási joggal. Ha az előljárói tisztségekben üresedés áll be, a képviselő-testület a megüresedett tisztséget a jelen szakaszban meghatározott módon tölti be, azzal az eltéréssel, hogy a választási bizottság elnökének jogkörét a hitközség elnöke vagy helyettese gyakorolja.

Az előljáróság hatásköre

18. §.

- a) Az előljáróság intézi a hitközség folyó ügyeit, kivéve azokat, melyeket a taggyűlésnek, képviselő-testületnek vagy az elnöknek tartottak fenn.
- b) Végrehajtja a taggyűlés és képviselő-testület határozatait.
- c) Megválasztja és elbocsátja a hitközség alkalmazottait és felügyel működésükre.
- d) Kezeli a hitközség vagyonát.
- e) Gondoskodik a hitközségi járulék megállapításáról és beszedéséről.
- f) Tartozik a hitközség bevételeiről és kiadásairól szabályszerű könyveket vezetni.
- g) A zárszámadást és költségvetést elkészíti és azokat a képviselő-testület elé terjeszti.
- h) Bérbe adja a templomületeket.
- i) Intézkedik az istentiszteletek és szertartások megtartásáról.

19. §.

Az előljáróság üléseit az elnök hívja össze a szükséghez képest, de legalább havonta egyszer. 4 előljáró kívánságára az elnöknek össze kell hívni az előljáróság ülését. Az előljáróság tanácskozási rendjére az alapszabályok 16. §-át kell értelemszerűen alkalmazni. Az előljáróság üléseiről jegyzőkönyv vezetendő.

Az elnök

20. §.

- a) Az elnök képviseli a hitközséget, a szükséghez képest a rabbival együttesen a hatóságokkal és harmadik személyekkel szemben és a Magyar Izraeliták Országos Képviselete Irodája előtt.
- b) Összehívja a taggyűlést, a képviselő-testületet és az előljáróság üléseit.

- c) Gondoskodik a taggyűlés, a képviselő-testület és az elöljáróság határozatainak végrehajtásáról.
- d) Felügyel a hitközség vagyonának és ügyvitelének kezelésére, a szabályszerű könyvelés vezetésére.
- e) Utalványoz minden rendszeresített kiadást, így a községkerületi és országos járulékot is, továbbá a rendkívüli kiadásokat esetenként 10 000- Ft erejéig.
- f) A hitközségi alkalmazottak szolgálati felettese.

Az elnök a hitéletet érintő ügyekben köteles a rabbi véleményét meghallgatni. Vitás esetekben az illetékes rabbitanács dönt. Az elnök a képviselő-testületben megüresedett helyre behívja a póttagot. Hivatalból tagja minden bizottságnak.

Az elnökhelyettes

21. §.

Az elnök akadályoztatása esetén az elnökhelyettes gyakorolja az elnök hatáskörét. Az elnökség valamennyi tagjának akadályoztatása esetén az elöljáróság saját tagjai közül jelöl ki elnökhelyettest.

Szertartási elöljáró

22. §.

- a) Intézkedik a rabbival együtt az istentiszteletek és egyéb szertartások megtartásáról.
- b) Az ezzel kapcsolatos ügyekben a rabbival együtt a kántor és templomgondnok felettese.
- c) Ellenőrzi a templomi adományokat.
- d) Felügyel a templomi felszerelésekre és kegytárgyakra.

Pénzügyi elöljáró

23. §.

- a) A hitközség pénzkezelésének felelős vezetője.
- b) Ellenjegyzzi az év végi zárszámadást, vagyonkimutatást és a jövő évi költségvetést.
- c) Ellenőrzi a hitközség pénztárát.
- d) Beszámol a pénzkezelésről az elöljáróságnak és a képviselő-testületnek.

A gazdasági elöljáró

24. §.

- a) Intézi az elnökkel együtt a hitközség gazdasági ügyeit.
- b) A hitközség ingatlan és ingóvagyonának felügyelője.
- c) Vezeti a vagyonkimutatást és a leltárt.
- d) Ellenőrzi a hitközségi járulék megállapítását és beszedését.

Vallásoktatási elöljáró

25. §.

A rabbival együtt intézi a hitközség vallásoktatási, oktatási és közművelődési ügyeit és gondoskodik arról, hogy a barmicvávatások, a leányavatások, a talmud-tóra iskolák ügye, a közművelődést szolgáló előadások és általában a zsidó közművelődéssel összefüggő teendők rendszeres ellátásban részesüljenek.

Jótékonyági elöljáró

26. §.

Nyilvántartja a szegényeket és utalványozza az elöljáróság által meghatározott és megszavazott rendszeres segélyösszegeket. Rendkívüli esetekben egyedül intézkedik, de köteles a legközelebbi elöljárósági ülésen intézkedését indokolni.

Női tagozat elöljárója

27. §.

A hitközségben a női egyenjogúság gyakorlati megvalósítására az egykori nőegyletek helyét betöltő női tagozatot kell létesíteni, melynek elnöke hivatalból tagja az elöljáróságnak.

Chevra Kadischa előjárója

28. §.

A chevra ügyeinek és teendőinek ellátását fenti előjárónak kell végezni, aki hivatalból tagja az előjáróságnak.

Vegyes rendelkezések

29. §.

A községkerületi képviselőbe a hitközség által kiküldött képviselők megválasztása a 17. §-ban előírt módozatok mellett történik a képviselő-testület által.

30. §.

Aki az izraelita vallásfelekezetből kilép, annak megszűnik a felekezeti szervezetben elfoglalt minden hivatalos állása és tisztsége, továbbá megszűnik mindennemű joga a templomi ülőhelyre és az izraelita temetőben lévő sírhelyre.

31. §.

A hitközség szervezetében bármely tisztséget betöltő személyt az a szerv, amelyik megválasztotta, kinevezte vagy megbízta, bármikor visszahívhatja.

32. §.

A jelen alapszabály-módosítás a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter által 1162–11–7/1950. Sz. alatt jóváhagyott, a Magyar Izraeliták Vallásfelekezet Egységes Szervezetéről szóló szabályzat rendelkezéseinek betartásával történt és a szabályzatban lefektetett intézkedések minden, a jelen alapszabályban nem szabályozott kérdésben a gyöngyösi egyesült izraelita hitközség tagjaira nézve is minden tekintetben érvényesek és kötelezők.

A jelen alapszabályok módosítását a hitközségi taggyűlés kétharmad többsége határozhatja el.

33. §.

Jelen alapszabályokat köteles a hitközség a Magyar Izraeliták Országos Képviselői Intézőbizottságának jóváhagyás végett bemutatni. Ezek az alapszabályok az Intézőbizottság jóváhagyásával lépnek életbe.

Kelt Gyöngyös, 1958. évi augusztus 3. napján megtartott taggyűlésből.

IRODALOMJEGYZÉK

Rövidítések:

GYIHI. = Gyöngyösi Izraelita Hitközségi iratok, Gyöngyös

GYVL = Gyöngyös Város Levéltára

HML = Heves Megyei Levéltár

HMK = Hevesi Múzeum Kiállítóhely, Heves

MM. = Mátra Múzeum, Gyöngyös

TA. = Történeti Adattár

Tört. Dok. Gyűjt. = Történeti Dokumentum Gyűjtemény

Pol-Közig Gyűjt. = Politika – Közigazgatási Gyűjtemény, Gyöngyös

Lev. Lap. Gyűjt. = Képes levelezőlap Gyűjtemény, Gyöngyös

UMK = Új Magyar Központi Levéltár, Budapest

ACSÁDY Ignác

1896. Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában. Budapest

ALBERT Ferenc, Montedégói /Szerk./

1868. Heves és Külső-Szolnok törvényesen egyesült Vármegyéknek leírása, Eger

Alispáni Jelentés – 1944.

1944. Heves vármegye alispánjának jelentése 1944. évi március hó 1. napjától

1944. évi augusztus hó 31. napjáig terjedő időszakról. /Szerk./ Dr. SZABÓ Gyula alispán, Eger

BACHÓ László, Dezséri

1939. Gyöngyös város története 1848/49-ben. Gyöngyös

1941. A zsidóság térfoglalása Gyöngyösön 1919-ig. Gyöngyös

1942. A zsidóság térfoglalása Gyöngyösön 1919-től napjainkig. Gyöngyös

BÉKEFI Remig

1902. A pásztói apátság története II. (1702–1814.), Budapest

BONA Gábor

1996. Az 1848/49-es honvédsereg Heves megyei származású tisztjei. In.:

PETERCSÁK Tivadar – SZABÓ J. József (Szerk.)

AGRIA XXXI–XXXII., Eger, 155–186.

BRAHAM, Rudolph L.

1988. A magyar holocaust I–II. Budapest

DÓKA Klára

1994. Zsidó kézművesek emancipációja a XIX. század közepén.

In.: OROSZ István – PÖLÖSKEI Ferenc /Szerk./ Nemzeti és társadalmi átalakulás a XIX. században Magyarországon. Budapest, 73-90.

FEKETE Lajos

1934. Gyöngyös város levéltárának török iratai (Különnyomat a „Levéltári Közlemények” 1932-ik és 1933-ik évfolyamából), Budapest

FÉNER Tamás – SCHEIBER Sándor

1984. ...és beszéld el fiadnak... Budapest

FÉNYES Elek

1836–1839. Magyar Országnek, s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja, statistikai és geographiai tekintetben, I–V. Pest

FRANTZ Alajos

1868. Heves és Külső-Szolnok t. e. vármegyék lakóinak néprajzi, népmozgalmi, kórtani s egyéb közorvosi viszonyait illető leírása. In.: ALBERT Ferenc, Montedégoi /Szerk./ Heves és Külső-Szolnok t. e. Vármegyék leírása, Eger

FŰKÖH Levente–HORVÁTH László

1998. Gyöngyös ... Örökölt múlt, Gyöngyös

GÁL Edit, B.

1992. A Debrő-Parádi uradalom működési vázlatja az 1820-as számadáskönyv alapján. (Orczy-gazdaságok a 18–19. században I.) In.: PETERCSÁK Tivadar – LÖFFLER Erzsébet (Szerk.) AGRIA XVII–XXVIII., Eger

GÁL Edit, B.–FŰKÖH Levente–HORVÁTH László (Szerk.)

1997. Gyöngyös... Egy kisváros a Monarchia utolsó évtizedeiben, Gyöngyös

GAZDA Anikó

1989. A zsidók elhelyezkedése a településben. In.: GERŐ László (Szerk.) Magyarországi zsinagógák, Budapest, 1989. 48–53.

GERŐ László /Szerk./

1989. Magyarországi zsinagógák. Budapest

GONDA László

1992. A zsidóság Magyarországon 1526–1945. Budapest

GONDA Moshe Eljahu

1970. A debreceni zsidók 100 éve, Tel-Aviv

Gyöngyösi Baross Szövetség

1939. Kereskedők és iparosok címei, Gyöngyös

Gyöngyösi hősök aranykönyve. 1914–1918.

1927. Gyöngyös

Gyöngyösi Kalendárium 1909. évre

1909. /Szerk./ Stiller János, Gyöngyös

HANÁK Péter

1984. A lezáratlan per. In.: HANÁK Péter (Szerk.) Zsidókérdés, asszimiláció, antiszemitizmus. Budapest 355–379.

HEGEDŰS Márton /Szerk./

1940. A magyar hadviselt zsidók aranyalbuma. Az 1914–1918-as világháború emlékére, Budapest

HORNER István

1863. Gyöngyös városának történeti, statisztikai és geográfiai leírása. Pest

HORVÁTH László

1990. „Az eltűnt idő...” Dr. Puky Árpád polgármester életútja. In.: Gyöngyösi Kalendárium 1990., Gyöngyös, 42–45.

1995. Adatok a gyöngyösi zsidóság újkori történetéhez. In.: HORVÁTH László (Szerk.) Mátrai Tanulmányok 1995. Gyöngyös 67–94.

1995–1996. A gyöngyösi temetők kultúrhistoriája. In.: PETERCSÁK Tivadar (Szerk.) AGRIA XXXI – XXXII. Eger, 187–217.

1997/a) A gyöngyösi zsidóság története a XX. században a vészkorszakig. In.: HORVÁTH László (Szerk.) Mátrai Tanulmányok 1997., Gyöngyös, 261–300

1997/b) Adatok a gyöngyösi prostitúció újkori történetéhez. In.: BÁN Péter –CSIFFÁRY Gergely /Szerk./ ARCHÍVUM 15., Eger, 187–218.

1998/a) A gyöngyösi zsidóság 1848-ban. In.: KŐBÁNYAI János – HERMANN Róbert (Szerk.) *Múlt és Jövő* 1998/1. sz., 42–45.

1998/b) Mátraalja. In.: *Magyarország kistérségi sorozat*, Budapest 1999. A gyöngyösi katonai helyőrség 200 éve, Gyöngyös

JAKAB Jenő

1943. A kórháztól az aggokházáig, Gyöngyös

KARÁDY Viktor

1984. Szociológiai kísérlet a magyar zsidóság 1945 és 1956 közötti helyzetének elemzésére. In.: *Zsidóság az 1945 utáni Magyarországon*. Párizs

KEPECS József /Szerk./

1993. A zsidó népesség száma településenként (1840–1941.), KSH., Budapest

KOHN Sámuel

1881. Héber kutforrások és adatok Magyarország történetéhez. Budapest. (Akadémia Kiadó Reprint sorozata, Budapest, 1990.)

Ö KOVÁCS József

1991. A zsidóság és környezetének konfliktusai a 18–19. században egy Duna–Tisza-közi mintavétel tükrében. In.: Á. VARGA László (Szerk.) *Rendi társadalom – polgári társadalom 3. Salgótarján* 155–162.

LŐRINCZ Melinda

1994. A gyöngyösi zsidóság története. In.: KRÁLL Csaba (Szerk.) *Holocaust emlékkönyv. A vidéki zsidóság deportálásának 50. évfordulója alkalmából*. Budapest

Magyar Törvénytár

1939. *Corpus Juris Hungarici* 1938. évi törvények, Budapest

Magyar Törvénytár

1940. *Corpus Juris Hungarici* 1939. évi törvények, Budapest

Magyar Törvénytár

1941. *Corpus Juris Hungarici* 1941. évi törvények, Budapest

MISÓCZKI Lajos

1991. Az 1917. évi gyöngyösi tűzvész. In: *Az Egri Tanárképző Főiskola Közleményei XX.*, Eger, 31–49.

MOLNÁR József

1984. A munkásmozgalom története Gyöngyösön a második világháborúig. In.: HAVASSY Péter – KECSKÉS Péter (Szerk.) Tanulmányok Gyöngyös-ről, Gyöngyös, 507–545.

MSK Új sorozat 1.

1902. A Magyar Korona Országainak 1900. évi népszámlálása. I. rész, Budapest

MSK Új sorozat 42.

1913. A Magyar Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. I. rész, Budapest

MÜLLER Jenő

1919. Csipkay Albert és Welt Ignác tragédiája. Gyöngyösi vértanúk a kommunizmus idejéből, Gyöngyös

NAGY Józsefné /Szerk./

1972. Heves megyei sajtóbibliográfia /1838–1970./, Eger

NÉVSORA

1840. Névsora a gyöngyösi Gyógyintézet t. cz. jótévőinek (Az 1838-dik évben július 1-jén megnyitott aláírási ív szerint. Pesten

ORBÁN Ferenc /Szerk./

1996. Zsidó élet Magyarországon. Budapest

Pinkász Hakhilot é Hungaria (Magyar Hitközségek krónikája)

1975. Yad-Vasém Intézet, Jeruzsálem

PÓR Dezső–ZSADÁNYI Oszkár /Szerk./

1947. Te vagy a tanú! Ukrajnától Auschwitzig, Budapest

SCHEIBER Sándor

1984. Folklor és tárgytörténet III. Budapest

1985. Itt van elrejtve. Tokaj-Hegyaljai zsidó temetők. Budapest

SEBŐK László, Ethei

1880. Gyöngyös és vidéke története. Gyöngyös

SEREG József

1984. A felszabadulás és a népi demokratikus átalakulás kezdetei Gyöngyösön (1944–1945) In.: HAVASSY Péter–KECSKÉS Péter /Szerk./ Tanulmányok Gyöngyösről, Gyöngyös, 563–595.

SÓS Endre

1944. A gyöngyösi zsidók útja. In. KOMLÓS Aladár /Szerk./ ARARÁT Magyar zsidó évkönyv 1944 – 5704/5., Budapest, 124–129.

SOÓS Imre

1992. Mezővárosi normaiskolák az egri egyházmegyében 1779-től 1845-ig. Eger

STARK Tamás

1995. Zsidóság a vészkorszakban és a felszabadulás után 1939–1955. Budapest

SZAKÁLY Ferenc

1984. Gyöngyös gazdasági és társadalmi változásai a török korban. In.: HAVASSY Péter–KECSKÉS Péter /Szerk./ Tanulmányok Gyöngyösről, Gyöngyös 147–178.

SZANISZLÓ Ferenc–SZECSKÓ Károly

1995. Dokumentumok a zsidóság üldöztetésének történetéhez /Iratok a Heves Megyei Levéltárból/ Szerk.: SÁGVÁRI Ágnes, Budapest

SZÁNTÓ Imre

1954. Eger püspöki város úrbéri és felszabadulási pere a 18. században. Eger

SZEDERKÉNYI Nándor

1893. Heves vármegye története IV. (1687–1867). Eger

Szombat-Almanach

1927. Magyarország szombattartó kereskedőinek, iparosainak, gyárosainak címjegyzéke az 5688. évre (1927/28.), Budapest

TÓKÉCZKI László

1996. Úri értelmiség, értelmiségi proletár. In.: HISTÓRIA 1996./5–6. sz.

UJVÁRI Péter (Szerk.)

1929. Zsidó lexikon. Budapest

VARGHA Tivadar

1920. A forradalom esztendeje Gyöngyösön, Gyöngyös

VÁRLAKI György

1994. Egy cadik emlékezete, Majse Raáb zcl. In.: Új Élet 1994./február 1.

VENETIANER Lajos

1986. A magyar zsidóság története. (Reprint) Budapest

VÖRÖS Károly

1989. A magyarországi zsidóság helyzete a mohácsi vésztől 1918-ig. In.: GERŐ László (Szerk.): Magyarországi zsinagógák. Budapest, 28–35.

ZAJA Zoltánné Szöllősi Mária

1996. Egy igaz ember – Ferenczfalvi Kálmán. /Szakdolgozat/

THE HISTORY OF THE GYÖNGYÖS JEWISH COMMUNITY

László Horváth

This book is the result of nearly a decade of research. The material from Hungarian public collections (first of all, that of the Mátra Museum, the Archives of the Gyöngyös Israelite Community and the Archives of Heves County), the sources of Israeli research centres (Yad Vasém (Jerusalem), the Memorial Museum of Jews from Hungarian-speaking Areas (Cfát)), the general secondary literature of the topic, collective memory and the memories of countless families and people are combined in this work. The author did not undertake to write an independent book without any preliminary study; partial results of this research have already been published. In 1995 I published 'Contributions to the Modern History of the Gyöngyös Jewish Community', followed by the survey of the local Israelite cemetery, 'Contributions to the Cultural History of Gyöngyös Cemeteries'. The Gyöngyös Holocaust was treated in the essay 'The 20th Century History of the Gyöngyös Jewish Community till the Years of Disaster', while my commemoration 'The Gyöngyös Jewish Community in 1848' greeted the 150th anniversary in the jubilee issue of Past and Future. A part of the noteworthy illustration material collected during my research was made public in the album about the town's history ('Gyöngyös: A Provincial Town in the Last Decades of the Austro-Hungarian Empire'), while in the colour photo album 'Gyöngyös – Inherited Past' an independent chapter and series of photos illustrate the Jewish cultural memories unearthed during this work. These are the preliminary studies that the present book is built on.

The Gyöngyös Jewish community was once a group of great numbers, fulfilling a considerable role in the trade, culture and atmosphere of the town. Most of them were killed in 1944 by the 'institutionalised hatred'; we owe it to them to keep their memory alive.

The Appendix found at the end of the volume forms an integral part of the book. The extracts and sources there make the work more complete. The sources recall the terrors of the Holocaust period: there is the infamous Anti-Jewish Law as well as the list of Gyöngyös victims...

With all my decade-long work, the present book seeks the answer to the questions 'Who was Uncle Kohn of Csapó street; Abraham the chandler from the Upper End; the Drózsas of the Hotel Pannonia or the rakish-moustached fire-chief Rosenfeld in his Hungarian gala-dress? Where did they come from?' Not only they but all the others, the people who may be faceless but are by no means nameless. For everyone had a name; it was child, or father, brother or relative. And we all know what became of them.

The prehistory of the Gyöngyös Jewish community – as perhaps all prehistories – is hidden by the mists of time. The sources mention Jews in 38 places in the Hungary of the late Middle Ages. We know little of their lives; and while charters speak of several cemeteries and houses of prayer, we know only a few of them. Medieval synagogues were found by the archeologists at Sopron and Buda. There is early reference to Gyöngyös appearing in the Jewish written material in the middle of the 15th century. This book, with a little simplification, will argue that Israelite people had been living in the town continually from the 15th century.

After the Mohács disaster, Jews were generally driven out of Hungarian towns. Their situation, however, was by no means the same in the three parts of the divided Hungary. Their condition was best in the areas of Turkish supremacy, which is now the most interesting to us. Not only did they enjoy religious tolerance, but they also started to handle financial and trade matters. Their role was preserved in Gyöngyös, which is supported by the fact that when in 1657 the Rabbi of Nándorfehérvár, Simcha ben Gerson ha-Kóhen listed the towns which were authorised to issue ritual divorce documents, he included the name of Gyöngyös. The list probably represents the situation at the turn of the century, because it claims to be valid for the times of the Rabbi's grandfather, Simcha bár Chájim, Rabbi of Buda. The town's appearance in the 'Book of Names' makes it very probable that there was a Jewish religious community in Gyöngyös in the 1600s.

Their role in trade was very notable. Jewish and Greek people – the so-called 'arnóts' (Albanians) in Gyöngyös – not only established shops but also run the corn trade. Even landowners of the Hungarian Kingdom welcomed Jews, because they could only sell their corn through them. What they exploited was an empty slot in the scale of services, an unfulfilled need to. It was only through them that the products of a country torn in three, the products of several areas, could change owners. Their enterprise made high profits, but risk rose in direct proportion with the profits.

Following the liberation from Turkish supremacy, the continuity of the Jewish communities was broken for decades or for centuries in most of the places in the former occupied territories. Gyöngyös must have been an exceptional place, since the sources speak of rich Jews with considerable capital right after the dislodgement of the Turkish. It is thought that the local Jewish community was singular in this respect.

Their numbers started to swell in the 18th century. Mostly it was the landowners – in the case of Gyöngyös, such powerful families as the Eszterházy, Grassalkovich, Koháry, Károlyi and Orczy – who settled them in their manors or city houses, to enable them to sell the corn and products of their estates. The town, however, disapproved of this endeavour. The Jews were rivals to the local tradesman, and to the artisan, and repulsive usurers to the average citizen. The leaders of the town had been trying to expel them until the reform period, and their only patrons were the landowners.

The 1848 revolution and war of independence changed their legal status radically, when they raised their voice on the side of the revolutionary decrees and equality before law. In Gyöngyös they were admitted to the revolution's army and to the National Guard. About 20 of the Gyöngyös Jews fought in the National Army. The Austrian tyranny consequently handled them collectively guilty because of their serious sacrifices for Hungarian freedom. This brought them only closer to Hungarians, and started an assimilation previously unthinkable in Europe.

By the 1867 Compromise the Jewish community of Gyöngyös, which had by then grown to at least 10% of the population become 'more and more Hungarian' in its language, clothing, culture, habits, and even in its name. Approximately 90% of the Gyöngyös Jews, wanted total assimilation; about 10% still observed traditions strictly. These were the causes that divided the Jewish community into more than one group, a phenomenon unique in Hungary. We can speak of progressive (neologue), orthodox and 'middle' (status quo) religion and their respective institutions. At the turn of the century, the Gyöngyös community, numbering 2000 people, mostly (90%) followed the status quo tendency, the being only giving 10%.

From the last third of the 19th century, the Gyöngyös Jewish community (like Jews generally in Hungary) experienced one of the most successful and peaceful periods of their history. This is borne out by the constant and noticeable rise in of their number: the 1900 census registered 1974 Israelites, while the 1910 census knew of 2312 living in the town.

The number of Israelites Gyöngyös, 1880–1941.

Év	number of Israelites	% of whole population
1880	2476	14,7
1910	2330	12,0
1920	2250	11,4
1930	2136	10,0
1941 total	2231	9,3
1941 of Israelite religion	2071	8,6
1941 proclaimed Jewish	160	0,7

Parallel to the growth of numbers, their economic and social status also became more stable. They were thriving in all of areas the economy, not only in banking but also in industry and agriculture. The first land-owning Jews with big estates appeared about the middle of the century, but laws abolished the limitation of Israelite real estate acquisition only in 1867. In industry, the obstacles obstructing the improvement of manufacturing industry were removed by the 1867 law as well as the 1872 Factory

Act. Most of the factories coming into being in Gyöngyös after the end of guild-based industry were established by Jews. All the banks in the town were directed by Gyöngyös Jews, what is more, they owned much of the viniculture and agriculture, a fact to be reckoned with in the light of the area's monocultural character.

Their more and more definitive presence in the social life of the town came with their gaining economic ground. Not only were they the leading body of the Trades Hall (a body traditionally named 'Jewish Club'), but they also played leading roles in the Casino Association, the Mátra Association, the Fire Brigade and the Ambulance, the Skating Society, the Association to Help Knowledge, the Red Cross and other societies. Not counting the founding of societies, the lively press at the turn of the century was also mostly in the ownership of persons of Jewish origin.

According to examinations on the area of the so-called 'free intellectual jobs', in 1893 8 of the town's 11 doctors and 5 of its 18 lawyers were Israelites, while in 1909, 10 of the 15 practising lawyers, 7 of 9 doctors and 2 of the 3 chemists were of Jewish origin.

A decisive part of the local middle class in Gyöngyös came from the Jewish families. The middle classes, however, were not only accessible through economical status, but also through education and with consequent offices. For those who had no wealth, the road to offices and middle class status lay through the secondary schools – in Gyöngyös, mainly the local grammar school. The Jews' urge and demand for education was great, which is in fact one of the less known causes of their gaining ground: there were many more Jewish students studying in the local grammar school and graduating from it than we would think based on their proportion of the whole population.

The beginning of World War I broke a laborious but undeniably peaceful period in the history of the Jewish community. In the animated atmosphere of the country going into war, for one moment at least it seemed that the differences were at last blurred between Jewish and non-Jewish. From Gyöngyös 430 Jews were recruited, which contradicts the well-known anti-Semitic assertion that they avoided conscription and did not take part in the fighting. 36 of them died in action, countless Israelites returned crippled. Returned to find Gyöngyös burnt down in a great fire on 17 May, 1917. This tragedy only intensified the lingering oppositions after the terrors of war and the problems of provisions. During the revolutionary times there were pogroms to make their situation impossible, during the proletarian dictatorship, there were over-hasty and irrational socialisations.

After the fall of the Directorium the country was occupied first by the Rumanians, then by Horthy's National Army. Following this, open or secret anti-Semitic plotting dominated the period. More than once, at the time of elections, there were open pogroms in the town, and during the Bethlen consolidation the assimilation process seen earlier did not start again. It was not only the Numerus Clausus, passed by legislation, that stated that differences between denominations would not be blurred, but the Gyöngyös Jews were subject to more direct atrocities. In 1920, the Gyöngyös Athletics Club

decided that they would not tolerate Jews in the Club any more; many Jewish athletes had to leave. In 1925, Jews were expelled from the Gyöngyös Casino Association by 'race-protectors', in spite of the fact that it was mainly their membership dues that maintained the Association financially. The split has also occurred in the social life.

Such tensions and the open anti-Semitism in the town naturally contributed to the decrease in the number of Israelites in Gyöngyös. According to the 1920 census, 2250 out of 19715 people were Israelites, while in 1930 only 2136 out of the 21 281 population. If we consider that following the war quite a few families arrived from within the pre-Trianon boundaries and from the areas of the former Monarchy, the dwindling of the original Gyöngyös Jewish community is well understood.

Their definitive economic role, however, stayed unbroken; as a consequence, from 1938 three laws were passed attempting to make this impossible, following the German model. In 1938, the First Anti-Jewish Law tried to maximise their proportion at 20% in the intellectual and the free jobs. Germanophile politics and the ground gained by of the right wing boosted the preparation of the Second Anti-Jewish Law at the beginning of 1939. The 1939 4th article, 'On the Limitation of the Jewish Extension in Social and Economic Life' came into force on 5 May. This, contrary to the previous 20% limitation, lowered the maximum proportion in intellectual jobs to 6 %, beside re-establishing the Numerus Clausus. The law totally excluded Jews from public service jobs and limited their employment in free intellectual and office jobs. In comparison to the previous law, the definition of 'Jewish' was placed on racial foundation, proclaiming anybody Jewish, if one parent or two grandparents were, or had been, member(s) of the Israelite denomination. The goal of this law was to eliminate Jewish presence in the leading positions of economic life, but even contemporaries found it a two-edged weapon. There were attempts to remove skilled experts and leading personnel at a time when the economy was booming but this could not be accomplished without endangering the success of the armament program and one economic plans. This explains why the dismissals were only moderately executed in certain jobs and why the expropriation of factories started later.

The Third Anti-Jewish Law was prepared continually from the spring of 1941. This is the 1941 15th article, 'Complement and Modification of the 1894 31st article On the Marriage Rights and the Needed Race-protective Regulations Connected to this'. While the two previous laws attacked the economic positions of the Jews, this wanted to eliminate social and personal contact between the Jewish and the non-Jewish, prohibiting not only marriage but also extramarital sexual relationship between them. The first deportations started parallel to the first appearance of this law: in the August of 1941 the Hungarian authorities began to round up Jews who could not present a certificate of citizenship. Already in those days 35 000 Jews, deported from Hungary, were killed by the Nazis in Ukraine and Galicia (in Kamenec-Podolsk alone 13 000 people died who sought refuge in Hungary).

But Hungarian Jews, even if humiliated, lived in comparative safety. Their greatest burden, until the German occupation, was forced labour service. 44 000 Jews died on the Eastern front during the winter of 1942–43 out of the 50 000 labour service group ordered there; only 6000 returned. Humiliating decrees appeared in monthly periods, but in spite of all these measures, the Kállay government successfully defied the ever stronger German urge that, already from 17 October, 1942, demanded from the government in a memorandum the marking of Hungarian Jews with the yellow star and the immediate beginning of deportation. As the consequence of serial German defeats, the total physical annihilation of European Jews became the main goal of the Nazis. Hitler, in a personal discussion with Horthy in the April of 1943, demanded the start of deportation in the first instance, which Horthy and the Hungarian government resisted until 19 March, 1944.

The German occupation brought a radical turning point in the handling of the Jewish question. The total exploitation of the country's economic wealth was now conducted in the interest of German military goals, and work power was started to be ordered to Germany. The 'final settlement of the Jewish question' was only started by direct German military presence.

The decree dated 31 March, 1944 made the wearing of the 'canary-yellow six-pointed star' compulsory also for the Gyöngyös Jews. In April they were prohibited to travel by car, motorcycle, taxi, public or restricted railway or ship. In the middle of April the government initiated other influential economic measures. The registration and closing of Jewish property was ordered on 16 April. Jewish safes were closed, bank accounts and deposits went under closure too. The Minister for Trade closed down Jewish shops on 21 April, an order of serious consequences in Gyöngyös too in the conditions of war-time provisioning. On the basis of this order, the Gyöngyös police chief closed down 93 shops of Jewish ownership till 22 April, even the keys of which were confiscated.

The order to confine Jews in ghettos appeared on 26 April and concerned 1824 persons in Gyöngyös, another 174 in the area of the Gyöngyös district (in the whole county, the total of persons concerned was 6601. Ghettos were set up at Eger, Gyöngyös, Hatvan and Tiszafüred; another one at the Bagólyuk mining area, belonging to the village Szúcs.). The Gyöngyös ghetto was situated in the so-called Újtelep part of the town, in the area between the railway station and the military barracks. Its borders were Kassai Road, Laktanya Road, Bethlen Road and Újtelepi Road, and the area was enclosed by barbed wire and guarded by the army. The largest buildings of the ghetto were the single- and two-storey miners' houses on the Bányász and Encsi streets. These mainly housed the elderly, approximately 30 families. Confinement progressed expressly slowly in Gyöngyös, and it was completed only by 13 May. By this time every Jew was moved to the ghetto area, with only a maximum weight of belongings. The small area was unspeakably overcrowded with the more than 1800 people; at least 10 lived in every room.

From the point of view of the deportations, Gyöngyös was situated in the Northern Hungary (so-called 3rd) Zone. While the inhabitants of the Eger and Bagólyuk ghettos were transported to Kerecsend and there handed over to the German High Command, the Hatvan and Gyöngyös ghettos were handed over at their own place. During a discussion, held in the Hungarian Royal Ministry for Domestic Affairs on 25 May in the presence of Adolf Eichmann, it was decided that the confined inhabitants of the 3rd Anti-Jewish Zone should be deported to Auschwitz via Kassa until 16 June. First, all men fit to work were selected and transported for labour service from Gyöngyös on 1 June (later this group had the highest survival rate), most of whom were taken to Kiskunlacháza via Hatvan, with the task of building an airport there.

The remaining inhabitants of the ghetto were driven to the railway station around noon on 8 June – Corpus Christi –, followed by the great compassion of the Gyöngyös citizens. The executive commander feared that an outbreak could result so Vasút street and the neighbouring areas were closed during the entrainment. Even the selection of this specific day for the deportation reflected possible fears of the Christian population's resistance; the emptying of the ghetto was timed when most of the town's population would be taking part in a religious procession. The wagons only went to Hatvan this time. The Jews there waited for their final transportation for 2-3 days, lying on the ground, mostly in the area of the brick factory. The greatest part of the Gyöngyös Jews arrived at the Auschwitz and Birkenau concentration camps at the evening of 12 June, after a three-day journey through Kassa. By this time the Nazis ordered everybody unselected to the gas chambers.

This book takes up the responsibility of compiling the (comparatively accurate) list of the Gyöngyös Holocaust victims for the first time in the town's history. Based on the author's research work, it can be hypothesised that approximately 500–550 Gyöngyös Israelites survived the Years of Disaster, nearly one quarter of their original number. Their story, however, does not end with the end of World War II; a new period of the Gyöngyös Jewish community has started. The turning point was not only marked by the ending of open terror and direct danger to life, but also by a radical drop of population. These Israelites had to start from scratch, and until 1948 they had more than one ways to go.

On the basis of the Gyöngyös research we could detect 4 survival strategies employed by the remainder of the Jewish community. Three out of the four meant leaving the town. This was in accordance with the impossible economic and moral hardships of local regeneration, to be seen in many instances. Beside tragic memories, post-war economic and demographic hopelessness also contributed to the significant exodus. Most of the departing groups chose to move to the capital. Approximately 150 Gyöngyös Jews went to Budapest, a city giving more hopeful prospects in the fields of economic, social and banking life. The second group is made up of those who returned to Israel. This way was mostly taken by the younger generation, since they were the main target of the Hungarian Zionist Union. In Gyöngyös, orphans and those without families were

the potential candidates for this solution. It is very hard to guess their number, since many of them first moved to Budapest, where, confronted with the available opportunities, they decided to go to Israel. At least more than 100 Gyöngyös Jews found their home in Israel. The third option was to emigrate to the West; out of the estimated 50 Gyöngyös emigrants the great majority were either educated intellectuals (doctors, lawyers, engineers), or people wanting to complete their university studies abroad. Some others, who had had economic or professional connections in the countries concerned, joined this group. Although not in every case consciously, this decision meant the election of middle class values as opposed to the left-wing limitations on those who stayed in Hungary, or as opposed to going to Israel. The first three strategies in many cases overlapped, and many people were forced to try out more than one. But it was the fourth strategy which was most adventurous, the most hopeless: to stay in Gyöngyös and live through the decades following the war.

Although religious life restarted and associations were revived, during the communist era everything was controlled by central offices. First the religious community's autonomy was taken away, later even their buildings were sold without their knowledge by the central power. These outrageous steps resulted in the further dwindling of the Gyöngyös Jewish community, which counted approximately 400–500 people even after the war. The process was not halted by the opening on 13 September, 1964 of a characterless, small house of prayer, in the place of two wonderful historic churches, sold previously. The number of those leaving their religion was incredibly high, the number of mixed marriages rose steeply; those who kept their religion grew too old, moved away or died.

Inside this new, humble building an even more humble religious life was going on. The local Rabbi, the last in Gyöngyös, Weisz Dávid was, however, recognised country wide; this is borne out by the fact that he taught in the Hungarian Institute for the Education of Rabbis. Until his death in 1982, on every Friday evening and on Saturday without exception, religious service took place in the Gyöngyös synagogue. In those days there were comparatively high attendance at the celebrations of the Seder and at the annual memorial celebrations of the martyrs. By the end of the 1980s, the line of Israelites keeping and observing their religion came to an end in Gyöngyös. From the beginning of the 80s, Protovin Ármin was chairman of the Community, cantor and the substitution for the Rabbi in one person. He did his utmost to keep the flame with superhuman energy. He did the administration, made arrangements, organised religious services, and attempted to solve the problem of the neglected cemetery. In 1991, when Protovin Ármin was 92 years old, he stated that about 100 persons of Israelite origin lived in Gyöngyös, about 20 of whom still attended service according to Uncle Ármin. But he did not give up. He believed and hoped that Israelite institutions can and should be made young again. He wanted to attract young people to Gyöngyös by available housing and other opportunities. He wanted a young successor, who knew Hebrew. But in this not even he succeeded.

By this time, the candles have burnt to stumps in Gyöngyös.

